

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Eesti ajaloo osakond

Kristhel Haak

**Eesti diplomaatiliste esindajate ja saadikute roll
Eesti Vabariigi ja Läti Vabariigi vaheliste suhete kujunemisel 1919–1940**

Magistritöö

Juhendaja: kaasprofessor PhD Ago Pajur

Tartu 2021

Sissejuhatus	3
1. Esimesed esindajad (1919–1922)	8
1.1 Theodor Tallmeister – esimene Eesti esindaja Riias (18. juuli – 28. detsember 1919)	9
1.1.1 Kirikuõpetajana Riias	10
1.1.2 Tegevus Eesti esindajana	11
1.2 Aleksander Hellat – esimene Eesti saadik Lätis (4. oktoober 1920 – 11. jaanuar 1922) ...	18
1.2.1. Korraks Riiga, pikemalt diplomaatiasse	20
1.2.2 Tegevus Riias	22
2. Julius Seljamaa – kauaaegseim Eesti saadik Riias (11. jaanuar 1922 – 1. mai 1928)	27
2.1. Eluloolist	29
2.2 Määramine Riiga	30
2.3 Hoomuli rentnike saaga	32
2.4. Arengud kokkulepete osas	34
2.5. Aastad 1924–25	36
2.6 Eesti–Läti tolliliidu kõnelused	39
3. Eduard Virgo aeg (1. mai 1928 – 29. juuli 1931)	43
3.1. Tegevus enne välisteenistust	43
3.2 Algus välisteenistuses	45
3.3 „Kui Riiga, siis Riiga“	48
3.4 Kohanemine ja majandusküsimused	52
3.5 Seltsi- ja hõimutegevus	57
3.6 Arvamused, ettepanekud ja ideed	59
4. Karl Menningu Riia-aastad (18. november 1933 – 1. oktoober 1937)	64
4.1. Eluloolist ja määramine Riiga	64
4.2. Muljeid ja arvamusi	68

4.3. Liivlased ja Oskar Looritsa Lätist väljasaatmine	70
5. Hans Rebane – viimane Eesti Vabariigi sõjajaelne saadik Lätis (1. november 1937 – 29. juuni 1940)	75
5.1 Varasem elukäik ja määramine Riiga	76
5.2 Eesti kui Nikaragua ja Läti kui Panama	78
5.3 Iga teema muutub poliitiliselt tundlikuks	80
5.4 Vaatlusi ja tähelepanekuid	83
Kokkuvõte	87
Summary: The role of Estonian diplomatic representatives and envoys in the formation of relations between Estonia and Latvia in 1919–1940	90
Kasutatud allikad ja kirjandus	93

Sissejuhatus

Iseseisvuse saavutamisel tuli noortel Eesti ja Läti vabariikidel õppida suhtlema teiste, juba sajanditepikkuse diplomaatilise kogemusega riikidega, aga ka omavahel.

Eesti ja Läti, kahe naabri ja sarnase ajaloolise taustaga riikide, diplomaatiliste suhete ja saadikute tegevuse uurimine on oluline, sest see aitab mõista toonaste otsusteni viinud asjaolude tausta. Käesolev magistritöö annab loodetavasti muidu ülevaatlikes teemakäsitlustes leiduvatele nappidele kronoloogiafaktidele ka inimliku mõõtme.

Idee uurida Eesti saadikuid Riias, tekkis mul Eesti ja Läti riigipeade vastastikkustest visiitidest bakalaureusetööd kirjutades. 1925. a veebruaris toimunud Läti president Jānis Čakste visiidi ettevalmistamise kulgu jälgides oli selgelt tunnetatav toonase Eesti Riia saadiku Julius Seljamaa mure ja hool, et oluline külaskäik võimalikult hästi sujuks. Saadikul tuli siis samaaegselt arvestada nii Läti poole kui ka Eesti välisministeeriumi ja riigikantselei soovidega ja ühtlasi visiidi aega nii sättida soovitades, et see Leedut ei riivaks. Siit kooruski välja minu käesoleva töö põhiline uurimisküsimus – milline oli meie diplomaatiliste esindajate ja saadikute roll Eesti ja Läti vaheliste suhete kujunemisel. Kui palju suutis saadik riikidevahelisi suhteid mõjutada ning millised asjaolud seda soosisid või hoopis takistasid. Ühtlasi püüan ma välja selgitada, millistel asjaoludel Riiga satuti, selle, kas saadikutel oli ka varasemaid kokkupuuteid Lätiga (ja kui, siis kuidas need saadikutööd mõjutasid) ja millisteks kujunesid saadikute suhted naaberriigi valitsusringkondadega.

Käesolev magistritöö kirjeldab kuue Eesti diplomaatilise esindaja ja saadiku – Theodor Tallmeistri (18. juuli – 28. detsember 1919), Aleksander Hellati (4. oktoober 1919 – 11. jaanuar 1922), Julius Seljamaa (11. jaanuar 1922 – 1. mai 1928), Eduard Virgo (1. mai 1928 – 29. juuli 1931), Karl Menningu (18. november 1933 – 1. oktoober 1937) ja Hans Rebase (1. november 1937 – 29. juuni 1940) – Riia aastaid. Oma töös keskendun ma saadikutele vaid Eesti ja Läti vahelise suhtlemise aspekti silmas pidades. Seetõttu ei käsitle antud töö saadikuid kui tippametnike ja saatkonna igapäevatöö administreerijad.

Kõige mahukama ja samas ülevaatlikuma uurimuse ennesõjaaegsetest Eesti saadikutest ja saatkondadest on kirjutanud Eero Medijainen.¹ Eesti Riia saatkond ja tema saadikute lugu on koondatud selles 9. peatüki esimesse alapeatükki ning see on omakorda lühendatud ja täiendatud kujul leidnud uuesti äratrükkimist Läti-teemalises kogumikus ja mitmetes ajakirjades.² Eriti ajakirjas Horisont ilmunud artiklis pöörab Medijainen tähelepanu ka minul oma tööd kirjutades tekkinud küsimustele – miks jäi Riia saatkond oluliseks vaid sõnades ja paberil? Miks satuti sinna vaid vastu tahtmist ja kõige viimase valikuna? Eero Medijaise kirjutatud Eesti ajalookirjanduses seni ainuke teaduslik käsitlus Riia saatkonnast üldse ja kogu tema monograafia Eesti diplomaatia ajaloost on olnud käesoleva töö kirjutamisel oluliseks toetuspunktiks.

Eesti ja Läti suhte kujunemist üldisemalt on kajastanud mitmed autorid. Heino Arumäe on oma varasemates uurimustes „Kahe ilma piiril“ ja „Võitlus Balti liidu loomise ümber“, artiklis „Piirikonfliktist liidulepinguni“, samuti sissejuhatavates artiklites dokumentide kogumikele Eesti ja Läti suhetest ning Balti liidu loomispüüetest käsitlenud põhjalikult Eesti ja Läti suhete varasemat perioodi.³ Autori viimane mahukas Eesti ja Soome ajaloo käsitlus „Eesti ja Soome: sõjast sõjani“ puudutab ka Eesti ja Läti suhteid ning annab hea ülevaate kogu Balti regiooni selle perioodi ajaloost.⁴

Eero Medijaise raamat „Eesti välispoliitika Balti suund 1926–1934“ selgitab Balti Antanti loomise tagamaid ning annab ülevaate pikalt ideena arutlusel olnud Eesti ja Läti vahelise tolliliidu kõnelustest.⁵ Poliitiliste karikatuuride kaudu annab hea üldpildi toonastest välispoliitilistest

¹ Esmalt Tartu Ülikoolis dissertatsioonina kaitstud töö (Medijainen, E. Eesti välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940. Tartu, 1997) on ilmunud monograafiana samal aastal kahes trükis (Medijainen, E. Saadiku saatus : välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997).

² Medijainen, E. Eesti saatkond Riias. – Sinu, minu, meie Riia. Koost. Livia Viitol, Karl Kello. Tartu: Vanemuise Selts, 2008, lk 266–272; Medijainen, E. Eesti saatkond Riias. 75 aastat asutamisest. – Kleio, 1994, nr 10, lk 39–44; Medijainen, E. Naabrite juures. – Horisont, 1994, nr 6, lk 16–19.

³ Arumäe, H. Kahe ilma piiril. Tallinn: Eesti Raamat, 1979; Arumäe, Heino. Võitlus Balti liidu loomise ümber 1919–1925. Tallinn: Eesti Raamat, 1983; Arumäe, Heino. Piirikonfliktist liidulepinguni. – Looming, 1995, nr 8, lk 1114–1137; Eesti ja Läti suhted 1920–1925. Dokumentide kogumik. Koostanud H. Arumäe, T. Arumäe. Rahvusarhiiv. Ad Fontes 7. Tallinn: Umara, 1999; Eesti suhted Leedu ja Poolaga. Balti konverentsid 1920–1925. Koostanud H. Arumäe. Rahvusarhiiv. Ad fontes 9. Tallinn: Umara, 2001.

⁴ Arumäe, Heino. Eesti ja Soome: sõjast sõjani. Tallinn: Argo, 2018.

⁵ Medijainen, Eero. Eesti välispoliitika Balti suund 1926–1934. Tartu: TÜ Ajaloo- ja rahvastikuteaduse labor, 1991.

arengutest sama autori raamat „Maailm prowintsionu peeglis: rahvusvahelised suhted ja Eesti välispoliitika karikatuuridel 1918-1940“.⁶

Eesti, Läti ja Leedu iseseisvumise kaotamisele viinud põhjustest ja toonastest rahvusvahelistest suhetest on mahuka uurimuse kirjutanud Magnus Ilmjärv.⁷ Sama autor on oma artiklis Eesti julgeolekupoliitikat käsitlevas kogumikus analüüsinud ka Balti riikide neutraliteedipoliitika kujunemist.⁸

Eesti ja Läti sõjalisi suhteid, aga ka suhete halvenemise psühholoogilisi põhjuseid *Landeswehr*'i sõjas ning bermondiaadi päevil on oma artiklites käsitlenud Ago Pajur ja Peeter Kaasik.⁹ Eesti ja Läti piiriga seotud probleemistikku kirjeldab oma magistritöös Meelis Burget.¹⁰

Töö kõige mahukamaks allikaliseks baasiks on Rahvusarhiivis asuv Riia Eesti saatkonna ning välisministeeriumi ja teiste riigiasutuste vaheline ametlik dokumentatsioon. Kõige enam olen kasutanud materjale välisministeeriumi fondist (957), aga kasutamist leidis ka riigikantselei fond (31) ning erinevad isikufondid (Aleksander Hellat, Eduard Virgo, Julius Seljamaa, Ants Piip jt). Rahvusarhiivi fond 1586 Eesti saatkond Riias sisaldab saatkonna igapäevatööd kajastavaid dokumente – viisade registreerimise raamatuid, kassa-aruandeid ja palgalehti ning saatkonnahoone arhitektuurivõistluse projekte – ning on seetõttu minu töös teadlikult jäänud kasutamata. Esimeste Eesti diplomaatiliste esindajate ja saadikute puhul tutvusin vastavate materjalidega ka Läti Riiklikus Ajalooarhiivis. Kahjuks sulgusid segaste aegade tõttu Läti arhiivi ukсед ja kogu Läti riiki minu töö kirjutamise seisukohalt liiga vara. Diplomaate kannustanud motiivide ja isiklike ajendite välja selgitamisel pakkus ametlikest raportitest ja käskkirjadest enam informatsiooni Rahvusarhiivis ja Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis hoitav saadikute isiklik kirj vahetus. Väga huvitavad ja mitmetegi toonaste otsuste tagamaid avavad on Aleksander Hellati kirjad kodustele.¹¹ Mahukas epistolaarne pärand, mis sisaldab ka pikki kirjeldusi Berliinist

⁶ Medijainen, E. Maailm prowintsionu peeglis: rahvusvahelised suhted ja Eesti välispoliitika karikatuuridel 1918-1940. Tartu : Kleio, 1998.

⁷ Ilmjärv, Magnus. Hääletu alistumine: Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus. 1920. aastate keskepaigast anneksioonini. Tallinn: Argo, 2010.

⁸ Ilmjärv, Magnus. Diplomaatiline taust. – Sõja ja rahu vahel. I [köide], Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. [peatoimetaja Enn Tarvel ; toimetaja Tõnu Tannberg]. [Tallinn]: S-Keskus, 2004.

⁹ Pajur, Ago. *Landeswehr*'i sõja puhkemine: Eesti vaatenurk. – Tuna 2009, nr 2, lk 51–71; Kaasik, Peeter. Sõda Bermondiga: Eesti vaatenurk. – Tuna, 2018, nr 3, lk 73–89.

¹⁰ Burget, Meelis. Eesti–Läti piiri loomine: magistritöö. Tartu, 2010.

¹¹ Aleksander Hellati isikufond RA, ERA.4388.

äratulemise ja Riiga sattumise asjaolude kohta, on alles jäänud Karl Menningust.¹² Põnevat ja senises ajalookirjutuses üsna vähest kasutamist leidnud andmeid, arvamusi ja olukirjeldusi sisaldas Julius Seljamaa saadikupäevik.¹³ Püüdsin oma töös Seljamaa päevikut kasutades siiski silmas pidada seda, nagu ka Eero Medijainen on Oskar Kallase sarnase päeviku puhul viidanud, et tegemist on nimetusele „päevik“ vaatamata ikkagi ametlikuks kasutamiseks ja teiste silmadele mõeldud allikaga, mitte intiimse egodokumendiga.¹⁴

Diplomaatilistest suhetest kirjutamisel tuleb arvestada sellega, et säilinud kirjalikud dokumendid kannavad endas sageli vaid fragmente või lõplikult vormistatud korraldusi-otsuseid. See, millistel kaalutlustel otsusteni jõuti, võidi kokku leppida kas omavahelistes vestlustes, telefonikõnedes või erakirjades. Mitmedki Eesti Riia saatkonna ja tema saadikute kohta käivad materjalid ei ole kahjuks säilinud.¹⁵ Vastupidiselt dokumentide tekkimise loogikale – perioodi algusaegadel vähem, aga sedamööda, mida paremini süsteem toimib, koostatakse pabereid aina rohkem – on Riia saatkonna lõpuaegadest säilinud vähem dokumentatsiooni. Varasemate aegade igakuistest aruannetest said juba Karl Menningu ajal kvartaliaruanded ja mõistetavalt ei olnud kõigepealt vangistusse ja siis pagulusse kadunud Hans Rebasel mahti oma isikliku arhiivi korrastamisega tegeleda. Õnneks on alles ja Rahvusarhiivis hoiul Riia Eesti saatkonna päevakäskude raamat¹⁶, mis aitab täpsustada saadikute ja teiste saatkonna töötajate ametisse määramisi ja töölt lahkumisi ning mida ma oma töös ka mitmel puhul kasutasin.

Käesolevat tööd kirjutades sain ma palju tuge Eesti ja Läti perioodilistest väljaannetest. Tolleaegsed ajalehed kajastasid nii Eesti ja Läti suhteid kui ka kõike, mis puudutas saadikukohtade jagamist või võimalikku roteerumist, väga põhjalikult. Toonased ajalehed annavad hea üldpildi, täpsustavad sündmuste toimumise faktoloogiat ja mõnikord kajastavad ka saadikute mõtteid ja tulevikuplaane oma asukohamaa suhtes.

¹² Suurem hulk Karl Menningu kirju asuvad tema isikufondis Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis (EKM, EKLA F 234) ja Aleksander Hellati isikufondis (RA, ERA.4388.1.56).

¹³ Julius Seljamaa päevik sisaldab sissekandeid perioodist 2.02.1922–22.03.1926. – RA, ERA.3828.1.3.

¹⁴ Medijainen, E. Oskar Kallas versus *Foreign Office* (päevaraamatute valgusel). – Oskar Kallas: artikleid Oskar Kallase elust ja tööst. [Koostaja Krista Aru], Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998, lk 222.

¹⁵ Sellest annab tunnistust näiteks see, et Rahvusarhiivi fond Eesti saatkond Riias (RA, ERA.1586) sisaldab vaid 53 säilikut, aga Eesti saatkondade materjale Pariisis (RA, ERA.1585) ja Moskvast (RA, ERA.1584) sisaldavad fondid vastavalt 2010 säilikut ja 2088 säilikut.

¹⁶ RA, ERA.957.8.724.

Erinevate allikatega töötamisel rakendasin allikate kriitilist analüüsi. Saadikute omavahelisest võrdlusest, kui meetodist, püüdsin ma teadlikult hoiduda. Tööd kirjutades veendusin, et antud teema puhul ja minu valitud kronoloogilise lähenemise juures, kus saadikud töötasid erinevates tingimustes ja erinevatel ajahetkedel, ei oleks nendevahelise võrdluse kasutamine just õiglane tee.

Käesolev töö jaguneb Eesti esindajate ja saadikute tööperioodide kaupa viieks peatükiks. Iga peatüki sissejuhatuses olen ma püüdnud iseloomustada selle perioodi Eesti ja Läti suhteid üldisemalt. Esimese peatüki kahte alapeatükki koondasin nende suhteliselt lühikese Riia-aja tõttu nii Theodor Tallmeistri kui ka Aleksander Hellati saadikuaastad. Kõigi teiste saadikute Riia-periood on paigutatud eraldi peatükki. Iga saadiku puhul püüdsin ma avada ka tema tegevust enne ja pärast Riia, keskendudes ikkagi Riias saadikuks olemise aastatele.

1. Esimesed esindajad (1919–1922)

Eesti ja Läti vahelised diplomaatilised suhted hakkasid kujunema keerulistes sõjaoludes ja mitte päris loomulikku rada pidi. Otsuse alustada läbirääkimistega oma esindaja Riiga nimetamiseks ja ülesande selle isiku leidmiseks, tegi Eesti Ajutine Valitsus Läti olusid väga hästi tundvale kohtuminister Jüri Jaaksonile juba 9. detsembril 1918.¹⁷ Kuid Riia langes jaanuaris 1919 Punaarmee kätte ja Läti valitsusasutused tõmbusid Liepājasse. Ajutise lahendusena tekkis Eesti konsulaat samuti Liepājasse, kus Eestit asus esindama kohapeal elanud laevakapten Mihkel F. Siemann-Toffry.¹⁸ Ka Eesti sõjaväe ülemjuhataja staap tegi märtsis 1919 sõjaminister Konstantin Pätsile ettepaneku Lätti oma sideohvitser määrata.¹⁹ Selleks ohvitseriks sai läti keelt emakeelena rääkiv Valgast pärit alamkapten Julius Jürgenson.²⁰

Keeruline olukord sundis Läti ametivõime pöörduma abi saamiseks Eesti poole.²¹ 18. veebruaril 1919 kirjutasid Läti Ajutise Valitsuse esindaja Jānis Ramans ja Läti sõjaväe esindaja Jorgis Zemitāns ning Eesti peaminister Konstantin Päts alla Eesti ja Läti vahelisele ühiseid suhteid ja sõjategevust käsitlevale lepingule.²² Peale eesti ja läti vägede edu konfliktis Landeswehriga sõlmisid Eesti ja Läti uue, peamiselt sõjalist koostööd puudutava lepingu. 21. juulil kirjutasid välisministri kohusetäitja Jaan Tõnisson, kindralstaabi valitsuse ülem polkovnik Jaan Rink ning Läti peaminister Kārlis Ulmanis alla lepingule, millega muuhulgas määrati kindlaks Eesti poolt

¹⁷ Ajutise Valitsuse koosoleku protokoll, 9.12.1918. – RA ERA.31.1.8, l. 64.

¹⁸ Mihkel F. Siemann-Toffry, kes detsembris 1918 sai Eesti sõjainistri kaudu endale volituse nõutada lahkuvatelt sakslastelt tagasi Eesti laevu ning relvi, pakkus ise ennast välja saamaks ka Eesti esindajaks Riias. Johan Pitka vastuseisu tõttu tuli tal piirduda konsulaaragendi staatusega. (Medijainen, Eero. Saadiku saatuse: välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997, lk 228–229). Läti riik hindas Siemann-Toffry tegevust 1927. aastal Kolme Tähe neljanda klassi ordeni vääriliseks (Pēdējā Brīdī, nr 48, 30.04.1927).

¹⁹ Jaan Soots sõjainistrile. 9.03.1919. – RA ERA.496.2.16, l. 7–7p.

²⁰ Julius Jürgenson (1892–1927), sündis Lätis Valga maakonnas, hariduse sai vallakoolis, Kamseni kaubanduskoolis Valgas ja 1915 2. Moskva lipnikekoolis. Teenis sõjaväes alates 1913 vabatahtlikuna. I maailmasõjas võitles nooremohvitserina lahingutes Saksa ja Austria-Ungari vägede vastu Poolas ja Galiitsias, sai mitmel korral haavata. Alamkaptenina naases Eestisse ja osales Vabadussõjas 6. jalaväepolgu tööroodu ülemana, märtsist 1919 kindralstaabi valitsuse käsundusohvitserina. 13. märtsil 1919 määrati sideohvitseriks Läti Ajutise Valitsuse juurde (ajutiselt) Liepājasse. Oli kahel korral (16. aprillil ja 6. juunist 4. juulini) sakslaste poolt arreteeritud. Augustist 1919 kapteni aukraadis, novembrist Eesti sõjaväe esindaja Lätis. Juulist 1920 kindralstaabi valitsuse vanem käsundusohvitser. Vabastati teenistusest 1920. a juulis. Asus elama Lätti ja tegeles äritegevusega Riias. Teenete eest sõjaväe esindajana tegutsemise eest määrati Jürgensonile novembris 1921 I liigi 3. järgu Vabaduse Risti (Pihlak, Jaak, Strauss, Mati, Krillo, Ain (koostanud). Eesti Vabaduse Risti kavalerid. Viljandi : Vabadussõja Ajaloo Selts : Viljandi Muuseum, 2016, lk 261–262).

²¹ Läti peaminister Kārlis Ulmanis palus Eesti abi juba detsembris 1918, kuid siis oli sõjaline olukord Eestis nii raske, et lätlaste aitamiseni ei jõutud (Pajur, Ago. *Landeswehr*’i sõja puhkemine: Eesti vaatenurk, lk 68).

²² Samas, lk 68; Arumäe, H. Piirikonfliktist liidulepinguni, lk 1117.

Läti rahvuslike väeosade relvastamise ja sõjategevusega Läti pinnal seotud kulutuste eest tasumise kord ning segakomisjoni moodustamine Eesti ja Läti piiri puudutavate küsimuste lahendamiseks.²³

Samaaegselt 21. juuli kokkuleppe sõlmimisega sai Eesti esimeseks ametlikuks esindajaks Läti Ajutise valitsuse juures Theodor Tallmeister.

1.1 Theodor Tallmeister – esimene Eesti esindaja Riias (18. juuli – 28. detsember 1919)

Theodor-Aleksis Tallmeister sündis 9. aprillil (vkj 28. märtsil) 1889 käsitöölise peres Tartus. Õppis 1897–1898 Maria Kergi algkoolis²⁴ ja 1898–1900 Tartu linna 3. algkoolis. Gümnaasiumihariduse omandas ta 1900–1901 Hugo Treffneri eragümnaasiumis ja 1901–1907 Tartu Aleksandri Gümnaasiumis. Th. Tallmeister asus 1907, vaatamata sellele, et isa soovis pojale sõjaväelase karjääri²⁵, õppima Tartu Ülikooli usuteaduskonda ja lõpetas selle 1911.²⁶ Tallmeister oli juba stuudiumi ajal aktiivne ja tegus tudeng. Ta õpetas 1910 loodud Tartu kooliõpetajate ühingu kaubanduskoolis usuõpetust, aitas kaasa Tartu vaeste hoolekande ühingu rahakorjandusele, oli tegev juhataja abina Tartu Eesti Evangeelse Nooresoo Eest Hoolitsemise Seltsis ja tegutses ka Tartu Evangeelses Noortemeeste Seltsis.²⁷

Pärast novembris 1911 Riia konsistooriumi ees antud õpetajaametisse astumiseks vajalike eksamite sooritamist, asus Tallmeister prooviaastaks teenima Helme ja Tartu Pauluse kogudusse.²⁸ Peale prooviaastat määrati Tallmeister 1912 Võru praostkonna vikaarõpetajaks, kus ta peamiselt töötas Võnnu koguduse abiõpetajana.²⁹ Tallmeistrist kujunes kohalike inimeste seas hinnatud vaimulik ja seetõttu tekkis pärast seda, kui senine pastor August Vares mais 1913 pensioneerus, koguduse ja kohalike mõisnike vahel vastasseis – kogudus eelistanuks uue õpetajana Tallmeistrit,

²³ Arumäe, Heino. Piirikonfliktist liidulepinguni. – Looming, 1995, nr 8, lk 1118.

²⁴ EELK andmebaas – https://eelk.ee/elulood/tallmeister_theodor.html (vaadatud 21.01.2021).

²⁵ Pello, Otmar. Theodor Tallmeister. – Tallmeister, Theodor. Nõudke jäädavat rooga: valik jutlusi. Uppsala: Eesti Vaimulik Raamat, 1965, lk 5.

²⁶ EBL: Eesti biograafiline leksikon, [1]. 2. tr. Saku: Mart Tamberg, 2001, lk 484.

²⁷ Kooliõpetajate-Ühisuse 4-klassilise kaubandusekooli ametlik avamine. – Postimees nr 204, 9.09.1910; Tartu Vaestehoolekandmise Ühisuse üleskutse vaeste aitamiseks üleüldisel korjandusel 1911. aastal. – Postimees nr 28, 4.02.1911; Tartu Eesti Ev. Nooresoo eest hoolitsemise selts pidas pühap. 27. veebr. oma pääkoosolekut. – Postimees nr 52, 5.03.1911; Eesti avalikud tegelased: eluloolisi andmeid. Toimetanud R. Kleis. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1932, lk 328.

²⁸ EELK andmebaas https://eelk.ee/elulood/tallmeister_theodor.html (vaadatud 21.01.2021).

²⁹ Teodor Tallmeister 50-aastane. – Postimees nr 98, 8.04.1939.

mõisnikud aga Avinurme õpetajat Martin Nurme.³⁰ Tallmeister, kes oli saanud kutse asuda Riia Eesti koguduse abiõpetaja kohale, valiski Riia, kus „koha saamine kindel ja ilma tülita saada on“³¹.

1.1.1 Kirikuõpetajana Riias

Theodor Tallmeister pühitseti 28. juulil 1913 Riia Jakobi kiriku Eesti koguduse abiõpetajaks³² ja juba järgmisel aastal ka õpetajaks, sest senine õpetaja Eduard Terras lahkus tervislikel põhjustel ametist. Aeg enne Esimest maailmasõda oli Riia Eesti koguduse jaoks igati soodne periood, mil koguduse liikmete arv küündis tuhandeteni. Rahulolematust eestlaste seas tekitas siiski see, et Jakobi kirikut tuli nii rootsi kui saksa kogudustega jagada, ka kirikuhierarhia kohaselt said eesti õpetajad ainult abiõpetaja positsioonil olla – näiteks Ed. Terras oli Saksa ülemõpetaja adjunkti adjunkt ja Tallmeister omakorda Terrase adjunkt.³³

Abiõpetaja ja hiljem õpetajana oli Tallmeister ühiskondlikult väga tegus: kogus Riia vanglates viibivatele eestlastele lugemisvara,³⁴ asutas kogudusele oma ajalehe „Riia Eesti koguduse leht“,³⁵ korraldas haavatud Eesti sõjameeste jaoks Riia haiglatesse voodikohti.³⁶ Tallmeister juhtis Riia Eesti Haridus- ja Abiandmisseltsi tegevust³⁷ ja töötas ka usuõpetajana Riia Tööstuskoolis.³⁸ 1917. a augustis valiti Tallmeister Riia linnavolikogu valimistel Leedu-Poola-Eesti rahvuslik-demokraatlikust blokist ainsa eestlasena volikokku.³⁹

Tallmeister oli ka seni Eesti õigeusklike käes olnud, aga sõja tõttu drastiliselt vähenenud kogudusega Riia Peeter-Pauli kiriku luterlaste poolt ülevõtmise eestvedajaks.⁴⁰ 29. juunil 1918

³⁰ Võnnu õpetaja valimise kohta. – Postimees nr 102, 6.05.1913. Ka Martin Nurm ei soovinud vastu koguduse tahtmist ja „tüliga saadud“ Võnnu õpetaja kohta vastu võtta (Kodumaalt. – Postimees nr 136, 18.06.1913).

³¹ Kodumaalt. Võnnust. – Postimees nr 130, 11.06.1913.

³² Postimees nr 173, 1.08.1913.

³³ Häusler, Arnold. Riia Eesti Ev.-Lut. Kirik ja kogudus (2. järg). – Eesti Kirik nr 42, 20.10.1927.

³⁴ Postimees nr 243, 22.10.1923.

³⁵ Omast maast. – Ristirahva Pühapäevaleht, 13.02.1914. „Riia Eesti koguduse lehte“ ilmus 1914. aastal 12 ja 1915. aastal 3 numbrit (Eesti rahvusbibliograafia andmebaas – <https://erb.nlib.ee/?kid=47664010>, vaadatud 21.01.2021).

³⁶ Häätegev asutus. – Saaremaa, 28.02.1915.

³⁷ Korjus, Hannes. Riia Eesti Haridus- ja Abiandmisseltsi tegevusest 1924–1939. – Sinu, minu, meie Riia. Koost. Livia Viitol, Karl Kello. Tartu: Vanemuise Selts, 2008, lk 241.

³⁸ Eesti välisestus: biograafiline leksikon. [Tallinn]: Välisministeerium, 2006, lk 112.

³⁹ Valimised võitsid ülekaalukalt enamlased, kes said 49 kohta. Ka paljud eestlastest sõdurid ja töölised hääletasid enamlaste poolt, ehkki varasematel valimistel oli hääletatud pigem rahvuse kui erakondliku kuuluvuse järgi. Nii sai Leedu-Poola-Eesti rahvuslik-demokraatlikule blokile antud hääletega volikokku vaid seitse kandidaati, nende hulgas ainsa eestlasena ka Tallmeister. (Riia linnavalimise tagajärjed. – Postimees nr 185, 17.08.1917).

⁴⁰ Tallinna Teatajas ilmunud lugejakirja järgi ajas Tallmeister esialgu eestlastele päris uue kiriku ehitamise asju. Kirja kirjutaja pidas seda kogudusele üle jõu käivaks ettevõtmiseks. (Kiri Riist. – Tallinna Teataja nr 34, 12.02.1915).

pühitseti Riia Peeter-Pauli kirik evangeeliumi usu kirikuks Eesti koguduse jaoks, kes seni Jakobi kirikus käis.⁴¹ Hiljem tuli Tallmeistril korduvalt Peeter-Pauli kiriku ülevõtmise asjaolusid selgitada;⁴² kirikuhoone omandiõiguse suhtes vaieldi ka Läti sõjaministeeriumiga (sest mõningaid kirikuhooneid kasutas Läti sõjavägi) ja vaidluse tulemusena anti kirik Eesti kogudusele pikaajasele rendile.⁴³

1.1.2 Tegevus Eesti esindajana

Võimalik, et Lätis kohapeal oleva tegusa Eesti koguduse õpetaja Tallmeistri kandidatuuri Eesti esindaja kohale kaaluti juba 1918. aasta lõpul. Oma esimeses kirjas Eesti esindajana Välisministeeriumile kirjutas Tallmeister, kuidas peaminister Kārlis Ulmanis, kes Tallmeistrit tundis Saksa okupatsiooni päevilt, rõõmustanud tema nimetamise üle ja maininud, et ta juba sügisel 1918 soovitanud just tema Riiga nimetamist.⁴⁴ Millegipärast Tallmeister ise püüdis näidata, et tegemist oli kokkusattumusega, kui ta juulis 1919 kodumaale kirikuõpetajakohta otsides kohtus välisministri kohusetäitja Jaan Tõnissoniga, kel oli vastavalt Eesti valitsuse otsusele vaja leida Riiga konsul.⁴⁵ Tõenäolisem on siiski, et olukorras, kus oli olemas otsus Riia konsuli koha loomiseks ja ka rahastus selleks,⁴⁶ oligi Tallmeister Riia kohale sobivaim isik ja võis olla, et Tallmeistri ja Tõnissoni Tallinnas kohtumiseks oli olemas eelnev kokkulepe.⁴⁷ Millal Tallmeister uude ametisse volitatuna Riiga tagasi jõudis, ei ole täpselt teada. Kindral Laidoneri teatas telegrammis Inglise sõjalise missiooni juhile kindral Alfred Burtile, et 15. juulil sõitis Riiga Eesti valitsuse diplomaatiline esindaja Tallmeister, kelle kaudu tuleks Läti valitsust mõjutada Eestiga sõjalist lepingut sõlmima.⁴⁸ Esimene „ustavast allikast“ teade Tallmeistri Eesti esindajaks

⁴¹ Uus Lutheri-usu kirik Riias. – Tallinna Päevaleht, 4.07.1918.

⁴² Tallmeister, Th. Kuidas said Riia eestlased omale Peeter-Pauli kiriku. – Eesti Kirik nr 13, 23.03.1933; Tallmeistri vastus õigeusu preester Konstantin Kokla kirjale. – Eesti Kirik nr 24, 8.06.1933.

⁴³ Ščerbinskis, Valters. Läti eestlased ja Riia poliitika kahe maailmasõja vahel. – Eestlased Lätis. I raamat. Tallinn: Välis-Eesti, 2007, lk 138–139.

⁴⁴ Tallmeister välisministeeriumile 24.07.1919. – RA, ERA.957.11.45, l. 27.

⁴⁵ Samas, l. 27; Sama otsusega määrati kindlaks ka konsuli nimetamine Võndu (Vabariigi Valitsuse koosoleku protokoll nr 35, 15.07.1919. – RA, ERA.31.1.15, l. 28); Tallmeister välisministeeriumile 24.07.1919. – RA, ERA.957.11.45, l. 27.

⁴⁶ Välisministeeriumi, Esturi, Riia ja Liibavi konsulaatide 1919. a II poolaasta eelarve. – RA, ERA.15.2.674, l. 29. Eelarvest selgub, et rahaeraldus Riia konsuli jaoks on ette nähtud juba 1. juulist 1919.

⁴⁷ Tallmeistri ja Tõnissoni tutvus pärines ajast, mil Tallmeister oli veel 15-aastane koolipoiss ja kirjutas Postimehele kaastõid. (Tallmeister, Th. Ei kuradit ega kubeneri. – Jaan Tõnisson töös ja võitluses. Koguteos tema seitsmekümnenda sünnipäeva puhul. Tartu: Jaan Tõnissoni koguteose komitee, 1938, lk 351).

⁴⁸ Laidoner Burtile 16.07.1919. – RA, ERA.957.11.127, l. 242; Jaan Soots täiendas: „/... / eile õhtul sõitis siit Riiga uus Eesti konsul ja diplomaatia agent õpetaja Tallmeister, kuid temale pole mingisuguseid volitusi antud rahuläbirääkimisi pidada.“ (Jaan Soots Aleksander Rosenvaldile 16.07.1919. – RA, ERA.2124.1.13, l. 339 p).

määramisest ilmus juba 14. juulil ajalehes „Maaliit“.⁴⁹ Tallmeister ise kirjutas, et koos Tõnissoniga koostati konsulaadi eelarve ja siis sõitis vastne konsul 17. juulil tagasi Riiga.⁵⁰ Nii nagu Tallmeistri Riiga jõudmise kohta, on ka tema ametisse nimetamise täpse kuupäeva kohta käibel erinevad andmed.⁵¹ 18. juulil, mil Tallmeister läks oma volitusi üle andma, selgus, et välisminister Zigfrīds Anna Meierovics ei viibinud Riias. Peaminister Ulmanis, kellega Tallmeister sel päeval kohtus, ei võtnud Eesti esindaja volitusi vastu, viidates, et seda peaks ikkagi välisminister tegema. Seega tegelik volikirjade üleandmine välisminister Meierovicsile toimus alles 20. juulil.⁵²

Kohe juulis püüdis Tallmeister asuda oma kohustuste paremaks täitmiseks nii Eesti–Läti kui Läti–Eesti suunal liikuvat informatsiooni enda kätte koondama. Läti poolsete teadetega läks lihtsalt – välisminister Meierovics tegi korralduse, et Läti valitsusasutused peaksid välispoliitilistes küsimustes edaspidi Eestiga vaid Tallmeistri vahendusel suhtlema.⁵³ Konsuli palvetele, et ka Eestis infovahetus sarnaselt Lätiga korraldataks, öeldi välisministeeriumi poolt mitmel korral ära, viidates sellele, et Tallmeister on vaid konsul ja seetõttu vajab ta poliitilist informatsiooni vaid valikuliselt.⁵⁴ Sellise jäiga erisuse tegemine ministeeriumi poolt on arusaamatu, sest juba 4. augustil palus välisministeerium Vabariigi Valitsusel saadiku nimetamine Lätti ära otsustada.⁵⁵ Siiski ei nimetatud Tallmeistrit saadikuks ja ka ta ise allkirjastas edaspidi kirjad mitte kui „saadik“, vaid kui „Eesti esitaja Lätis“.

Peagi pärast ametisse asumist tekkis Tallmeistril konflikt sõjaväe esindaja Jürgensoniga.⁵⁶ Probleeme tekitas nii sõidulubade väljaandmine kui ka omavaheline infovahetus, ehkki paikneti

⁴⁹ Päevauudised. – Maaliit, nr 139, 14.07.1919. Maaliidu uudist refereeris ka Päevaleht nr 144, 14.07.1919.

⁵⁰ Tallmeister välisministeeriumile 20.09.1919. – RA, ERA.15.2.674, l. 11; Tallmeister välisministeeriumile 24.07.1919. – RA, ERA.957.11.45, l. 27.

⁵¹ Diplomaadi staaži alguse arvestamine ongi keeruline, nagu osutab E. Medijainen. Alguseks on loetud nii diplomaadi saabumist asukohamaale, volikirja töökoopia jõudmist vastava riigi välisministeeriumisse või ka volituste tegelikku üleandmist. Eestis oli levinum viimane variant (Medijainen, E. Saadiku saatus, lk 19). Ilmselt on mitmes kohas ekslikult trükitud juuli asemel hoopis juuni: Eesti välisministeeriumi biograafilises leksikonis esineb daatum 18. juuni (Eesti välisministeerium, lk 112); E. Medijainen märgib Tallmeistri konsulina alustamise kuupäevaks 14. juuli ja volikirjade üleandmise kuupäevaks 18. juuni (Medijainen, E. Saadiku saatus, lk 230).

⁵² Tallmeister välisministeeriumile 24.07.1919. – RA, ERA.957.11.45, l. 27.

⁵³ Tallmeister välisministeeriumile 8.08.1919. – RA, ERA.957.11.45, l. 8.

⁵⁴ Samas; Välisministri otsus Tallmeistri telegrammil 23.08.1919. – RA, ERA.957.11.54, l. 18.

⁵⁵ Välisministeerium Vabariigi Valitsusele. – RA, ERA.31.1.105, l. 131.

⁵⁶ Tallmeister ei olnud ainus välisesindaja, kellele sõjaväeatašeede süsteem küsimusi tekitas. Näiteks ei olnud Jaan Poska rahul sõjaministri plaaniga läkitada alampolkovnik Otto von Krusenstern sõjaväe esindajana välissaatkonna juurde Pariisi (RA, ERA.496.2.16, l. 53) ning Oskar Kallas uuris ministeeriumilt, missuguste ülesannete ja alluvusvahekorraga on Helsingisse saadetud kapten Leo Laurson (RA, ERA.496.2.16, l. 212–212p). Välisministeeriumil tuligi alluvusvahekordi täpsustada – ministeeriumi juriskonsult Nikolai Maimi ringkirja

samades ruumides Andrease tänaval. Juuli lõpu kirjas sedastas Tallmeister: „Kui sarnaseid asju [sõidulubasid] kaks ametikohta üksteise kõrval iseseisvalt toimetada võivad, siis sünnitab see suurt segadust, takistab kontrolli ja ei lase Vabariigi esituse tegevuse üle selget ülevaadet saada ja sellekohast aruannet kokkuseada“.⁵⁷ Augusti alguses kaebas Tallmeister erakirjas Tõnissonile Jürgensoni peale. Tallmeister andis teada, et Jürgensoni abiline Hans Madisson olevat ebaaus, Jürgenson ise hangeldavat sõidulubadega, varjavat informatsiooni ja üldse olevat parem, kui Jürgensoni asemel „siia üks intelligent ohvitser attacheks nimetatud saaks“.⁵⁸ Ka ärritas Tallmeistrit asjaolu, et Jürgensoni käsutuses oli auto ja ka palka maksid erinevad ministriumid erinevatel alustel – Jürgensonile Läti rublades ja Tallmeistrile esialgse eelarve kohaselt tsaarirublades ja siis markades, mille kurss oli Riias hoopis madalam.⁵⁹

Tallmeistri ja tema-aegse konsulaadi igapäevatöö oli kindlasti tavaolukorrast keerukam. Oktoobris 1919 alanud nn Bermonditi afäär ähvardas kujuneda tõeliseks ohuks Läti iseseisvusele. Läti palus Eestilt sõjalist abi, kuid Eesti soovis oma vägede appi saatmise tingimuseks sõlmitava uue sõjalise koostööleppena kindlustada selle, et tehtavad kulutused saaksid tasutud ning piiriküsimused saaksid lahendatud. Läti pool, kelle sõjaline seis oli mõnevõrra paranenud, tõlgendas taolist lepingut väljapressimisena, kokkulepped jäid sõlmimata ning suhted halvenesid.⁶⁰

Bermonditi afääri päevil, mil Riia oli pea kuu vältel suurtükitle all, soovisid paljud eestlased kodumaale pakku pääseda.⁶¹ Tegelemist sõjapõgenike ja nende sõidulubadega oli nii palju, et Tallmeister palus lisatööjõudu.⁶² Ärevust tekitas kiirelt tekkida võiv vajadus (mis ju

(20.09.1919) kohaselt tuli käsitleda sõjaväeatašeed kui saadiku abijõudu sõjaväelistes küsimustes (RA, ERA.957.11.45, l. 47); Medijainen, E. Saadiku saatus, lk. 230–231.

⁵⁷ Tallmeister välisministeeriumile 30.07.1919. – RA, ERA.496.2.16, l. 91.

⁵⁸ Tallmeister Tõnissonile 5.08.1919. – RA, ERA.957.11.63, l. 77–78p. Tallmeistri kiri kannab märget „Isiklik“, kuid ilmselt lootis konsul, et kirjas osutatud probleemid ei jää vaid Tõnissoni teada. Kirjal ongi märke „Sõjaministrile konfidentsiaalselt teatatud“. 2.08.1919 andis sõjaministri abi kindralmajor Andres Larka korralduse, et edaspidi kindralstaabi teateid ka Tallmeistrile saadetaks (RA, ERA.496.2.16, l. 84). Ka Jürgensoni juhendati: „Olge võimalust mööda Tallmeistri soovidele vastutulelik“. (Leitnant Evald Pajos kapten Jürgensonile. – RA, ERA.496.2.16, l. 83).

⁵⁹ Tallmeister välisministeeriumile 20.09.1919. – RA, ERA.15.2.674, l. 11–14. Riigi eelarvekomisjon, lähtudes Välisministeeriumi soovitusel, tegi Asutavale Kogule ettepaneku suurendada Riia konsulaadi eelarvet tuntavalt – 97 150 margalt 145 463 margale, autot Tallmeister siiski ei saanud (RA, ERA.15.2.674, l. 6–7). Jürgensoni asemel nimetati Riiga uueks atašeeks alamkapten Richard Maasing, kuid alles juunis 1920, mil Tallmeister ise oli Riist juba lahkunud (Pihlak, J. Eesti sõjaväe atašeed 1918–1940, lk 51).

⁶⁰ Kaasik, Peeter. Sõda Bermonditiga, lk 85–89.

⁶¹ Tallmeister välisministeeriumile 20.12.1919. – RA, ERA.957.11.44, l. 422.

⁶² Tallmeister välisministeeriumile 24.07.1919. – RA, ERA.957.11.45, l. 27–27p.

oktoobrist realiseeruski) konsulaat Bermonditi vägede lahingutegevuse eest maapakku viia;⁶³ tekkinud infosulus jäid mõned ametnikud Riiga maha.⁶⁴ Keeruline oli ka pidevalt muutuva rindejoone tõttu arvestada, kuhu täpselt võib sõidulube välja kirjutada.⁶⁵ Tallmeister kaebas oma ametiaja lõpuni korduvalt Eesti-poolse informatsiooninappuse üle. Lätlased seevastu pidasid kokkuleppest Eesti väejuhatusega ja välisministeeriumiga just Tallmeistri vahendusel suhelda, kinni. Tallmeistrini jõudis lätlaste luureinfo (näiteks andmed Bermonditi väe polkude, suurtükkide ja soomusrongide paiknemise kohta),⁶⁶ aga ka arvukad kaebused Eesti vägede ülalpidamise suhtes.⁶⁷ Samuti tuli tegeleda juba maailmasõja ajal Eestisse sattunud varaga.⁶⁸

Tallmeistri kaudu palus bermonditiaadi ajal Läti valitsus Eesti abi, et „ühisel jõul Vene–Saksa hädaohtu tagasi tõrjuda“.⁶⁹ See, et lepet abistamiseks ei sündinud ja Eesti soomusrongid toodi Riia alt tagasi, halvendas Eesti ja Läti vahelisi suhteid märgatavalt ja Tallmeistril tuli vastu võtta mitmeid lätlaste etteheiteid sel teemal.⁷⁰ „Sestsadik hakkas minule rohkem ja rohkem rahet kaela sadama. Igasugustes ringkondades hakati Eesti liigsuurest omakasupüüdmisest rääkima ja arvati, et Latvija iial niisuguste nõudmistega Eesti poole ei oleks pööranud“.⁷¹ Ka oma viimases detsembrikuu aruandes tõdes ta, et naabritevahelised suhted on teravamaks muutunud.⁷²

⁶³ Konsulaat asus 9. oktoobrist 4. novembrini Cēsises (Tallmeister välisministeeriumile 9.10.1919. – RA, ERA.957.11.63, l. 12 ja Tallmeister välisministeeriumile 4.11.1919. – RA, ERA.957.11.45, l. 209).

⁶⁴ Riiga jäänud asekonsul Karl Mägi ja ametnik Alvine Jaaksoni suhtes algatati uurimine. Mõlemad pidid kirjutama seletuskirjad ja tõendama, et nad tahtlikult Bermonditi vägede kätte ei jäänud (Karl Mägi raport. – RA, ERA.957.11.54, l. 290–290 p.; Alvine Jaaksoni raport. – samas, l. 288–288 p.). Tallmeister seisis igati oma töötajate eest (samas l. 287 ja 289) ning mõlemad jäid ametisse.

⁶⁵ Tallmeister välisministeeriumile 29.10.1919. – RA, ERA.957.11.54, l. 251–251p.

⁶⁶ Tallmeister välisministeeriumile 9.09.1919. – RA, ERA.957.11.54, l. 47–48.

⁶⁷ Näiteks pöördus välisminister Meierovics 29. augustil Eesti välisministeeriumi poole kaebusega, mille sisuks oli kohalike elanike riisumine Eesti vägede poolt (RA, ERA.957.11.54, l. 114–115). Järgnesid kaebused tehnika äraviimise kohta Vecgulbenest (RA, ERA.957.11.54, l. 181–184), liiprite, rööbaste ja vagunite kaasaviimise kohta (RA, ERA.957.11.119, l. 122–128); paberivabriku rüüstamise kohta Valga maakonnas (LVVA.2574.3.24, l. 42), lehmade sõjasaagiks võtmise pärast (LVVA.2574.3.24, l. 35.) jne. Nuriseti ka toiduainete väljaveo (RA, ERA.957.11.54, l. 138) ja Eesti sõjaväelaste käitumise üle (RA, ERA.957.11.54, l. 176–177).

⁶⁸ Lätlased nõudsid tagasi Ilmasõja ajal Riist Tartusse evakueeritud Efrem Schkljari muusikakooli inventari, kuid eestlased väitsid, et muusikakool on olnud Peterburi konservatooriumi osa ning seega kuuluvad varem tsaaririigi omanduses olnud klaverid nüüd Eestile. Vaidlus lõppes alles 1921. aastal, kui kool tagasi Riiga kolis (RA, ERA.957.11.45, l. 238–243, LVVA.2574.3.25, l. 70–71; Postimees nr 119, 1.06.1921).

⁶⁹ Tallmeister välisministeeriumile 7.10.1919. – RA, ERA.957.11.63, l. 16.

⁷⁰ Tallmeister välisministeeriumile 20.10.1919. – RA, ERA.957.11.54, l. 220–220 p.

⁷¹ Tallmeister välisministeeriumile 21.11.1919. – RA, ERA.957.11.63, l. 63.

⁷² Tallminister välisministeeriumile 20.12.1919. – RA, ERA.957.11.44, l. 422.

Tallmeistri enda seisukohad välispoliitilistes küsimustes olid ettevaatlikud ja alalhoidlikud. Nii hindas ta kõige tähtsamaks ülesandeks Eesti iseseisvusele *de iure* tunnustuse saamise ja muretses seejuures, et liialt radikaalne maaseadus võib selle eesmärgi saavutamist ohustada.⁷³

Olukorras, kus puudusid otsesed korraldused kodumaalt, tuli esindajal endal initsiatiivi üles näidata. Nii käis Tallmeister ainukese Eesti esindajana 28. septembril Läti Ülikooli avamisel, kus ta andis üle eestikeelse kõne, mis ka läti keeles ette loeti.⁷⁴ Teise olulise esindusürituse – Läti Vabariigi esimese aastapäevaaktusega – nii ladusalt ei läinud. Tallmeister teatas välisministeeriumile nõrduvalt, kuidas 18. novembril Eesti abist Läti riigi sündimisel hoopis mööda mindi ja peaminister Otto Strandmani telegrammi ettegi ei loetud.⁷⁵ Ajalehe „Latvijas Sargs“ sõnul peaminister Ulmanis siiski tänas oma kõnes nii Eestit, „kes aitas meie kuulsusrikast Põhja-Läti armeed“, kui ka Leedut. Kohapeal loeti ette vaid mõned tervitustelegrammid (üks neist muuhulgas Tartust, märkimata küll kelle käest), pikemad tervitused, ka Strandmani oma, trükiti ära ajalehes.⁷⁶ Segadused kõnedega ja viide, et Tallmeister suhtles Ulmanisega vene keeles,⁷⁷ annavad aluse arvamiseks, et Tallmeister sai ilmselt küll mingil määral läti keelest aru,⁷⁸ kuid ise ta naabrite keelt siiski ei rääkinud.⁷⁹

Novembris sattus Tallmeister talle endale ootamatult Eesti ajalehtede kriitikatule alla, kui ajalehes „Tallinna Teataja“ ära trükitud õnnesoovitelegrammide hulgas Jaan Tõnissoni valitsuse ametisse astumise puhul ilmus ka Tallmeistri ja Jürgensoni oma. Telegrammis, mis saatjate teada vaid Jaan Tõnissoni kätte pidi jõudma, avaldati lootust, et „erakondliste eksperimentide aeg Eestis on möödas ja reaalpoliitiline kainus läbi tungimas“.⁸⁰ Ajalehes „Sotsiaaldemokraat“ ilmus selle peale kurjas toonis sõnavõtt, milles heideti ette, et Tallmeister oma telegrammis Otto Strandmani

⁷³ Tallmeister välisministeeriumile 28.08.1919. – RA, ERA.957.11.54, l. 28.

⁷⁴ Hiljem selgus, et Tartu Ülikooli poolt saadetud telegramm oli hiljaks jäänud (Tallmeister välisministeeriumile 3.10.1919. – RA, ERA.957.11.54, l. 144).

⁷⁵ Tallmeister välisministeeriumile 21.11.1919. – RA, ERA.957.11.63, l. 65-66. Vt ka: Medijainen, E. Üleaedse silmaga: Kaļiņš, Brūno. Läti riigi rajamine. – Akadeemia 1992, nr 4, lk 804–808.

⁷⁶ Tautas Padomes svinīga sēde 18. novembri (Rahvanõukogu pidulik istung 18. novembril). – Latvijas Sargs nr 193, 20.11.1919.

⁷⁷ Tallmeister välisministeeriumile 24.07.1919. – RA, ERA.957.11.45, l. 27.

⁷⁸ Teavitades ministeeriumi halvenenud suhetest, kirjeldas Tallmeister juhust, kus talle Läti välisministeeriumisse sisenedes vahisõdur lätikeelse solvangu öelnud, arvates, et Eesti esindaja sellest aru ei saa (Tallmeister välisministeeriumile 21.11.1919. – RA, ERA.957.11.63, l. 65).

⁷⁹ Seega ilmselt ei ole Riia Eesti suursaatkonna kodulehel esitatud väide, et Tallmeister valdas läti keelt, päris täpne. – <https://riga.mfa.ee/et/eesti-ja-lati-suhete-ajajoon/> (vaadatud 28.03.2021).

⁸⁰ Õnnesoovitelegrammid uuele peaministrile. – Tallinna Teataja nr 259, 26.11.1919.

juhitud eelmist valitsust on mustanud.⁸¹ Tallmeistriga pahandas ka „Vaba Maa“, nimetades teda koguni „naiiv mehikeseks“. ⁸² Solvunud Tallmeister püüdis nii välisministeeriumi kui Esturi (1919 loodud Eesti Teadeteagentuuri eelkäija) jaoks asja selgitada ja tuletas temaga sündinud ülekohut ka aastakümneid hiljem meelde. Ta meenutas, et toona ajalehti ärritanud laused pärinesid tegelikult Läti välisministrilt Meierovicsilt, aga kuna Meierovicsi nime all ei saanud neid avaldada, siis põimis Tallmeister need oma telegrammi.⁸³

Tallmeister lahkus Riiast, sest ta valiti novembris 1919 Tallinna Pühavaimu koguduse õpetajaks.⁸⁴ Oma saadikuametist lahkumisest teatavas kirjas välisministeeriumile kirjutab Tallmeister: „Ma olen /.../ selle ameti pääle ikka kui möödamineva ülesande peale vaadanud“ ja avaldas arvamust, et „Latviasse, kellega meie vahekord viimasel ajal õige põnevaks läinud on, mõni suuremate diplomaatiliste annetega vilunud poliitika-mees saadikuks peaks määratud saama“. ⁸⁵ Enne Riiast lahkumist tegi Tallmeister visiidi välisminister Meierovicsile, kes kahetses Tallmeisteri lahkumist ning leidis, et „asi palju halvem oleks olnud, kui Eestit keegi oleks esitanud, kes ainult arvustada ja halba näha tahab ja mitte üles ehitada ja häätahtliselt teravusi kõrvaldada“. ⁸⁶ Tallmeisteri ülesanded võttis ajutiselt üle asekonsul Karl Mägi.⁸⁷

Piiriküsimus, eriti Valga ja tema lähivaldade kuuluvuse küsimus, millele oli otsitud lahendust alates 1917. aasta sügisest ja millele püüti mõlemale poolele sobivat keskteed leida septembris 1919 moodustatud Eesti–Läti segakomisjonis, puhkes tõsisemaks tülik 1920. aasta alguseks.⁸⁸ Oktoobris 1919 korraldatud rahvaküsitlusest hoolimata Valga jagamise osas kokkuleppele ei jõutud ning ajalehekülgedel kõneldi isegi sõjalisest sekkumisest.⁸⁹

Piirikonflikti keemispunktis saadeti 29. detsembril 1919 Riiga uus esitaja – Karl Kornel. Valgast pärit Kornel, kes oli veendumusel, et see linn kuulub igasuguse õiglase jagamise korral tervikuna Eestile, lähetatigi Riiga ilmselt täiesti teadliku eesmärgiga. Juba 31. detsembril tekkis

⁸¹ Mis see tähendab? – Sotsiaaldemokraat nr 259, 27.11.1919.

⁸² Vaba Maa nr 261, 27.11.1919.

⁸³ Tallmeister Esturile ja Välisministeeriumile. – RA, ERA.957.11.54, l. 394–394p; Jaan Tõnisson töös ja võitluses, lk 354.

⁸⁴ Õpetaja Tallmeister Pühavaimu koguduse peale valitud. – Päevaleht nr 259, 26.11.1919.

⁸⁵ Tallmeister välisministeeriumile 24.11.1919. – RA, ERA.957.11.54, l. 293.

⁸⁶ Tallmeister välisministeeriumile 4.12.1919. – RA, ERA.957.11.54, l. 386.

⁸⁷ K. Mägi telegramm välisministeeriumile 3.12.1919. – RA, ERA.957.11.45, l. 364.

⁸⁸ Medijainen, Eero. Piiritõmbamine Eesti ja Läti vahel. – Kleio, 1988, nr 1, lk 68.

⁸⁹ Arumäe, H. Piirikonfliktist liidulepinguni, lk 1121.

Kornelil konflikt Läti välisminister Meierovicsiga ja ta naases uue aasta alguses Eestisse.⁹⁰ See kõik käis nii kähku, et Eesti ajalehed fikseerisid küll Korneli läkitamise Riiga, kuid tüli lätlastega ja esindaja naasmist ei kajastanud üldse. Sündmuse vahendasid Riia ajalehti refereerides Eestis ilmunud saksakeelsed ajalehed.⁹¹

Uut sõda ei soovinud tegelikkuses kumbki osapool, veniv piirikonflikt ja omavahelised tülid ei olnud ka rahvusvahelisel tasandil uute riikide tunnustamist soosivateks märkideks, ja nii tuli mõlemal riigil leppida vahemeheks seatud Suurbritannia kolonelleitnant Stephen George Tallentsi 1. juulil 1920 tehtud otsusega Valga kohta ja 3. juulil tehtud otsusega, mis määras kindlaks kahe riigi vahelise piiri. Selle otsuse kohaselt jäi suurem osa Valgast, kaasa arvatud laiarööpmeline raudteejaam ja elektriyaam, Eestile, Luke kirik ja kiriku ümber olev plats ning Pudrumägi kitsarööpmelise raudteejaamaga Lätile. Justkui kompensatsiooniks Valga Eestile määramise eest sai Läti enamiku Valga ümbruse segarahvastikuga valdadest enda koosseisu.⁹² Nn Tallentsi joon, milles Eestil ja Lätil oli edaspidi voli teha vaid mõningaid muudatusi, saigi aluseks riigipiirile. Ehkki suuremad, rahvusvaheliseltki silmatorkavad pinged kahe riigi vahel vähenesid, püsis piiri korrigeerimise vajadus mitmete aastate jooksul alles ja mitmed tüliküsimused, näiteks Ruhnu saare või Laura valla kuuluvus, jäid lahendamata.

Riia koht jäi kuni oktoobrini 1920 saadikuta ja konsulaadi igapäevatööd tuli taas üleval hoida asekonsul Karl Mägil.

Järgnenud 25 aasta vältel töötas Theodor Tallmeister Tallinna Pühavaimu kiriku õpetajana. Ta oli ajalehe „Protestantline ilm“ (1935–40 „Protestantlik Maailm“) asutaja ja väljaandja ning Protestantliku ühingu asutaja ja esimees.⁹³ Oma vaadetelt oli Tallmeister senist kirikukorraldust muuta sooviva liberaalse suuna esindaja. Nõ pärisametis ei olnud Tallmeister sugugi tasakaalustav ja kompromisse otsiv, vaid sattus oma vaadete tõttu aastakümneid kestnud vastasseisu kiriku traditsioonilise vooluga.⁹⁴ Õpetaja-ameti kõrval oli ta Rahvuslik–Vabameelse Partei, Eesti Tööerakonna ja Rahvusliku Keskerakonna esindajana Riigikogu II, III, IV ja V koosseisu saadik

⁹⁰ Medijainen, E. Saadiku saatus, lk 233.

⁹¹ Vaba Maa, nr. 284, 24.12.1919; Völdibab Västnesis, nr. 2, 3.01.1920; Dorpater Zeitung, nr. 5, 8.01.1920 ja Revaler Bote, nr. 6, 9.01.1920.

⁹² Burget, Meelis. Eesti–Läti piiri loomine, lk 30–31, 56–59.

⁹³ EELK andmebaas https://eelk.ee/elulood/tallmeister_theodor.html (vaadatud 21.01.2021).

⁹⁴ Vt Rohtmets, Priit. Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917–1934. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 26, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012.

ja Tallinna linnavolikogu liige.⁹⁵ Poliitikuna oli Tallmeister sõnakas ja aktiivne, näiteks võitles ta 1933. aastal krooni kursi säilitamise eest ja põhiseaduse muutmise vastu.⁹⁶ Oma poliitilise tegevuse tõttu irooniliselt „erakonna vaimulikuku“ nimetatuna pälvis ta mõnigi kord satiirilehtede tähelepanu.⁹⁷

Theodor Tallmeister emigreerus 1944 Rootsi, kus ta tegutses esmalt Södertälje põgenikelaagri õpetajana ja hiljem kuni surmani 3. veebruaril 1947 Uppsala eesti koguduse kaasõpetajana.⁹⁸

1.2 Aleksander Hellat – esimene Eesti saadik Lätis (4. oktoober 1920 – 11. jaanuar 1922)

Oktoobrist 1920 asus Eesti riiki Lätis esindama Aleksander Hellat.

Aleksander Hellat sündis 20. (vkj 8.) augustil 1881 kaupmehe peres Tartus.⁹⁹ Ta õppis Tartu eraalgkoolis (1890–1892), Tartu Aleksandri Gümnaasiumis (1892–1896), Peterburi Püha Anna kiriku koolis (1896–1900), Peterburi Sõjaarstiteaduse Akadeemias (1900–03; ei lõpetanud) ja Peterburi Ülikooli õigusteaduskonnas (1903–09). Juristikutse omandanuna töötas Hellat Riias kaasmaalasest vandeadvokaadi Jüri Jaaksoni abina ning pärast eksamite sooritamist juba ise vandeadvokaadina Riias (1914–15), Narvas (1915–16) ja Tallinnas (1916–18). Pärast Veebruarirevolutsiooni oli ta kolmel korral Tallinna miilitsaülem: aprill 1917 – jaanuar 1918; 24.–25. veebruar 1918 ja 12.–24. november 1918. 25. novembril 1918 valiti Hellat Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei esindajana Tallinna linnapeaks. Sellel kohal töötas ta 20. maini 1919. Sama aasta 3. juunist 24. juulini tegutses Hellat Eesti Vabariigi prokurörina ning seejärel siseministrina Otto Strandmani (25. juuli – 17. november 1919) ja Jaan Tõnissoni (18. november 1919 – 29. juuli 1920) valitsustes.¹⁰⁰

⁹⁵ Valge, Jaak. Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2019, lk 556.

⁹⁶ Samas, lk 352 ja 371.

⁹⁷ Vt Kratt nr 23, 7.06.1926, Kratt nr 12, 23.03.1931, Kratt nr 43, 23.10.1933.

⁹⁸ EELK andmebaas https://eelk.ee/elulood/tallmeister_theodor.html (vaadatud 21.01.2021).

⁹⁹ Hellatite pere kõige vanem poeg Peeter Hellat (1868–1899) suri noorelt, kuid ülejäänud kolmest Peterburis koolitatud pojast kasvasid silmapaistvad tegelased: Georg Hellat (1870–1943) oli esimesi eestlasest arhitekte, juristiharidusega vend Herman Hellat (1872–1953) oli välisministeeriumi sekretärina, poliitilise osakonna juhatajana ja välisministri abina üks ministeeriumi loojatest ja algusaegade juhtidest. Nimekas jurist oli ka Haapsalus kohtunikuna töötanud ja 1906 Venemaa I Riigiduumasse valitud onu Karl Hellat (1862–1935). Hellati teine onu Peeter Hellat (1857–1912), esimese eestikeelse teadusliku meditsiiniõpiku „Terwise-õpetus“ autor, oli tunnustatud arstiteadlane nii Tartus kui Peterburis.

¹⁰⁰ Anepaio, Toomas. Kohtunikud, kohtu-uurijad ja prokurörid 1918–1940: biograafiline leksikon. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, c2017, lk 94; Eesti välisteenistus: biograafiline leksikon, lk 43; Arjakas, Küllö. Eesti politsei 100

Hellat oli siseministriks keerulisel perioodil, mil sõdival noorel riigil tuli end ka tagalas kiiresti ja otsustavalt kehtestada. Suurimaks probleemiks kujunes võitlus enamlusega, mis oli suutnud üle võtta tööliste ametiühingud ja nende kaudu pidevate tööseisakute korraldamisega ähvardas juba riigi sõjalist võimekust.¹⁰¹ Augusti lõpus 1919 toimunud ametiühingute kongress saadeti valitsusvastaste otsuste tõttu laiali. 102 kongressil osalenut arreteeriti ning määrati väljasaatmisele Nõukogude Venemaale, neist 25 inimest lasti segastel asjaoludel ja ilma kohtuotsuseta Irboskas maha.¹⁰² „Irboska veretööd“ jäädi edaspidi seostama Aleksander Hellati nimega.¹⁰³ Hellat siseministrina lubas kongressil küll koguneda ja peale laekunud teateid riigivastalisuse kohta, saatis selle ka laiali. Uuemate uurimuste järgi tuli ettepanek ametiühingutegelaste mahalaskmiseks siiski Eesti Kaitseliidu juhatuselt, konkreetne käsk Soomusrongide diviisi juhatuselt ja alus toimunud omakohtus Hellatit, teisi valitsusliikmeid või sõjavägede ülemjuhatus süüdistada puudub.¹⁰⁴ Tööst linnapea, prokuröri ja siseministrina on Hellat kirjutanud värvikad mälestused.¹⁰⁵

Hellati kohta ilmunud biograafiliste kirjade järgi võib jääda mulje, et peale 1920. aasta suvist valitsusevahetust (Jaan Tõnissoni valitsus astus tagasi seoses ESDTP keskkomitee otsusega minna opositsiooni ning kutsuda ära oma ministrid – siseminister Hellati ja töö- ja hoolekandeminister Jakob Palvadre)¹⁰⁶ tõmbus Hellat teadlikult mõneks ajaks sisepoliitikast eemale. Mõne teate kohaselt kaaluti siiski Hellati kandidatuuri uue valitsuse sõjaministri kohale ja ka Hellat ise arutles kirjades koju uue ministrikoha vastuvõtmise üle.¹⁰⁷ Nii Ado Birgi kui ka Jaan

aastat. [Tallinn]: Post Factum, 2019, lk 22–26; Valitsused ja riigimehed: TEA entsüklopeedia eriväljaanne. [Koost. Madis Maasing]. Tallinn: TEA kirjastus, 2018, lk 29–32; 216.

¹⁰¹ Rosenthal, Reigo. Kord ja kohus: Eesti sõjaväejuhtkond Vabadussõja-aegses sisepoliitikas. [Tallinn]: Argo, 2019, lk 191.

¹⁰² Samas lk 160–164.

¹⁰³ Omaaegne teatmeteoski kirjutas: „Siseministrina tegutses Hellat energiliselt sise-julgeoleku kindlustamisel, hajutas 1919. a. augustikuu lõpul ametiühingute kongressi Tallinnas ja saatis 102 vangistatud ametiühingute tegelast läbi sõjalise frondi Venemaale, kusjuures 26 isikut Irboska all ühe Eesti väeosa poolt seni selgitamata asjaoludel surmati“ (Eesti biograafiline leksikon. Toim. A. R. Cederberg jt. Tartu: Loodus, 1926–1929, lk 51).

¹⁰⁴ Rosenthal, Reigo. Kes andis käsu „Irboska veretööks“? – Tuna 2008, nr 2, lk 73–78.

¹⁰⁵ Hellat, Aleksander. Tallinna raatuses ja Toompeal. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II kd: Vabadussõda 1918–1920, lk 225–275.

¹⁰⁶ Valitsused ja riigimehed, lk 32; Valitsuse erakorraline teadaanne. – Tallinna Teataja nr 146, 6.07.1920.

¹⁰⁷ Esimesed teated selle kohta jõudsid ajakirjandusse märtsis (Kuulujutud muutuste kohta valitsuses. – Tallinna Teataja nr 73, 31.03.1920; Oodatavatest muudatustest valitsuse koosseisus. – Kaja nr 71, 30.03.1920). Kaalukam teade pärineb Hellati kirjast naisele: „Minule tehti ettepanek uues kabinetis sõjaministri koht vastu võtta. Mina vastasin, et rääkigu partei esindajatega läbi ja kui viimased on arvamisel, et teist meest ei saa ja seisukorra tõsidus seda nõuab, siis nii teen“ (Aleksander Hellat Ida Hellatile 13.07.1920. – RA, ERA.4388.1.61, l. 45–45p).

Tõnissoni teisest valitsusest jäid sotsiaaldemokraadid kõrvale ning sõjaministri rolli asus täitma Aleksander Tõnisson.¹⁰⁸ Naisele¹⁰⁹ läkitatud kirjadest selgub, et Hellat õigupoolest ei teadnud, mida järgmisena ette võtta. Ta tunnistas pettumist oma parteis,¹¹⁰ kaalus võimalusi asuda kohtuniku või riigikontrolöri kohale, hakata hoopis ärimeheks või taas advokaadiks ning leidis, et „Tartu oleks minule isiklikult kõige meelepärasm“.¹¹¹ 3. augustil valiti Hellat Riigikohtu prokuröriks,¹¹² peale mida võttis ta ametist puhkuse ja sõitis kuuks ajaks Olustvere mõisa sugulaste juurde maatöödega tervist parandama.¹¹³

1.2.1. Korraks Riiga, pikemalt diplomaatiasse

6. augustist 6. septembrini 1920 peeti Riias ja Riia lähistel Bulduris esinduslikku konverentsi, kus püüti kokku leppida Eesti, Läti, Leedu, Poola ja Soome edasises omavahelises koostöös. Eelkõige oli osalejate eesmärgiks töötada välja sõjaliseks heidutuseks hädavajalik konventsioon võimalike agressioonide vastu. Kaitseliidu leping allkirjastatigi, kuid puhkenud Vilniuse konflikti tõttu Poola ja Leedu vahel jäi leping ratifitseerimata.¹¹⁴ Kujunenud olukorras, kus Leedu ja Poola samaaegne kuulumine nelja riigi liitu osutus võimatuks, püüdis Eesti asuda tegutsema selle nimel, et sõlmida lähemate naabrite – Läti ja Soomega – väiksemaid liite, millega edaspidi saaksid ühineda teisedki.¹¹⁵

Hellati sattumine Eesti ja Läti piirikomisjoni liikmena Balti riikide konverentsile toimus täiesti juhuslikult ja oli tema poolt vaadatuna mõeldud ilmselt vaid ajutise vahepalana enne Tartus prokuröritööga alustamist. Miks just Hellat Riiga saadeti, kirjavahetusest ega dokumentidest päris täpselt ei selgu. Piirikomisjon, mille mehitamisega selle juht Kaarel Robert Pusta päris hädas oli, vajas kiiresti kogunud juristi ja võimalik, et Herman Hellat välisministeeriumist teadis just ühte sellist.¹¹⁶

¹⁰⁸ Valitsused ja riigimehed, lk 32–33.

¹⁰⁹ Aleksander Hellati naine Ida-Maria Tofer-Hellat (1880–1939) oli haridus- ja naisliikumistegelane.

¹¹⁰ Aleksander Hellat Ida Hellatile 20.07.1920. – RA, ERA.4388.1.35, l. 66–67.

¹¹¹ Aleksander Hellat Ida Hellatile 4.07.1920. – RA, ERA.4388.1.61, l. 58–61p; Aleksander Hellat Ida Hellatile 23.07.1920. – RA, ERA.4388.1.61, l. 45–45p; Aleksander Hellat Ida Hellatile 2.07.1920. – RA, ERA.4388.1.35, l. 64p.

¹¹² Anepaio, T. Kohtunikud, kohtu-uurijad ja prokurörid, lk 94.

¹¹³ Minister moonamehena. – Päevaleht nr 181, 16.08.1920; Aleksander Hellat Ida Hellatile 20.07.1920. – RA, ERA.4388.1.35, l. 69p.

¹¹⁴ Arumäe, Heino. Eesti ja Soome, lk 156–166.

¹¹⁵ Arumäe, H. Piirikonfliktist liidulepinguni, lk 1126.

¹¹⁶ Pusta telegrafeeris Tallinnasse: „ /... / ainult kardan ma, et ma kandidaatide esitamisega kimpu jään, sest et ma küll härra Tõnissoniga nüüd kokku olen leppinud, et valitsus Läti vastust äraootamata kandidaatisid nimetama nõus

Pikas kirjas koju kirjutas Hellat: „Mina olen siis nüüd diplomant. Pean tunnistama, et see kõige lõbusam elu on, just niisugune, nagu kõikidel härradel Tallinnas, keda teiste riikide esitajatena nägema harjunud, ainult selle vahega, et meie oma lihtsat eluviisi ka siin ära ei unusta. Eile sõitsid kõik meie mehed ära ja mina jäin siin Valga asja ajama ja konferentsi täna lõpetama. Hra Pustal olid siin minu kohta omasugused kavatsused, mida tema ka valitsusele edasi on annud, nimelt mind Riiga määrata. Minu seisukoht on niisugune, et valitsus peab ise otsima kohase mehe, ilma et mind temale iseäraliselt soovitataks ja kui tähtsamat ja sündsamat ei ole, siis ainult võib minust jutt olla.“¹¹⁷

Otsus Hellati saadikuks nimetamise kohta tema enda arvates venis.¹¹⁸ Selgus saabus septembri lõpus, mil Hellat kirjutaskoju: „Nüüd on siis kindel, et mina Riiga jään ja prokuröri ameti maha panema pean.“¹¹⁹ Niisiis tekkis idee, et Hellatist võikski saada järgmine Eesti esindaja Lätis, Pustal alles konverentsi käigus. Ja võibolla ei saanud Hellati määramisel saadikuks otsustavaks mitte niivõrd eelnenud teened, nagu E. Medijainen väidab: „A. Hellat oli kogunud poliitik, kes teenete eest Tallinna linnapea, vabariigi prokuröri ja siseministrina Vabadussõja ajal nimetati 1920. aastal esindajaks Lätisse ja hiljem Poolasse, Rumeeniasse, Ungarisse, isegi Kreekasse“¹²⁰, vaid hoopis Hellati sattumine õigel ajahetkel piirikomisjoni.

Hellati Riiga nimetamisega võitis Eesti diplomaatia mitmeski mõttes – uus tarmukas saadik võttis asekonsuliks Riiga kaasa ka oma naise venna, Karl Toferi.¹²¹

Valitsuse 4. oktoobri otsusega vabastati Aleksander Hellat prokuröri ametist ja nimetati täieõiguslikuks esitajaks Lätti.¹²² Volitused andis ta 11. novembril üle Läti välisministri abile

oleks, ei leia ma nüüd kuidagi kandidaatisid. Kukk on arvatavasti opositsioonis, Jaakson võtab vanne, Maer [ilmselt Alfred Maurer] kõhkleb, Eliaser streigib põhjusel, et amet ennast ära ei tasu. Kõige tähtsama asja kohta nagu Eesti Läti piiri joone ajamise kohta ei saa ma komisjoni kokku.“ (K. R. Pusta välisministeeriumile. – RA, ERA.1622.1.593, l. 13).

¹¹⁷ Aleksander Hellat Ida Hellatile 9.09.1920. – RA, ERA.4388.1.35, l. 72.

¹¹⁸ Aleksander Hellat Ida Hellatile 17.09. – RA, ERA.4388.1.61, l. 14–14p.

¹¹⁹ Aleksander Hellat Ida Hellatile 27.09.1920. – RA, ERA.4388.1.35, l. 76.

¹²⁰ Medijainen, E. Saadiku saatuse, lk 98.

¹²¹ Karl Tofer (1885–1942), üks Hellati naise vendadest, Riia polütehnikumis keemiat ja masinaehitust õppinud mees, oli seni tegutsenud pereäris vendade Toferite kaubamaja juhatuse liikmena Venemaal. Riist lahkus ta peagi Berliini asekonsuliks ja konsuliks, hiljem oli saadik Itaalias, Ungaris, Poolas, Saksamaal ja Hollandis ja töötas mitmel korral välisministri abina.

¹²² Valitsuse otsus A. Hellati nimetamise kohta 4.10.1920. – RA, ERA.31.1.1277, l. 2.

Hermanis Albatsile. Üleandmisel peetud kõnes meenutas Hellat oma varasemaid sidemeid Lätiga ja advokaadina töötamist Riias ning rõhutas koostöötamise vajadust mõlema riigi vahel.¹²³

1.2.2 Tegevus Riias

Kirjadest kodustele paistab, et Hellat oli Riiga sattumisega rahul. Ta õppis hoolega nii läti kui ka prantsuse keelt (läti keelt igapäevaselt 2 tundi ja prantsuse keelt 4–5 tundi).¹²⁴ Eesti suhted Lätiga olid paranemas ja mõlema riigi pressi toon naabrite osas leebumas. Hellat kirjutas koju: „Olen väga üllatunud sõbralikust ja soojast toonist juhtkirjas, mida Postimees lätlastele nende aastapäeva puhul pühendas. Kas see ka minu teene on? Ei ole midagi parata, naabritega peab hääs vahekorras elama“.¹²⁵ Vahekord oli siiski habras, nii et Hellat andis välisministrile murelikult teada: „Pidin piinliku tunnet üle elama, et Latvia aastapäevaks meie Asutava Kogu poolt Latvia Asutavale Kogule tervitustelegrammi saadetud ei olnud. Meie kombed ja etikett lasevad palju soovida üle“.¹²⁶ Siiski võis Hellat detsembris raporteerida: „Vahekord Latvijaga ei lase paremat soovida üle ja läti lehes on koguni südamlikud luuletused ilmuma hakanud, asi läheb liiga romantiliseks“.¹²⁷ Jaanuaris 1921 rääkis Hellat ajakirjanikele samuti, et „Vahekord Eesti ja Läti vahel on praegu väga hea, niipalju kui kokkupuutumist valitsuse ringkondadega kui ka seltskonna juhtivate kihtidega. Kogu ajakirjanduses valitseb Eesti kohta õige sõbralik toon, kostavad isegi mõned romantilised helid“.¹²⁸ Hellat leidis, et selleks, et tekkinud sõbralikkus ka laiemalt leviks, peaksid mõlema maa kultuuriinimesed võtma initsiatiivi ning korraldama vastastikkuseid külaskäike, muusikategelaste kontserte ja kunstinäitusi.¹²⁹

Hellati Riias saadikuks olemise aja tähtsündmuseks sai mõlema riigi *de iure* tunnustamine, millele järgnes Eesti ja Läti vastastikune tunnustamine. 26. jaanuaril 1921 toimus nii Eesti kui Läti

¹²³ Eesti saadik Riias Läti valitsusele oma volitused ära annud. – Kaja nr 238, 17.11.1920; Hellati kõne volituste üleandmisel ilmus ka teistes suuremates lehtedes (Postimees nr 290, 17.11.1920; Vaba Maa nr 263, 17.11.1920; Tallinna Teataja nr 261, 17.11.1920) ja Läti ajalehes Valdības Vēstnesis nr 266, 20.11.1920.

¹²⁴ Aleksander Hellat tütrele 15.12.1920. – RA, ERA.4388.1.61, l. 6; Aleksander Hellat Ida Hellatile 13.10.1920. – RA, ERA.4388.1.35, l. 81. Hellati teade prantsuse keele õppimise kohta pärineb kirjast tütrele ja võib olla, et on pedagoogilistel eesmärkidel nii mahukana esitletud.

¹²⁵ Aleksander Hellat Ida Hellatile 27.11.1920. – RA, ERA.4388.1.61, l. 9; ei ole teada, millist juhtkirja Hellat silmas pidas. Postimees kirjeldas Läti iseseisvuse pidustusi kahes numbris (Postimees nr 293, 20.11.1920 ja nr 294, 22.11.1920), kuid mitte juhtkirja vormis.

¹²⁶ Aleksander Hellat välisministrile 24.11.1920. – RA, ERA.957.11.268, l. 17.

¹²⁷ Aleksander Hellat välisministrile 8.12.1920. – RA, ERA.957.11.268, l. 12.

¹²⁸ Jutuajamine meie Läti saadiku hra Hellatiga. – Päevaleht nr 4, 6.01.1921.

¹²⁹ Samas.

jaoks kauaoodatud sündmus – *Entente*'i Kõrgem Nõukogu tunnustas Eestit ja Lätit *de jure*.¹³⁰ Eesti valitsus tunnustas seejärel 28. veebruaril 1921 Läti Vabariiki, nimetades senise diplomaatilise esindaja Aleksander Hellati erakorraliseks saadikuks ja täievoliliseks ministriks.¹³¹ Läti valitsus tunnustas Eesti Vabariiki 2. märtsil, nimetades Eestisse seniste esindajate J. Ramansi ja M. Gailtise asemel ajutiseks asjuriiks Jānis Stalbovsi. Aprillis asendas teda, esialgu minister-residendi ja augustist 1921 erakorralise saadiku ja täievolilise ministrina, Jānis Seskis.¹³²

Hellatile, keda juba oldi saadikuks Poola suunamas¹³³, aga kes just nüüd nägi vajadust töötada Balti liidu nimel: „Peale de jure tunnustamist arvan ma tarvilikuks kõik jõu Baltiliidu loomiseks koondada ja selles mõttes siin [Riias] töötada“¹³⁴, tundus selline asjaajamine arusaamatu. Kirjas koju kirjutas ta emotsionaalselt: „Jälle on Tallinnas minu kohta kõiksugused jutud käimas, millest mina harilikult ajalehtedest loen, et mina Latvija täieõiguslikuks saadikuks määratud. Välisministeerium on üks õnnetum kõikidest ministeeriumidest, nad ei tea kunagi, mida teha. Kui nad Poolamaale saatmist maha ei ole jätnud, siis on arusaamata, mispärast seda janti on tarvis Latvijas ette võtta, sest kas ei ole ükskõik, missuguse nime all mina siin paar nädalat viibin. Kui nad mind aga siia jätavad, mis minule kõige rohkem meele järele, sest Poola maale sõit, kaugel omastest on päris ohver minu poolt, siis võivad nad seda muidugi Tallinnas juba otsustada, aga mitte paar päeva pärast minu ärasõitu. Páris piinlik on niisuguse ministeeriumi esitaja olla, kes täna ei tea, mis homme teha tuleb“.¹³⁵ Sama kuupäevaga kirjas välisministeeriumile küsis ta: „Teie viimasest telegrammist ei saa mina õieti aru, sest kui Teie mind kavatsete täisõiguslikuks saadikuks Latvija määrata, pean paberid muidugi Tshakstele ära andma, nagu seda Vivalba¹³⁶ tegi. Küsimus seisab ainult selles, kas on mõtet seda protseduuri ette võtta, kui ma siia ei jää. Ehk pean mina sellest nimetamisest nii aru saama, et ma ka edaspidiseks Riiga jään, mis minule isiklikult väga meele järele“.¹³⁷

¹³⁰ Eesti välisteenistus, lk. 151.

¹³¹ Vabariigi valitsuse otsus, 28.02.1921. – RA, ERA.31.2.6, l. 398.

¹³² Latvijas ārlietu darbinieki. 1918–1991. Rīga: Zinātne, 2003, lk. 271, 281.

¹³³ Esimesed vihjed Hellati Poola saatmisest ilmusid Vaba Maa 18. veebruari numbris (A. Hellat Eesti esitajaks Poolamaale? – Vaba Maa nr 44, 18.02.1921).

¹³⁴ Hellat välisministrile 14.02.1921. – RA, ERA.957.11.716, l. 8.

¹³⁵ Aleksander Hellat Ida Hellatile 5.03.1921. – RA, ERA.4388.1.15, l. 9.

¹³⁶ Gino Macchioro Vivalba oli 1920–1923 Itaalia diplomaatiline esindaja Lätis.

¹³⁷ Aleksander Hellat välisministrile 5.03.1921. – RA, ERA.957.11.716, l. 19.

Hellat jäeti siiski Riiga ja ta andis oma volitused 22. märtsil president Jānis Čakstele üle.¹³⁸ Kuid juba aprillis kirjutas välisminister Ants Piip: „/... / oleks hea, kui Teie viibimata Varsavi sõidaks (Riia ülesandeid siiski enam vähem selgusele viies) ja seal oma lõpmata energiaga ja osavusega tööle hakaks.“¹³⁹ 21. juunist 1921 määrati Hellat ka peakonsuliks Poola ja Rumeeniasse¹⁴⁰ ning kuigi ta resideerus endiselt Riias, jäid Läti asjad tahes-tahtmata tahaplaanile.¹⁴¹

Nn „Hellati-aega“ jäid kaks olulist külaskäiku. 1921. aasta vabariigi aastapäeva pidustusteks sõitsid Tallinna Läti välisminister Meierovics ja arvukas, neljakümne kolmest Läti Asutava Kogu liikmest koosnev seltskond. Hellati mure selle reisiga seoses oli seotud külaliste võimalikult sujuva Valgast – piiriküsimuste valupunktist – edasisaamisega. „Nüüd tuleks kodus meil vastuvõtmist korraldada, nimelt mil teel neid Valgast Tallinna viia, kas erarongiga või hariliku rongiga. Kui meie Riias hariliku rongiga välja sõidame, siis peaks küll erarongi peale mõtlema, sest muidu tuleks Valgas 5-6 tundi oodata. Ei ole just soovitatav, et meie oma külalisi Valgaga äritame ja neile Valga söödaks silma ees hoiame, iseäranis, kus meil piir kinni on, parem kui ruttu edasi saame ja sellepärast oleks tarvis, et meie rong Latvija Valka ettesõidaks.“¹⁴² Ikka sellepärast, et paranenud suhteid mitte asjatult kahjustada. Hellati nõu võeti kuulda ja külalised saabusidki erarongiga.¹⁴³

Omalt poolt korraldas Hellat koos suurtöösturi ja Eesti Vabrikantide Ühisuse esimehe Martin Christian Lutheriga aprillis Eesti kaubandus- ja tööstusesindajatele ringsõidu Lätis ja Leedus.¹⁴⁴ Esinduslik delegatsioon, kuhu kuulusid lisaks M. Lutherile Tallinna Börsikomitee esimees August Janson, pankade nõukogu esimees Artur Uibopuu, vabrikuomanikud Tartust, Kohilast ja Narvast ning kaks ajakirjanikku, jäi ringsõiduga väga rahule. Leedus arutati Eesti ja

¹³⁸ Aleksander Hellat välisministrile 24.03.1921. – RA, ERA.957.11.716; Eesti saadik Läti presidendile oma volitusi andmas. – Sotsiaaldemokraat nr 70, 31.03.1921; Sõprus Eesti ja Latvija vahel. – Postimees nr 69, 31.03.1921; Sõprus Eesti ja Latvija vahel. – Päevaleht nr 82, 31.03.1921.

¹³⁹ Ants Piip Aleksander Hellatile 27.04.1921. – RA, ERA.4388.1.61, l. 3.

¹⁴⁰ Eesti välisteenus, lk. 43.

¹⁴¹ Näiteks tuli saatkonnal ministeeriumi korraldusel Hellati nimele saanud kirjad reisil viibivale saadikule Poola edasi saata, vaatamata asjaolule, et see aeglustas kindlasti asjaajamist (K. Tofer H. Hellatile 30.09.1921. – RA, ERA.957.11.716, l. 73).

¹⁴² Hellat välisministrile 17.02.1921. – RA, ERA.957.11.716, l. 13.

¹⁴³ Läti külalised Tallinna pidustustel. – Kaja, nr. 43, 23.02.1921.

¹⁴⁴ Kirjast naisele võib välja lugeda vihje, et ringsõidu idee võis tulla Hellati naisevend Georg Toferilt (1875–1940), pikalt Venemaal ja Londonis tegutsenud tuntud äritegelaselt. (Aleksander Hellat Ida Hellatile 1.07.1921. – RA, ERA.4388.1.35, l. 63).

Leedu kaubanduskoja loomise võimalust, Lätis tollide ühtlustamist, transiidi-, laeva- ja sadamamaksude lihtsustamist.¹⁴⁵

Eesti välispoliitiliseks eesmärgiks võeti kaitselepingu koostamine Lätiga ja selle lepingu edasine laiendamine Leedule (aga seejuures mitte Poolaga suhteid rikkudes) ning Soomele.¹⁴⁶ Ka Hellat, kes pooldas suurt Balti liitu, mis ühendaks kõiki riike Poolast Soomeni, leidis, et enne tuleks sõlmida lähem ühendus Eesti ja Läti vahel.¹⁴⁷ Aprilliks 1921 olid sõlmitud Eesti–Läti konventsioonid konsulaar- ja juriidilise abi andmise, kurjategijate väljaandmise, opteerimise ja üksikute kodanike õiguste kohta.¹⁴⁸ 2. juulil 1921 leppisid välisministrid Meierovics ja Piip Valgas kokku Eesti ja Läti sõjalise kaitselepingu sõlmimises. Lepingu põhiosale kirjutati küll 7. juulil Tallinnas alla, kuid see jäi siiski ratifitseerimata. Aleksander Hellati tehtud suur eeltöö (konventsioonides kokkuleppimine, Balti liidu idee tutvustamine ja selle vajalikkusest teavitamine) Eesti ja Läti vahelise lepingu sõlmimiseks realiseerus alles 1. novembril 1923, mil sõlmiti kahe naaberriigi vaheline sõjalis-poliitilise liidu leping.¹⁴⁹

Mitte kõik ei olnud toonaste välispoliitiliste suundumustega ja Hellati rolliga selles rahul. Näiteks Jaan Tõnisson, kes arvas, et liit nõrga Lätiga ja veel nõrgema Leeduga oleks Eestile kahjulik, leidis kirjas Helsingi saadikust sõber Oskar Kallasele: „Sina tunnend mind küllalt, et ette teada, kui vähe mul meelde tuleb rahulikuks pealtvaatajaks jääda, kui Piip-Pätsi välispoliitika Sasha Hellati impulsiviteedi hüpetega meid kallakule kisub“.¹⁵⁰

Aleksander Hellati tööle Eesti saadikuna Lätis andis nii Eesti kui Läti press väga kiitva hinnangu. „Eesti ja Läti vahekord jättis üksvahe mõndagi soovida, mille juures peavalu mõlematele pooltele piiri asjad sünnitasid. Nüüd on aga vahekord mõlema naaberriigi vahel kõige sõbralikum. Heaks vahekorraks mõlema naaberriigi vahel on kahtlemata palju kaasa aidanud meie saadik Riias, Aleksander Hellat, kelle teeneid sellel alal Läti külalised oma siinviibimisel ühest suust tõendasid ja kes mitte üksi Eesti ja Läti, vaid kõigi tulevaste liitu kuuluvate rahvaste

¹⁴⁵ Kaubanduslise läbikäimise loomine Eesti, Läti ja Leedumaa vahel. – Vaba Maa nr 96, 15.04.1921; Eesti töösturite sõit Leedusse ja Lätisse. – Päevaleht nr 104, 22.04.1921.

¹⁴⁶ Valitsuse liikmete, Riigikogu esimehe ja valimiskomisjoni esimehe nõupidamise protokoll 26.05.1921. – RA, ERA.1624.1.27, l. 14.

¹⁴⁷ Hra Hellat Eesti oludest. – Päevaleht nr 54, 27.02.1921.

¹⁴⁸ Balti riikide vahekorra. – Postimees nr 76, 8.04.1921.

¹⁴⁹ Arumäe, H. Piirikonfliktist liidulepinguni, lk 1128–1129, 1132.

¹⁵⁰ Jaan Tõnisson Eesti saadikule Helsingis 15.07.1921 – Eesti ja Läti suhted 1920, lk 140.

ligindamiseks agaralt tööd on teinud.“ arvas Päevaleht.¹⁵¹ Riia saksakeelne Rigasche Rundschau kirjutas: „Hra Hellat on lühikese aja jooksul meie riikide laiade rahvahulkade lugupidamise saavutanud. Meie näeme kahetsusega teda Riiaast lahkuvat“.¹⁵² Aleksander Hellat nimetati 29. detsembril 1921 erakorraliseks saadikuks ja täieõiguslikuks ministriks Poolas¹⁵³ ning vabastati 11. jaanuaril 1922 Riia saadiku kohustuste täitmisest.¹⁵⁴

Eesti Vabariigi saadikuks Poolas jäi Hellat kuni 28. novembrini 1922. Ühtlasi oli ta alates 18. jaanuarist 1922 saadiku kohusetäitja Ungaris, al 7. aprillist 1922 saadik Ungaris, al 18. jaanuarist 1922 saadiku kohusetäitja Kreekas ja al 6. oktoobrist 1922 saadik Rumeenias, resideerudes seejuures alaliselt Varssavis. 15. augustist 1924 – 17. maini 1925 oli Aleksander Hellat saadikuks Soomes, 18. maist 1925 – 9. detsembrini 1927 saadikuks Ungaris ja 13. detsembrist 1927 – 1. märtsini 1931 uuesti Soomes. Saadikutöö vaheaegadesse mahtus välisministri amet – Juhan Kuke valitsuses (28. november 1922 – 1. august 1923) ja Jaan Teemanti kolmandas valitsuses (11. novembrist 8. detsembrini 1927) – ning tema viimaseks panuseks Eesti diplomaatiasse jäi tegutsemine kahe aasta vältel (1. märts 1931 – 20. märts 1933) välisministri abina. Seejärel suundus Hellat kohtualale ja tegutses 9. veebruarist 1933 – 18. oktoobrini 1940 Riigikohtu tsiviilosakonna liikmena.

Aleksander Hellat arreteeriti 24. septembril 1940 Tallinnas ning ta suri 28. novembril 1943 Ižemlagis Kemerovo oblastis NSV Liidus.¹⁵⁵

¹⁵¹ Päevaleht nr 56, 1.03.1921.

¹⁵² Der Neue Posten des Gesandten Hellat. – Rigasche Rundschau nr 200, 5.09.1921.

¹⁵³ Vabariigi Valitsuse otsus 29.12.1921. – RA, ERA. 31.3.13210, l. 2.

¹⁵⁴ Vabariigi Valitsuse otsus 11.01.1922. – RA, ERA.31.3.13211, l. 1.

¹⁵⁵ Anepaio, T. Kohtunikud, kohtu-uurijad ja prokurörid, lk 94.

2. Julius Seljamaa – kauaaegseim Eesti saadik Riias (11. jaanuar 1922 – 1. mai 1928)

1922. aasta alguses tumestasid Eesti ja Läti vahelisi suhteid mitmed piiril ja piirilähedastes segaasustusega valdades ette tulnud konfliktid, näiteks vahejuhtum Schuldino kõrtsi juures või Hoomuli rentnike kohtadelt väljaajamine. Sellele vaatamata tajuti mõlemalt poolt, et tülide edasise eskaleerimise asemel tuleks orienteeruda nende lahendamisele ning sellega lõpetada välispoliitilistes ringkondades kõlama hakanud jutud Balti riikide balkaniseerumisest.¹⁵⁶

Terve rea omavaheliste kokkulepeteni jõuti 25. oktoobril 1923 Tallinnas alanud konverentsil. Eesti ja Läti esinduslik konverents – Läti poolt osalesid pea- ja välisminister Meierovics, kohtuminister Vilis Holcmanis, välisministeeriumi peasekretär Hermanis Albats, Läti Panga esindaja Ringold Kalnings jt; Eesti poolt välisminister Friedrich Akel, kaubandus- ja tööstusminister Bernhard Aleksander Rostfeld, välisministri abi Karl Tofer, Ants Piip, saadik Seljamaa jt – oli mõeldud justkui lahendada kõiki Eesti ja Läti vahelisi probleeme.¹⁵⁷ Konverentsi ülesanded – piiriküsimuste lahendamine, vastastikustes rahalistes nõudmistes kokku leppimine, kaubalepingu sõlmimine, majanduslike ja poliitiliste sihtjoonte ühtlustamine – jagati nelja komisjoni vahel.¹⁵⁸ Konverentsi tulemusena sõlmiti täiendav piirileping ja loobuti vastastikustest sõjategevusega seotud kulude tasumisest (kuid Läti nõustus toetama Eesti sõjas langenute ja invaliidistunute perekondi). Majandusküsimustes sõlmiti konventsioon sadamamaksude võtmise kohta ning kirjutati alla Eesti–Läti majandus- ja tolliuniooni eellepingule, millest loodeti esimest olulist sammu naabritevahelise tolliuniooni sõlmimisel. Konverentsi tähtsaimaks tulemuseks kujunes sõjalis-poliitiline leping, mis nägi ette ühist sõjalist väljaastumist võimaliku agressiooni korral.¹⁵⁹

Detsembris 1924 vapustas Eestit ja naaberriike Tallinnas aset leidnud kommunistlik riigi-pöördekatse. 1. detsembri putš Eestis oli seda ootamatum, et üldise arvamuse kohaselt olid Läti kommunistlikud jõud Eesti omadega võrreldes tugevamad, lõunanaabrite majandus, eriti tööstus

¹⁵⁶ Näiteks hoiatas Balti riike balkaniseerumise (geopoliitiline termin mingi ala jagunemise kohta väikesteks omavahel tülis olevateks piirkondadeks) eest Saksa saadik Adolf Köster 5.04.1923. – RA, ERA.3828.1.3, l.52p–53.

¹⁵⁷ Eesti ja Läti vahelise konverentsi osalejate nimekiri. – RA, ERA.957.5.99, l. 153; (Seljamaa päevikusissekanne 18.10.1923. – RA, ERA.3828.1.3, l. 88p).

¹⁵⁸ Ettepanek tööde jaotuse kohta konverentsil. – RA, ERA.957.5.99, l. 118.

¹⁵⁹ Arumäe, H. Piirikonfliktist liidulepinguni, lk. 1131–1132; Eesti-Läti liit loodud. – Kaja, nr. 293, 2.11.1923.

oli sõjas rohkem kannatanud ja seetõttu oli pinnas enamliku mõtteviisi levikuks Lätis soodsamgi kui Eestis. 1. detsembri riigipöördekatse otseseks tulemiks Eesti ja Läti suhetesse olid 1925. aastal toimunud kõrgel tasemel riigivisiidid – 23. kuni 26. veebruarini viibis Tallinnas Läti president Jānis Čakste ja temaga samal ajal Rahvasteliidu delegatsioon eesotsas Sir Eric Drummondiga. 9.–11. maini leidis aset Eesti riigivanem Jüri Jaaksoni vastuvisiit Riiga.¹⁶⁰

Keskseks lahendamata küsimuseks Eesti ja Läti vahel kujunes tolliuniooni sõlmimine. Vaatamata 1. novembril 1923 sõlmitud Eesti ja Läti vahelisele majandus- ja tolliuniooni eellepingule, katkesid tollitariifide ühtlustamise tööd erimeelsuste tõttu 1925. aasta alguses mõneks ajaks. Läti eelistanuks täieliku tolliuniooni sõlmimist, Eesti pidas võimalikuks aga ainult oma maa kaupadele tollivabaduse määramist. Eesti soovis 1923. aasta lepinguga jätkamist, kuid Läti ei tahtnud selle juurde jääda ning pani ette kokku leppida kas täiemahulises tolliunioonis või lihtsas tariifilepingus.¹⁶¹ 1923. aastal Eestis puhkenud majanduskriisi tingimustes ei suudetud kinni pidada ka plaanist võtta Balti riikides ühiselt kasutusele kuldfrank ja Eesti läks 10. juunil 1924 üle uuele arvestuslikule rahaühikule – kuldkroonile.¹⁶²

Niigi konarlikult kulgenud Eesti–Läti tolliliidu läbirääkimistesse tekitas uusi pingeid Läti sisepoliitika. 1926. aasta lõpul tuli Lätis võimule sotsiaaldemokraat Margērs Skujenieksi valitsus, kelle samast parteist välisminister Fēlikss Cielēns asus aktiivselt korraldama Läti ja Nõukogude Liidu vahelise kaubalepingu sõlmimist. 1927. aastaks katkesid NSV Liidu ja Inglismaa kaubandussuhted ja kujunenud olukorras nägi NSV Liit just Riia kaudu võimalust pääsemaks Euroopa turule. 9. märtsil parafeeriti Läti ja NSV Liidu vahel mittekallaletungileping ja 2. juunil kirjutati alla kaubanduslepingule. Edasine töö pikkade läbirääkimiste tulemusel 5. veebruaril 1927 sõlmitud Eesti ja Läti tolliuniooni teostamise lepinguga muutus uutes oludes keeruliseks.¹⁶³ Eesti

¹⁶⁰ Haak, Kristhel. Läti Vabariigi ja Eesti Vabariigi riigipeade vastastikkused visiidid 1925. ja 1933. aastal ja nende kajastamine ajalehtedes: bakalaureusetöö. Tartu: 2018, lk. 9–28.

¹⁶¹ Välisminister Akel kaubandus-tööstusministrile, rahaministrile 10.08.1926. – RA, ERA.957.5.234, l. 14.

¹⁶² Fr. Akeli valitsuse rahaministri Otto Strandmani ettepanekul võeti vastu valoriseerimise ehk rahale kindla väärtuse andmise seadus ning majanduse stabiliseerimiseks ja korrastamiseks tuli Eestil võtta kasutusele kindla kullasisaldusega rahaüksus – nn kuldkroon (Valge, Jaak. Eesti parlament 1917–1940, lk 219–241).

¹⁶³ Pihlamägi, Maie. Väikeriik maailmaturul. Eesti väliskaubandus 1918–1940. Tallinn: Argo, 2004, lk 85–86.; Medijainen, E. Eesti välispoliitika Balti suund, lk 50–56.

poliitilised ringkonnad ja avalikkus olid lätlaste käitumisest solvunud ning ajakirjanduses seati kahtluse alla riikidevaheliste suhete võimalikkus üleüldse.¹⁶⁴

2.1. Eluloolist

Julius Friedrich Seljamaa sündis 8. aprillil (vkj 27. märtsil) 1883 Sindi kalevivabriku kangru perre. Õppis 1890–1897 Sindi ministeeriumikoolis ja töötas seejärel Sindi vabrikus kontoriametnikuna. 1898 siirdus Riiga, kus oli kuni 1899 Riia metallitehase Starr & Ko tööline. 1899–1902 õppis Riia Õpetajate Seminaris. Koolmeistrina töötas Seljamaa 1902–1909 Pärnumaal Taali ministeeriumikoolis, esialgu õpetajana, seejärel (a-st 1905) kooli juhatajana ja 1909–1914 Rakvere Eesti Hariduse Seltsi kooli juhataja ja Rakvere linnakooli eesti keele õpetajana.¹⁶⁵ 1902. aastast alustas ta kaastööde saatmist ajalehtedele Olevik, Uudised, Virulane, Tallinna Teataja ja Postimees ning ajakirjale Põllutööleht.

1915 sooritas Seljamaa Petrogradis küpsuseksami ja asus õppima Petrogradi ülikooli õigusteadust, kuid õpingud katkesid 1917. aastal stuudiumi lõpetamata. 1915–1917 oli Seljamaa ajalehtede Pealinna Teataja ja Eesti Päevaleht Peterburis toimetaja ja ajakirja Vaba Eesti (ilmus vaid üks number, sest ajakiri suleti) toimetaja.¹⁶⁶ I maailmasõja ajal teenis Seljamaa 1916. aasta sügisest kuni teenistusest vabastamiseni 1917. aasta aprillis Petrogradis tagavarapolgu kortermeistri kantselei kirjutajana.¹⁶⁷ Kuulus Petrogradi Eesti Vabariiklaste liidu esindajana 1917–1919 Eesti Ajutisse Maanõukogusse ja täitis nõukogus ka sekretäri ja 1. abiesimehe rolli. Oli Eesti Tööerakonna asutajaliige ja valiti selle esindajana Venemaa Asutavasse Kogusse. Oli veebruarist 1918 Eesti esindaja Venemaal ja hoidis seal koos Johan Laidoneriga kontakte lääneriikide diplomaatide, Nõukogude Venemaa valitsusasutuste ja Eesti kommunistidega.

1918 naasis Seljamaa Venemaalt Soome kaudu Eestisse ja asus tegutsema ajalehe Vaba Maa peatoimetajana (1918–1921). Ta oli Tööerakonna keskkomitee esimees ning valiti 1919 Pärnumaalt Eesti Tööerakonna nimekirjast Eesti Asutava Kogu liikmeks (1919–1920; al. 10.10.1919 I abiesimees) ning I Riigikogu liikmeks (1920–1922).

¹⁶⁴ Vt nt: Kas Läti-Vene kaubaleping või Eesti-Läti tolliunioon? – Postimees, nr 235, 31.08.1927; Balti liidu mõte murrangu ajajärgus. – Päevaleht, nr 283, 19.10.1927.

¹⁶⁵ Viljamaa, Piret (koostaja). I Riigikogu liikmed [võrguteavik]. – Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2019, lk 233. https://www.nlib.ee/eraamat/IRiigikogu_64mb.pdf (vaadatud 21.04.2021).

¹⁶⁶ Andmed pärinevad koostamisel olevast Eesti ajakirjanike leksikonist ja on avaldatud koostaja Roosmarii Kurvitsa loal.

¹⁶⁷ Pihlak, Jaak jt. Eesti Vabaduse Risti kavalerid, lk 681.

Seljamaa oli Eesti rahudelegatsiooni liige Pihkvas 1919. aasta septembris ja Tartus 1919. aasta detsembrist kuni 1920. aasta veebruarini. 1920. a märtsis oli Seljamaa rahulepingu ratifitseerimiskomisjoni esimees Moskvas. Eesti Vabariigile iseseisvuse saavutamisel osutatud teenete eest annetati talle detsembris 1920 III liigi 2. järgu Vabaduse Rist.¹⁶⁸

2.2 Määramine Riiga

1919. aasta alguses kirjutas Seljamaa sõber Ants Piibule, et ta näeb oma tulevikku ajakirjanikuna: „Olen Peterburis teinud, mis minu väikene jõud lubas. Eksitusi ja vigasid on ju ka ette tulnud, kuid siht oli selge ja õige. Töötajaid on meil tarvis ja praegu, kus meil erakondade kristaliseerimine käimas, tunneme iseäranis suurt puudust lahkunud Vilmsist. /.../ Ma ei läinud kuhugi riigiameti peale – arvasin, et vaba ajakirjanikuna suudan teha enam, kui mõnes ministeeriumi kantseleis, kuigi juhtival kohal olles“.¹⁶⁹ Siiski, „töötajaid“ vajas ka poliitika ja Asutavas Kogus ning Riigikogus töötamise ajal pidi Seljamaa tööerakondlaste päevalehe Vaba Maa peatoimetaja kohast loobuma.¹⁷⁰ Edaspidi ta ajakirjandusse tagasi ei pöördunud.

Tööerakond plaanis 1921. aasta alguses esialgu Riigikogu esimehe kohale esitada Seljamaa kandidatuuri, aga kuna see ei leidnud teiste erakondade toetust, lepiti teise tööerakondlase, Otto Strandmani, esimeheks saamise peale kokku.¹⁷¹ Seljamaa valiti küll mitmete oluliste Riigikogu komisjonide – kodukorra, riigikaitse ja eelarvekomisjoni – liikmeks, kuid ilmselt oli ta siiski sündmuste käigus pettunud.¹⁷² Juba augustis kirjutasid ajalehed Seljamaast kui järgmisest Riia saadikust.¹⁷³ Oktoobris ilmus teade Seljamaa võimaliku määramise kohta välisministri abiks¹⁷⁴ ja novembris, mil Strandman astus spiikri kohalt tagasi, räägiti taas Seljamaast kui uuest Riigikogu esimehest.¹⁷⁵ Seljamaa oli ennast siiski juba Läti- ja välispoliitiliste teemadega sidunud – ta oli

¹⁶⁸ Samas, lk. 681; I Riigikogu liikmed, lk. 233–234.

¹⁶⁹ Seljamaa Piibule 12.02.1919. – RA, ERA.1624.1.7, l. 40p.

¹⁷⁰ 1. veebruarist 1921 andis Seljamaa oma peatoimetaja koha esialgu ajutiselt, aga hiljem juba lõplikult oma langule Ado Anderkopile üle (Vaba Maa, nr 27, 1.02.1921; Eesti ajakirjanike leksikoni andmed).

¹⁷¹ Sotsiaaldemokraat, nr 3, 5.01.1921; Postimees, nr 3, 5.01.1921.

¹⁷² 1923 saadetud kirjas A. Hellatile meenutas ta I Riigikogu esimehe valimisi ja nägi enda kandidatuuri läbikukkumises K. Pätsi süüd (J. Seljamaa A. Hellatile 12.07.1923. – RA, ERA.957.12.38, l. 12).

¹⁷³ Tallinna Teataja, nr. 199, 31.08.1921; Postimees, nr. 196, 31.08.1921. Postimees, mis oli Ants Piibu välispoliitika, selle kajastamise osas ajalehes Vaba Maa ja võimalike muudatuste suhtes välisesindustes (O. Kallas Londonisse, Hellat Varssavisse, Seljamaa Riiga) eriti kriitiline, ironiseeris nagu määrataks kõik Vaba Maa toimetuse liikmed järjest saadikuteks (Vaba Maa välisminister ja uued nimetused vabadele saadikute kohtadele. – Postimees, nr. 201, 6.09.1921).

¹⁷⁴ Päevaleht, nr. 276, 16.10.1921.

¹⁷⁵ Päevaleht, nr. 301, 10.11.1921; Postimees, nr. 262, 12.11.1921; Tallinna Teataja, nr. 263, 12.11.1921.

(koos Karl Kargi ja Oskar Tiidemanniga) Eesti esindaja oktoobris Riias peetud Venemaa ja Balti riikide vahelisel transiidikonverentsil ja detsembris Tallinnas toimunud Balti riikide välisministrite konverentsil.¹⁷⁶ Ja võibolla andis viimase, vähemalt emotsionaalse tõuke Riiga minekuks asjaolu, et 1921. aasta lõpul varastati Seljamaa korterist Kaupmehe tänaval suure summa (209 000 marga) väärtuses asju ja riideid.¹⁷⁷ Enamus asjadest saadi küll hiljem tagasi, kuid võimalik, et see seik kergendas perega võõrsile kolimise otsuse tegemist.

Jānis Seskis, Läti saadik Eestis, kirjutas Läti välisministeeriumile Seljamaa võimalikust saatmisest Riiga augustis 1921. Seskis arvas, et ehkki ta isiklikult Seljamaad ei tunne, peaks uus saadik tööd jätkama juba valitud suunas ning ilmselt ei tee ta seda halvemini kui Hellat.¹⁷⁸

Vabariigi Valitsus nimetas oma 11. jaanuaril 1922 tehtud otsusega Julius Seljamaa erakorraliseks saadikuks ja täievoliliseks ministriks Läti valitsuse juurde.¹⁷⁹ Pärast segaduse klaarimist *agrément*'i küsimisel,¹⁸⁰ esitas Seljamaa 25. jaanuaril president Jānis Čakstele oma volitused. Sel puhul peetud kõnes rõhutas Seljamaa, et tahab tööd teha oma eelkäija Hellati „sõbralikkudes traditsioonides“, meenutas eestlaste poolt Lätile osutatud abi Vabadussõjas ja lootis, et „veel otsustamata olevad küsimused – piiri, vastastikkuste arvete ja kodanikkude õiguste, eriti piiriäärsetes maakondades oma sõbraliku ja kiire lahendamise leiavad“.¹⁸¹

Esimestes ajakirjanikele antud intervjuudes loetles Seljamaa konkreetset probleemi, millega tuleb tegelema hakata: Ruhnu ja Laura valla kuuluvus, Heinaste sadama küsimus ning Valgale juurdepääsuteede kindlustamine. Alles peale piiriküsimuste lahendamist saab asuda kaubavahetuse hoogustamise juurde, arvas saadik. Eesti tekstiilitööstus võiks Lätis turgu leida,

¹⁷⁶ Vene-Balti transiidikonverents Riias lõppenud. – Vaba Maa, nr. 293, 3.11.1921; Balti riikide välisministrite konverents Tallinnas. – Tallinna Teataja, nr. 292, 16.12.1921.

¹⁷⁷ Krikk, Mai. Eesti kriminaalpolitsei 1920 – 1940. Tallinn, Olion, 2007, lk 46–47.

¹⁷⁸ Seskis Läti välisministeeriumile [dateerimata, ilmselt august 1921]. – LVVA.2574.3.176, l. 421.

¹⁷⁹ Vabariigi Valitsuse otsus 11.01.1922. – RA, ERA.957.7.37, l. 3.

¹⁸⁰ Hellat saatis välisministeeriumile telegrammi, milles küsis, miks Läti välisministeeriumis Seljamaa *agrément* puudub (A. Hellat välisministeeriumile 19.01.1922. – RA, ERA.957.8.57, l. 124). Piip teatas, et tal on Meierovicsi suuline nõusolek ja lätlased kirjalikku küsimist ei tahtvatki (Välisministeerium Riia konsulaadile 20.01.1922, l. 125); Seljamaa teate järgi oligi segadus tekkinud seetõttu, et ühtegi kirjalikku vormikohast teadet tema ametisse nimetamise kohta ei olnud (Seljamaa välisminister Piibule. – RA, ERA.957.12.16, l. 169p).

¹⁸¹ J. Seljamaa kõne tekst. – RA, ERA.957.7.37, l. 6.

samuti läheks naabritel vaja Eesti hobuseid. Seljamaa toonitas, et kindlasti tuleb kõik Eesti ja Läti vahel seisvad probleemid lahendada omavahel ja diplomaatilisel teel.¹⁸²

Hiljem mäletas Seljamaa oma Riiga asumist nii: „Kui 1922 jaanuaris Riiga läksin, oli eelkäija Hellat pool aastat mööda Euroopat ringi ajanud. Mulle toodi ilmatu pundar läbivaatamata asju. Teatasin Meierovitshile, et ehk see küll kõigi kommete vastu käib, palun end kohe järgmisel päeval pärast volituste äraandmist 3 protestiga vastu võtta. Üks oli et Läti Valgast püssiga ähvardades veduril üks reisija üle piiri oli saadetud. Teine – meie vallavanema peale, kes Valga Viljandi maanteed õige piiri lähedal sõitnud, olid Läti piirivahid tule avanud. Kolmas – kindral Põdderi „Schuldino kõrtsi vabastamine“, kus meie sõdurid kõrtsi eesuksest, Läti omad tagauksest sinna sisse astunud ja lõpuks meie väeosa sinna toodud, kes kõrtsi ümberpiiranud ja lätlased vangistanud“.¹⁸³ Karula vallas, Kaagvere mõisa maadel asunud Schuldino või eestipäraselt Süldina kõrtsis puhkenud konflikt¹⁸⁴ lahenes, kui Seljamaa poolt vormikohane Läti valitsusele edastatud protestinoot välja arvata, ilma saadikupoolse suurema sekkumiseta. Teine, samuti kevadel 1922 tekkinud Hoomuli valla rentnike probleem, vajas Seljamaa tegutsemist palju enam.

2.3 Hoomuli rentnike saaga

Piiri tõmbamisega Läti aladele jäänud seitsekümmend Eesti kodanikust Hoomuli valla rentnikku olid hädas, sest Läti kohalik omavalitsus ei tahtnud nende rendilepinguid pikendada. Saadiku esimene päevikusissekanne vestlusest Läti põllutööministri Voldemārs Zāmuēlsiga, kes lubas omalt poolt kõik teha, et rendilepingud pikendatud saaksid, on dateeritud 15.02.1922.¹⁸⁵ Järgmisena vestles Seljamaa 22. veebruaril sel teemal peaminister Meierovicsiga, siis – märtsis – siseminister Alberts Kviesisega, uuesti põllutööministriga ning – 10. aprillil – veelkord põllutööministriga. Seljamaa kirjutas „ma kriipsutasin alla, et küsimus väga tõsine ning tema otsustamisega tuleb rutata, sest kevade on juba käes“.¹⁸⁶

¹⁸² Jutuajamine Riia saadiku hra J. Seljamaaga. – Päevaleht, nr 25, 31.01.1922; Eesti–Läti vaheliste arusaamatuste lahendamise teedest. Riia saadiku J. Seljamaa seletused. – Päevaleht, nr 26, 1.02.1922.

¹⁸³ Meie vastus. Eduard Laamani päevik 1922–1940. – Akadeemia 2003, nr 10, lk. 2269.

¹⁸⁴ Konflikt tekkis, kui 19. jaanuaril 1922 võtsid Läti sõjaväelased Eesti territooriumil asunud kõrtsi oma valdusse ja Eesti piirivalve-ratsasalk vahistas seitse läti sõjaväelast-piirivalvurit. Seljamaa esitas 25. jaanuaril Läti valitsusele protesti (Seljamaa välisministeeriumile 26.01.1922. – RA, ERA.957.11.887, l. 13) ja soovitas anda juhtumi uurimine piirikomisjoni kätte (Seljamaa välisministeeriumile 4.02.1922. – RA, ERA.957.12.16, l. 10). Uurimiseks moodustasid lätlased siiski eraldi komisjoni ja Seljamaa soovitas eestlastel sama teha (Seljamaa välisministrile 6.02.1922. – RA, ERA.957.12.16, l. 12). Peale piirikomisjoni otsust jätta kõrts Läti poolele, konflikt vaibus.

¹⁸⁵ Samas, l. 6.

¹⁸⁶ Sissekanded samas l. 8–11.

Jüripäeva lähenedes oli ärevus rentnike seas suur – kevadtööde aeg oli käes, aga lätlased ähvardasid väljatõstmisega. Seljamaa telefoneeris põllutööministrile, kõneles sel teemal ministriga ka skautide paraadil, vestles veelkord välisministriga. 25. aprillil palus Seljamaa võtta välisministril rentnike küsimus kabineti istungil arutlusele ja sai põllutööministri poolt kinnituse, et „antud on kategooriline korraldus Homuli rentnikka mitte välja tõsta“.¹⁸⁷ Aprilli lõpust, kui selgus, et rentnikel tuleb tehtud kokkulepetele vaatamata siiski välja kolida, tekkis Seljamaa kirjadesse solvumise toon: „Pea otsekohe tunnistama, et Läti võimude ülevõltsimine ja asjaajamine selles küsimuses kahemõtteline on olnud, mille peale ma eriti eila Salnais [Voldemārs Salnais - toona välisministri abi] tähelepanu juhtisin allakriipsutades, et Alberingi seletused rentnikkudele täitsa ootamata tulevad“.¹⁸⁸ 4. mail ilmus päevaraamatusse sissekanne: „Jälle Homuli rentnikude asi“. Mai alguseks olid enamus rentnikest juba lahkunud, järgi oli jäänud veel kümnekond peret. 8. mail kirjutas Seljamaa „Oli telefoni teel pikem läbirääkimine Salnaisega, kus ma õige teravalt tähendasin, et Homuli rentnikkude väljatõõtmine pärast kümnekord antud lubadusi ja peale Jüripäeva tähendab vaenulikku akti Eesti riigi vastu ja meie teeme sellest omad järeldused“. 11. mail teeb Seljamaa päevikusissekande „Jälle Homuli küsimus“ ja 16. mail „Ikka alles Homuli rentnikkude asi“. 16. maiks oli alles vaid 4 rentnikku. Seljamaa sõitis välisministri ja põllutööministri jutule. Kui selgus, et mõlemad ministrid viibisid parajasti valitsuse istungil, palus saadik istung katkestada: „Ma ütlesin, et küsimus on kiire, katkestagu valitsuse istung lühikeseks ajaks ja tulgu ootetuppa läbirääkima“. Mõne minuti pärast ilmus jahmunud istungi juhatajast põllutööminister, kes ütles, et temal on see küll üldse esimene kord valitsuse koosolek katkestada.¹⁸⁹

19. maiks oli Seljamaa kannatus katkenud ja tema tahe diplomaatilisel teel asju ajada oli samuti ammendunud. Kirjas välisministeeriumile teatas ta, et „Riias keskvalitsuses veel mangumas käia praegu täitsa võimata on – ainukene mõjuv abinõu, mis lätlasti mõtlema paneks oleks repressioon meie poolt“.¹⁹⁰ Eestlastest rentnikud lahkusid vaidlusalustelt kohtadelt, võimalikke lätlaste vastu ettevõetavaid samme ära ootamata ja saadiku tarmukale tegutsemisele vaatamata, ikkagi.

¹⁸⁷ Samas, l. 11-14 p; Seljamaa välisministeeriumile 25.04.1922. – RA, ERA.1604.1.101, l. 16.

¹⁸⁸ Seljamaa välisministeeriumile 29.04.1922. – RA, ERA.1604.1.101, l. 23.

¹⁸⁹ Päevikusissekanded 24.04–28.04.1922. –RA, ERA.3828.1.3, l. 15–19.

¹⁹⁰ Seljamaa välisministeeriumile 19.05.1922. – RA, ERA.1604.1.101, l. 45–45p.

Probleeme piirialadel oli teisigi. Pingeid tekitas maaseaduse laiendamine Narvatagusele ja Petserimaale¹⁹¹, mis puudutas ka segaasustusega Laura valda. Lätlased kahtlustasid, nagu oleks uue seaduse kohaselt toimuma hakanud maade kruntimine sihitud lätlastest maaomanike vastu.¹⁹²

Endiselt oli lahendamata Ruhnu kuuluvuse küsimus. Seljamaa, kes oli Riigikogu liikmena saatnud riigivanem Pätsi tema juulis 1921 toimunud Ruhnu-reisil,¹⁹³ oli selle teemaga väga hästi kursis. Riias olles püüdis ta Rootsi saadik Ulf Torsten Undéni kaudu mõjutada Ruhnu rootslasi Eesti alla kuulumise kasuks otsustama. Undén, kelle kõrvu olid jõudnud kuulujutud, nagu kavatses lätlased Ruhnule kurjategijate koloonia rajada, leidis, et saare kuulumine Eestile on kindlasti parem. Ta soovitas Eestil teha ruhnlastele järeleandmisi kõigis nende nõudmistes: mitte raiuda saarelt metsa, mitte võtta nende seast nekruteid, kergendada viisade saamist sõiduks Lähti.¹⁹⁴

Piiriäärsetel aladel ettetulnud vahejuhtumitele vaatamata, raporteeris Seljamaa välisministeeriumile esitatud kuuülevaadetes, et Eesti ja Läti vahekord on paranenud, Läti valitsusringkondade suhtumine Eestisse on sõbralik ja häid suhteid hoida tahtev.¹⁹⁵ Ka tülikäsimusi, edastas Seljamaa, „käsitakse viimasel ajal rahulikult – *sine ira et studio* [erapooletult, ilma viha ja eelistuseta]: näib mingisugune minoor toon valitsevat ja nagu arusaamine, et Lauri ja Ruhno Lätile ikkagi kätte saamata“.¹⁹⁶

2.4. Arengud kokkulepete osas

1922. aasta suvel püüti Eesti initsiatiivil edasi liikuda Eesti ja Läti vahelise kaubalepingu teemaga ja Seljamaa esitas 25.07.1922 valitsuse ülesandel Lätile ametliku ettepaneku lepingu sõlmimiseks.¹⁹⁷ Eesti lootis lepinguga oma suurematele tööstusharudele nagu tekstiili-, puidu- ja

¹⁹¹ Maaseaduse laiendamise seadus Narrova taguste ja Petserima maaalade peale. – RT 1922, 89, 70.

¹⁹² Laura asundus ja Latvija. – Päevaleht, nr 182, 2.08.1922.

¹⁹³ Riigivanem Ruhno saarel käinud. – Päevaleht, nr 179, 11.07.1921.

¹⁹⁴ Seljamaa päevikusissekanne 25.08.1923. – RA, ERA.3828.1.3, l. 75. Kuigi Ruhnust loobumine oli 1. novembril 1923 Eesti ja Läti vahel sõlmitud majandus- ja tolliuniooni eellepingu sõlmimise eeltingimus, tõstasid lätlased Ruhnu küsimust veel kuni 1927. aastani (Täht, Kertu. Ruhnu saare küsimus Läti ja Eesti omavahelistes suhetes ning selle kajastamine perioodikas 1917–1927: bakalaureusetöö. Tartu, 2017, lk 32–33).

¹⁹⁵ Seljamaa veebruari ülevaade välisministeeriumile 4.03.1922. – RA, ERA.957.12.16, l. 22; Seljamaa märtsi ülevaade välisministeeriumile 25.03.1922. – RA, ERA.957.12.16, l. 25; Seljamaa juuni ülevaade välisministeeriumile 10.07.1922. – RA, ERA.957.12.16, l. 42p.

¹⁹⁶ Seljamaa oktoobri ülevaade välisministeeriumile 2.11.1922. – RA, ERA.957.12.16, l. 81p.

¹⁹⁷ Eesti saatkond Riias välisministrile 25.07.1922. – RA, ERA.957.5.99, l. 19. Läti soov oli enne uue lepingu sõlmimist ratifitseerida Läti–Saksa kaubaleping, kuid seda takistasid lahendamata rahalised nõudmised sõjakahjude osas, mis Lätil Saksamaale olid (Seljamaa välisministeeriumile 8.06.1922. – RA, ERA.957.5.99, l. 13).

paberitööstusele Lätist turgu ja soodsat toorainet leida. Kardeti küll naha-, klaasi- ja kosmeetikatööstuse pärast, mis lätlastel olid paremini arenenud, samuti Lõuna-Eesti kaupmeeste harjumust oma kaupu pigem Lähti saata. Siiski leiti, et nii Läti toodetele Eestisse kui Eesti toodetele Lähti tuleks tollivaba sisse- ja väljavedu lubada.¹⁹⁸ Läbirääkimised, mida Lätis toimunud valitsusevahetus veelgi pikendas, jätkusid 1923. aastal.¹⁹⁹ Seljamaa, kelle ülesandeks oli Läti ja Eesti ministriumide vahelist suhtlust vahendada, järjekordsetes kohtumistes kokku leppida ning tihti Tallinnasse ka Läti majanduse kohta täiendavaid andmeid edastada, oli veendumusel, et kaubaleping tuleks kiiresti ära sõlmida. „Tähendan ainult ühte: välispoliitiliselt oleks meile kasulik, kui meie nii pea kui võimalik Lätiga, samuti ka Leeduga kaubalepingu teeks. Ma tean, et selles asjas Eestis suur opositsioon valitseb, samuti ka, et teatud ringkonnad suure igatsusega lepingut ootavad. Leping võib esialgu, kui teda kardetakse, kitsam olla, kuid ta tuleb lähemal ajal teha,“ kirjutas Seljamaa välisministri abile K. Toferile.²⁰⁰ Kiiresti lepingu sõlmimiseni siiski ei jõutud ja kaubalepingu punkt lisati 25. oktoobril 1923 Tallinnas alanud Eesti ja Läti vahelise konverentsi päevakavasse.²⁰¹

Konverentsi eel ei olnud Meierovics sugugi kindel võimaluses kõik küsimused Tallinnas ära lahendada: „Meierovicsiga puudutasime eelseisvat Eesti-Läti konverentsi. M. tähendas, et tal siiski natuke raske uskuda, et suudame kokkuleppele jõuda. Küsimusi palju, kusjuures mõlemad riigid diametraal vastupidistel seisukohtadel asuvad. Mina vastasin, et ei jaga M. arvamusi. Ma tunnen meeleolu Eestis ja ka siin. Meil soovitakse tõsiselt kokkuleppele jõuda, sedasama on tunda ka Lätis; ajakirjanduse demagoogia (üksikutel juhtumistel) ei tohi poliitikameestele mõõduandev olla“. Seljamaa rõhutas ajakirjandusele antud intervjuus Läti ja Eesti ühistöö tähtsust Balti liidu loomisel, manitses pressis konverentsi hea kordamineku nimel õige meeleolu tekitamisele ja toonitas kaitslepingute suurt tähtsust.²⁰²

Lepingute kiiret ratifitseerimist segasid Läti valitsuskriis ja sealt poolsed teated, et eestlased raiuvad vastse kokkuleppe alusel Lätile läinud Laura valla osas metsi ja seepärast nimelt

¹⁹⁸ Eesti-Läti kaubalepingu-teemaline nõupidamine Rahandusministeeriumis 7.08.1923. – RA, ERA.957.5.99, I. 23.

¹⁹⁹ Seljamaa kaubandus-tööstusministri abi Max Hurdale 18.10.1922. – RA, ERA.957.5.99, I. 75.

²⁰⁰ Seljamaa K. Toferile 12.06.1923. – RA, ERA.957.5.99, I. 93.

²⁰¹ Eesti ja Läti vahelise konverentsi päevakord 25.10.1923. – RA, ERA.957.5.99, I. 117.

²⁰² Eesti-Läti konverents. – Päevaleht, nr 286, 26.10.1923.

ratifikatsioonidega viivitavadki.²⁰³ Lepingute jõustumist kinnitavad aktid kirjutati mõlema maa välisministrite Fr. Akeli ja Kārlis Ludvigs Sēja poolt alla 21. veebruaril 1924.²⁰⁴

2.5. Aastad 1924–25

Seljamaa määrati Vabariigi Valitsuse otsusega 17. oktoobrist 1924 lisaks saadikukohustuste täitmisele Riias ka Kaunase saatkonna asjuriks. Seljamaad esialgu vaid asjurina Leetu lähetades püüti mööda pääseda mitmest probleemist – ka Leedul oli Eestisse nimetatud vaid asjur ja oma rolli mängis siin ka Leedu ja Poola tüli, millesse Leetu saadiku nimetamisega ei tahetud sekkuda.²⁰⁵ Asjurist saadikuks nimetatuna tegutses Seljamaa Leedus 16. veebruarist 1925 kuni 1. augustini 1926.²⁰⁶ Ilmselt ei olnud Seljamaal endal Eesti esindamise vastu Leedus midagi, seda enam, et Poola ja Leedu vastuolusid tuli arvestada ka Riias tegutsedes. Siiski kurtis ta heale sõbrale, Ameerikasse Washingtoni saatkonna peakonsuliks ja saadikuks määratud Ants Piibule, et „Tuju on mul üldiselt paha, sest ministeerium ei tule ühele ja teisele asjale vastu, mida õigeks tunnistan. Vahel on tahtmine kõige peale käega lüüa ja ära minna. Aga kuhu sa hingega ikka lähed. /.../ Tallinnas kestavad nägelemised ja tülid“.²⁰⁷

Võimalik, et Seljamaa pidas tülide all silmas pikaleveninud vaidlusi selle üle, kes peaks saama Fr. Akeli valitsuses välisministri koha.²⁰⁸ Ajalehtede andmetel pakkus Akel Otto Strandmanist vabaks jäänud kohta kõigepealt välisministri abile Toferile ja alles peale tema äraütlemist teise valikuna Seljamaale.²⁰⁹ Seljamaa loobus samuti kohast ja ministriks tõusis Pusta. Ministrikohast loobumise põhjused olid kindlasti isiklikud. Kirjavahetusest selgub, et proua Seljamaa²¹⁰ tervis, mille Seljamaa põhjendusena välja tõi, oligi kehvapoolne. Aga võib

²⁰³ Seljamaa seletusel ei vastanud sellised süüdistused tõe ja metsi raiuvad maaseaduse alusel krundid saanud eestlased täiesti seaduslikult (Läti sõprus...? – Vaba Maa, nr 31, 7.02.1924).

²⁰⁴ Eesti–Läti liidu lepingud jõusse astunud. – Päevaleht, nr 51, 22.02.1924.

²⁰⁵ Vabariigi Valitsuse otsus 17.10.1924. – RA, ERA.31.3.14377, l. 4; Fr. Akel Seljamaale 12.10.1923. – RA, ERA.957.12.358, l. 100; Medijainen, E. Saadiku saatatus, lk. 191.

²⁰⁶ Vt ka Eesti ja eestlus Leedus = Estija ir estų bendruomenė Lietuvoje = Estonia and Estonian community in Lithuania [koostanud Merike Ivask]. Giedraičiai - Vilnius : Leedu Eestlaste Selts, 2019, lk 22–38.

²⁰⁷ Seljamaa Piibule 13.05.1924. – EKM, EKLA. F 169, M 213:1, l. 1/1.

²⁰⁸ Konstantin Pätsi teine valitsus lõpetas Tööerakonna ministrite lahkumise tõttu (valitsuse ebaõnnestunud majanduspoliitikat põhjuseks tuues) tegevuse. 26.03.1924 astus ametisse Fr. Akeli valitsus. Esialgu (kuni 14.05.1924) oli välisministriks O. Strandman, kes liikus siis rahaministri kohale. Uueks välisministriks sai Kaarel Robert Pusta (Valitsused ja riigimehed, lk 49–51).

²⁰⁹ Kes saab välisministriks? – Postimees, nr. 130, 15.05.1924; Kes saab uueks välisministriks? – Päevaleht, nr. 129, 15.05.1924.

²¹⁰ Anna Maria Seljamaa (1891–1989).

spekuleerida ka, et Seljamaa uhkust riivas temale alles peale Toferit teisenä tehtud pakkumine välisministriks hakata. Ühest hoopis hilisemast kirjast sõber Piibule võib välja lugeda, et Seljamaa oli pakutavate kohtade suhtes vägagi kalkuleeriv ja enese (välis)poliitilisest väärtusest teadlik. 1933 kirjutas ta pakutava välisministri abi koha üle arutledes: „Pealegi tunnen ma, et riigile suure ohvri toon, kui välismini abi kohale asun: minul on pakutud Riigivanema kohta, 3 korda välismini kohta ja kui ma nüüd vastu võtan vämini abi koha, siis peaks selle eest mulle suur tänu öeldama, nagu seda seni kõik on teinud“.²¹¹ Kui Pusta oli sunnitud oktoobris 1925 Jüri Jaaksoni valitsuse välisministritoolist loobuma, kõlas taas Seljamaa nimi võimaliku kandidaadina sellele kohale.²¹² Seljamaa loobumise järel tehti ettepanek Eesti Moskva saadikule Ado Birgile, kes alates 23. oktoobrist ka ametisse määrati.²¹³

Venemaal õppinud ja töötanud ning venelastega läbirääkimistelaua taga istunud Seljamaad peeti Riia diplomaatilistes ringkondades Venemaa-spetsialistiks. Eriti hindasid tema Venemaalt saadud kogemusi ja muljeid noored Ameerika Ühendriikide saatkonna töötajad, keda Riias valmistati ette diplomaatiliseks tööks Nõukogude Liidus.²¹⁴ Kas tihedama läbikäimise tõttu ameeriklastega, Ants Piibu kaudu asjadega paremini kursis olles või lihtsalt hea välispoliitilise vaistu tõttu oli Seljamaa väga vastu välisministeeriumi plaanile sulgeda eelkõige majanduslikel põhjustel Eesti peakonsulaat New Yorgis. „Ameerika on siiski niivõrd tähtis tegur välispoliitilises elus, et meie Eestit ei tohiks ilma diplomaatilise esinduseta seal jätta. Võiks kulud viimase võimaluseni redutseerida, koosseisud kokkutõmbata, kuid kohta mitte ära kaotada. Tuleks krediit saatkonna peale jätta ja kas või mõned kuud katsuda koht vakantseks jätta, kuid ei maksaks Ameerika Üh. Riike neglisheerida [unarusse jätta]. Ei ole vist ikka hea, kui välispoliitilisi suhteid tahetakse luua peaasjalikult arvesse võttes riigikasse huvid“²¹⁵ Samas ei läinud Seljamaa kaasa ameeriklaste pakutud plaaniga, et Eesti ja Läti võiksid asutada Ameerika Ühendriikidesse ühise

²¹¹ Seljamaa Piibule 26.05.1933. – RA, ERA.1624.1.69, l. 10–11.

²¹² Seegi kord tehti esimene pakkumine välisministri abi K. Toferile (K. Tofer vastas eitavalt. – Postimees, nr 278, 14.10.1925). Päevalehe andmetel oli esimese valikuna olnud kõne all Aleksander Hellati isik (Kuhu poole tüüritakse? – Päevaleht, nr 281, 17.10.1925); aga kandidaadidena käisid läbi ka Karl Menningu (J. Seljamaa välisministri kandidaadiks. – Vaba Maa, nr 241, 17.10.1925) ja Fr. Akeli ning A. Anderkoppi nimed (Kuhu see välja viib? – Postimees, nr 282, 18.10.1925).

²¹³ J. Seljamaa eitav seisukoht. – Vaba Maa, nr 242, 18.10.1925; Valitsused ja riigimehed, lk 52.

²¹⁴ Pikemalt toonastest Ameerika Ühendriikide ja Nõukogude Liidu diplomaatilistest suhetest ja Riia osast selles vt. Medijainen, E. „Riia ring“, „luurepost“ ja tööjaotus USA esindustes Baltikumis 1920. aastatel. Tuna, 2012, nr 4, lk 53–70.

²¹⁵ Seljamaa päevaraamat, RA, ERA.3828.1.3, l. 152.

saatkonna, väites järjekindlalt, et Eesti saatkond oli Ameerikas enne Läti oma ja just lätlased olnud need, kes tahtsid endale eraldi esindust saada.²¹⁶ Taas ei suutnud Eesti ja Läti omavahelistest erimeelsustest üle olla ja nii jäeti kasutamata võimalus ühiselt tegutsedes paremast välispoliitilisest esindatusest kasu lõigata.

1924. aastal püüdis Seljamaa väga visalt võidelda Eestile Läti poolsed lepingud ehitamaks Läti mereväele „veealuseid paate“ ehk väikeseid allveelaevu. Lätil oli plaanis lasta ehitada kuus allveelaeva ja ehitajate leidmiseks kaaluti nii Prantsusmaa kui ka Inglismaa firmasid. Eestlastele aga saadeti tänapäevases mõistes hanke tingimused alles peale mitmeid meeldetuletusi kolmenädalase hilinemisega. Seljamaa rääkis sel teemal mitmete Läti kõrgete poliitikategelastega, näiteks I Seimi saadiku ja väliskomisjoni esimehe Cielēnsiga ja peaminister Voldemars Samuelsiga, avaldas välisminister Sējale imestust sellise viivituse pärast ja arvas, et selline teguviis ei ole sõbralik samm Eesti suhtes.²¹⁷ Küllap hindasid eestlased saadik Seljamaaga eesotsas kujunenud psühholoogilist situatsiooni valesti – ilmselt oli lätlastele meelitatav sattuda Vabadussõja ajal abistatavate rollist Lääne-Euroopast kalli laevaehituseteenuse otsijaks ja tõenäoliselt ei tulnud Eesti pakkumine algusest peale arvessegi. Läti uued sõjalaevad ehitati Prantsusmaal ning kaks väikest rannikuallveelaeva „Ronis“ ja „Spidola“ ning neile lisaks veel kaks traalerit valmisid 1926. aasta juulis ja oktoobris.²¹⁸

Tallinnas 1. detsembril 1924 toimunud riigipöördekatse järel oli Riia saatkonnal ja saadikul vaja ühelt poolt jagada informatsiooni lisaks Riiale ka Tallinnasse akrediteeritud ametikaaslastele ja ajakirjandusele, teisalt tegeleda rahustamise ja kinnitamisega, et ärev olukord saab kiiresti kontrolli alla võetud.²¹⁹ Mässukatse kajastuste taustal tekib võimalus selgitada Seljamaa suhtumist läti keelde. Selgub, et Seljamaa ei rääkinud läti keelt üldse. Kui saadikul oli tarvis tervitada peale riigipöördekatset Eesti toetuseks Riia saatkonna juurde kogunenud läti üliõpilasorganisatsioone, siis Seljamaa tegi seda küll lätikeelse kõnega, aga selle tegelikuks koostajaks ja saadikule isegi sõnade häälduse selgeks õpetajaks oli saatkonna jooksupoiss (hilisem diplomaat ja Eesti peakonsul

²¹⁶ Samas, l. 153.

²¹⁷ Seljamaa päevaraamat. Sissekanded 14.07–25.07. – RA, ERA.1624.1.69, l. 107p–128.

²¹⁸ Lätil neli uut sõjalaeva. – Päevaleht, nr 177, 4.07.1926; Allveelaeva „Spidola“ vettelaskmine. – Postimees, nr 281, 16.10.1926.

²¹⁹ Näiteks uuris Saksa saadik Adolf Köster 1. detsembril, et kui tal tuleb nüüd Saksamaale sõita, siis kuidas Seljamaa hindab - kas kümne päeva pärast Riiga naasmine on ikkagi ohutu? (Päevaraamatu sissekanne (dateerimata). – RA, ERA.3828.1.3, l. 133p).

saadiku ülesannetes Ameerika Ühendriikides) Ernst Jaakson.²²⁰ Ilmselt sai Seljamaa omal ajal mitmekeelses Riias õppides ja töötades lihtsalt ilma läti keeleta hakkama. Päevikusissekannete järgi otsustades suhtles ta ka saadikuna Läti valitsustegelastega vene keeles.²²¹ Samuti ei näinud Seljamaa välisministeeriumile saatkonna võimaliku I sekretäri ametioskuseid kirjeldades ette kohaliku keele oskust (ega ka selle õppimise vajadust), piisaks kui sekretär vastaks oma hariduse poolest ja tunneks kindlasti prantsuse, saksa ja vene keelt.²²²

Saadiku roll riigipeade visiitide juures oli olla korraldaja, kokkuleppija ning muidugi ka saatja ja juuresviibija. Eestis toimunud külaskäigu viperusteta toimumise eest vastutamise pearõhk langes Riigikantseleile. Riigivanem Jaaksoni visiidi korraldamisega Riias, alates kuupäevade kokkuleppimisest, ruumide valikust päevakava koostamiseni, tuli saadikul rohkem tegeleda. Ajaaken visiidi toimumiseks mais 1925 oli üsna napp. Seljamaa soovitas arvestada sellega, et 15. mail peetakse Kaunases Leedu Asutava Kogu asutamise tähtpäeva ja kui Eesti riigivanema visiit langeks samale ajale, paneks see nii Eestisse kui ka Leetu akrediteeritud saadikud ja sõjaväeesindajad raskesse olukorda. Silmas tuli pidada ka seda, et 14.–21.05 pidi toimuma Riigikogu esindajate külaskäik Poola. Saadiku soovitustega arvestati ja riigivanema visiit määratigi mai algusesse.²²³ Mõlema visiidi toimumisega jäid nii valitsusringkonnad kui laiem avalikkus väga rahule.

2.6 Eesti–Läti tolliliidu kõnelused

Eesti ja Läti vahelised majandusküsimused kujunesid Seljamaa saadikuperioodil keskseteks tegelemist vajavateks teemadeks. Kaubalepingust ning tolliliidust kõnelevaid päevaraamatu sissekandeid või ministeeriumiga peetud kirjavahetust jälgides avaldub saadiku toonaseid läbirääkimisi ja suhtlust saatnud emotsionaalne diapatoon tegutseda tahtmisest lootusetusetunde ja resigneerumiseni.

1923. aasta alguses olid mõlemad riigid igati valmis läbirääkimistega edasi liikuma. Cielēns kinnitas märtsis Seljamaale, et Eesti ja Läti vahelise tollipiiri ärakaotamise küsimus tuleb

²²⁰ Velliste, Tiina. Ernst Jaaksonile. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2000, lk 59.

²²¹ Näiteks on Seljamaa välisminister Meierovicsiga peetud vestluses kaasvestleja mõtte täpsemaks edastamiseks jättnud mõned venekeelsed mõisted („сонаследник“ – kaaspärija, „не отделись“ – ei ole lahkunud) eestikeelses tekstis tõlkimata (Seljamaa päevaraamat 2.02.1922. – RA, ERA.1624.1.69, l. 3).

²²² Seljamaa välisministeeriumile 26.09.1922. – RA, ERA.957.8.57, l. 143p.

²²³ Haak, K. Läti Vabariigi ja Eesti Vabariigi riigipeade vastastikkused visiidid, lk 20.

üles tõsta, ning arvas, et oleks suisa skandaalne, kui Läti ja Vene kaubavahetusleping enne valmis peaks saama kui Läti ja Eesti oma.²²⁴ Hilisem välisminister, siis Läti saadik Leedus, Ludvigs Sēja arvas, et tollimaksud tuleks proportsionaalselt jagada ning esimese sammuna peaks kaotama tollid sisetööstuse kaupadel.²²⁵ Seljamaa toetas välisministri abi Hermanis Albatsi mõtet, et tolliliidu sisseseadmisel tuleks 2–3 aasta jooksul kaubavahetust jälgida ning siis tuleks keskmise summa peale, mida ühel poolel teisele maksta tuleks, kokku leppida.²²⁶ Samas oli Seljamaa ka veendumusel, et 1923. aasta lepingud moodustavad terve süsteemi, kus ühe lepingu mittetäitmine mõjub kogu tervikule. Tolliuniooni loomisel, arvas ta, ei tohiks kumbki riik tunda, et see sünnib tema arvelt.²²⁷

1925. aastaks olid Eesti ja Läti vahelised tolliuniooni teemalised läbirääkimised jõudnud ummikusse. Läti eelistanuks laiemal alusel tolliliidu sisseseadmist, Eesti soovis 1923. aastal sõlmitud ajutisest kaubalepingust kinnipidamist. Uuesti püüti Eesti initsiatiivil kõnelustega alustada 1925. aasta detsembris, kuid üha enam hakkasid Eesti ja Läti tolliliidu kõnelusi mõjutama lätlaste ja NSV Liidu läbirääkimised kaubanduslepingu sõlmimiseks.²²⁸ Eesti nägi Läti–Vene kaubalepingus tõsist ohtu, sest tollipiiride kaotamisel ujutaksid Läti kaudu Eestisse jõudvad Vene kaubad turu lihtsalt üle.²²⁹ 1926. aasta lõpul sedastas Seljamaa, et „Tolliuuniooni küsimus ei nihku sarnase kiirusega, nagu see asjale tarvilik“ ja leidis, et Läti pool venitab sihilikult.²³⁰

Läbirääkimiste tulemusena leppisid Eesti ja Läti peamistes põhimõtetes kokku ning 5. veebruaril 1927 kirjutati alla Eesti–Läti tolliuniooni teostamise lepingule. 10. mail jõustunud lepe nägi ette aasta jooksul ühtse tollitariifi loomist ning kolme aasta jooksul toimuvat õigusaktide ühtlustamist, peale mida loetakse tolliunioon kehtestatuks.²³¹ Tööde jätkamist tollitariifide ühtlustamisel aeglustasid Läti ja NSV Liidu vahel mais 1927 alanud läbirääkimised kaubanduslepingu sõlmimiseks, sest mitmed Läti kaubalepingute komisjoni liikmed viibisid Moskvast.²³² Seljamaa jälgis läbirääkimiste kulgu ja raporteeris kuuldust välisministeeriumile.

²²⁴ Päevaraamatu sissekanne 21.03.1923. – RA, ERA.3828.1.3, l. 43–43p.

²²⁵ Samas (28.05.1924), l. 114p.

²²⁶ Seljamaa välisministrile 25.05.1925. – RA, ERA.957.5.234, l. 45p.

²²⁷ Seljamaa kõnelusest Vilhelms Muntersiga märtsis 1926. – RA, ERA.957.5.234, l. 59–60.

²²⁸ Ettepanek tolliuniooni läbirääkimiste jätkamiseks. – Postimees, nr 331, 6.12.1925

²²⁹ Välisministri abi A. Schmidt Eesti–Läti tolliuniooni teostamise segakomisjoni Eesti delegatsiooni koosolekul 26.08.1926. – RA, ERA.957.5.420, l. 94–95.

²³⁰ Seljamaa välisministri abile 7.12.1926. – RA, ERA.957.5.234, l. 69.

²³¹ Pihlamägi, M. Väikeriik maailmaturul, lk 85.

²³² Seljamaa välisministri abile 5.05.1927. – RA, ERA.957.5.420, l. 7.

Pessimistlikus toonis alanud läbirääkimised lõppesid juuni alguses lepingu allakirjutamisega. Seljamaa teatas, et „Läti avalik arvamine on üldiselt kaubalepingu sõlmimise teate rahuldustundega vastu võtnud. /.../ See aktsioon loetakse Cielēnsi välispoliitika suureks saavutuseks“.²³³ Ka Eesti saadik Moskvas Heinrich Laretei arvas, et Läti on sõlminud võrdlemisi hea lepingu, millest võib loota stabiliseerivat mõju kaubandusele ja tööstusele.²³⁴

Eesti heitis Lätile seoses NSV Liiduga sõlmitud kaubalepinguga siiski mitut asja ette: Eestit ei teavitatud lepingu allakirjutamisest ja leping raskendab Eesti-Läti tolliliidu ühtlustustöödega edasiliikumist.²³⁵ Emotsionaalses vestluses Cielēnsiga esitas Seljamaa veel rea etteheiteid: Eestile edastati Läti-Vene kaubalepingu mittetäielik tekst, tegemist pole varem jutuks olnud ajutise lepingu, vaid kindlate tähtaegadega lepinguga ja kõik see valmistab tõsiseid raskusi Eesti ja Läti vahelise tolliuniooni teostamisele. Cielēns omakorda teatas, et Lätile teeb suuri raskusi Eesti ja Poola vahel sõlmitud kaubaleping, Eesti ajakirjandus keerab avalikku arvamust Läti vastu üles ja selles olla ka Seljamaal oma roll. Oma kirja, mis ägedas toonis toimunud vestlust välisministrile refereeris, lõpuks arvas Seljamaa: „/.../ ei ole minul mingisugust kahtlust, et Vene oma poliitikat sihikindlalt teeb, st Balti riikide vahele uut kiilu lüüa. Ja et ta kõige nõrgema koha, Läti, välja on valinud, ja et Läti sotsialistid ise, kas rumalusest või mõnel muul põhjusel, Moskva õõnestamise tööd kergendavad, see on ka väljaspool igasugu kahtlust. /.../ Eesti kohus on oma liitlast ka edaspidi hoiatada; kuid ühtlasi tuleb meil ümber vaatama hakata, et Lätile saatuslikul silmapilgul meie üksinda ei jää, vaid liitlasi võiks leida, kellega meid ühised sihid ja ka vaated võivad liituda meie riigi iseseisvuse kaitseks“.²³⁶

Võib vaid oletada, mil määral oli Seljamaale vastumeelne Läti sotsiaaldemokraatliku valitsuse välispoliitika tervikuna ja mil määral konkreetselt välisminister Cielēnsi isik, keda Seljamaa pidas „hüsteeriliseks ja auahneks“.²³⁷ Igal juhul hakkas Seljamaa Lätist ära tahtma.²³⁸ Ta jälgis veel teatava rahuldustundega, kuidas Läti–Vene kaubanduslepingu ratifitseerimine

²³³ Seljamaa välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 3.06.1927. – RA, ERA.957.5.420, l. 136.

²³⁴ Laretei välisministeeriumi poliitilisele osakonnale juhatajale 4.06.1927. – RA, ERA.957.5.420, l. 140.

²³⁵ Välisministeeriumi poliitilisele osakonnale juhataja A. Schmidt kõigile saadikutele 14.07.1927. – RA, ERA.957.5.420, l. 16–17.

²³⁶ Seljamaa välisministrile 22.07.1927. – RA, ERA.31.4.301, l. 29–37.

²³⁷ Seljamaa välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 31.03.1928. – RA, ERA.957.11.724, l. 12.

²³⁸ Laaman kirjutab, et kui seltskonnas jutt läinud Läti saadik Tallinnas Seskise ärakutsumise peale, siis ta just Seljamaa palvel rääkinud, et sel juhul ka Seljamaa tuleks Riist tagasi kutsuda (Meie vastus. Eduard Laamani päevik. – Akadeemia, 2003, nr 11, lk 2538).

Seimis venis: „Tahtsin oma käesolevale kirjale motoks võtta kirikulaulu „Kõik üle öö võib teiseks mina, kui oli vara hommikul“, sest Läti parlamendi koosseisu, praeguse poliitilise lehmakauplemise jne juures on üleüldse väga raske täna ütelda, missugused meeleolud homme siin võidule võivad pääseda“. Siiski, 26. oktoobril 1927 leping ratifitseeriti ja selle poolt anti Seimis 52 häält, vastu hääletas 45 saadikut ja erapooletuid oli kaks.²³⁹ Seljamaa tegi veel ettepaneku, et Eesti delegatsioon Riias veebruaris peetavatel tolliuniooni läbirääkimistel saaks väikesearvuline ning oleks fokuseeritud vaid tolliküsimustele, kuid juba märtsis 1928 küsis ta Läti valitsuselt *agrément*’i senise Rootsi peakonsuli ja asjuri, Eduard Virgo jaoks.²⁴⁰

Esimesed teated Seljamaa, kes jaanuaris 1928 pidas kuuendat Riias saadikuks olemise aastapäeva, lahkumisest Lätist ilmusid ajalehtedesse veebruaris.²⁴¹ Ümberkorralduste kohaselt, mida Päevaleht tabavalt „välissaadikute jüripäevaks“ nimetas, pidi Seljamaa saadetama Eesti Moskva saadikuks ja tema asemele Riiga pidi tulema Stockholmist Eduard Virgo Muudatused kavatseti teostada 1. maist 1928.²⁴² Seljamaa oli oma jaatava vastuse Moskvasse sõitmiseks andnud juba jaanuaris ja soovis vaid, et tema palk Venemaal võiks olla umbes pool Läti saadiku palgast.²⁴³

Julius Seljamaa määrati saadikuks NSV Liitu (1. maist 1928 – 1. august 1933). Pärast seda oli ta lühidalt välisministri abi ning alates 21. oktoobrist 1933 välisminister. 21. juunist 1936 määrati Seljamaa taas välisesindusse Itaaliasse, Austriasse ja Ungarisse, kuid ta suri pikaajalise haiguse tõttu 17. juunil 1936 enne sihtriikidesse kohale jõudmist.²⁴⁴

²³⁹ Seljamaa välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 18.10.1927, RA, ERA.957.5.420, l. 203; Seljamaa välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 27.10.1927, RA, ERA.957.5.420, l. 205.

²⁴⁰ Seljamaa välisministri abile 10.02.1928. – RA, ERA.957.5.420; Seljamaa A. Schmidtile 23.03.1928. – RA, ERA.957.5.420, l. 91.

²⁴¹ J. Seljamaa kuus aastat Lätis saadikuks. – Vaba Maa, nr 22, 27.01.1928; Suuri muutusi välisesindustes. – Päevaleht, nr 41, 11.02.1928; Kus tulevad muutused. – Päevaleht, nr 42, 12.02.1928; Kes saavad uuteks välisesindajateks? – Kaja, nr 36, 12.02.1928.

²⁴² Doominoefekti saadikukohtade ümberjagamisel vallandas kavatsus ajutiselt Moskvasse saadetud Heinrich Laretei sealse koha pealt ära tuua (Medijainen, E. Saadiku saatus, lk 285). Laretei plaaniti saata Leetu, kust senine *chargé d'affaires* Oskar Öpik viidi Moskva saatkonna nõunikuks. Uue Moskva saadikuna nähti senist Riia saadikut Julius Seljamaad. Seljamaa lahkumisega vabanenud Riia kohale pakuti ajakirjanduses esialgu nii Jaan Lattiku, Fr. Akeli kui ka H. Laretei kandidatuuri. Stockholmist saadiku kohale pakututest kõlas samuti sagedamini Fr. Akeli nimi. Virgo arvati tulevat tagasi välisministeeriumisse (Moskvasse uus saadik. – Sakala nr 28, 3.03.1928; Suured muudatused välisesindustes. Ed. Virgo saadikuks Riiga, H. Laretei – Kovnosse ja dr. Akel – Stockholmist. – Kaja nr 70, 23.03.1928; Dr Akel Stockholmist, Wirgo Riiga. – Päevaleht nr 82, 23.03.1928).

²⁴³ Seljamaa välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 14.01.1928, RA, ERA.957.13.133, l.59–59p.

²⁴⁴ Eesti välissteenistus, lk 106.

3. Eduard Virgo aeg (1. mai 1928 – 29. juuli 1931)

1920. aastate lõpus ning 1930. aastate alguses olid Eesti ja Läti vahelised suhted jõudnud järjekordsesse madalpunkti. Seni olid mõlema riigi ministeeriumid, ametnikud ja diplomaadid pikki aastaid töötanud tolliliidu teostamise nimel, kuid pärast juunis 1927 Läti ja Nõukogude Liidu vahelise kaubalepingu sõlmimist sai üha selgemaks, et sellist tolliliitu, nagu algselt kavandati, ilmselt ei sünnigi. Ning tõsiasi, et Läti vasakpoolne valitsus eelistas majanduslike sidemete loomist Nõukogude Liiduga selmet pingutada suhete arendamise nimel Eestiga, halvendas Eesti ja Läti omavahelisi suhteid.

1929. a alguses jäid tolliuniooni läbirääkimised venima ning siis takerdusid hoopis. Aasta lõpuks oli selge, et tolliliidust kui sellisest tulebki loobuda ning suund tuleks võtta erinevate kaubalepingute sõlmimisele. Hilisemates uurimustes on leitud, et Eesti ja Läti vahelise tolliliidu idee oligi omas ajas novaatorlik eksperiment, omamoodi ühisturu eelkäija.²⁴⁵

Majandusest enam, mida sel perioodil hakkas omavahelistele lahkkelidele lisaks mõjutama ka ülemaailmne majanduskriis, saavutati kultuuris ja hariduses. Ühistegevuse, kultuuri- aga ka majandussuhete elavdamiseks loodi nii Riias kui Tallinnas Eesti ja Läti suhetega tegelevad seltsid, Valgas peeti mitu ühist laulupäeva, tihenesid haridussuhted.²⁴⁶ Siiski tuli ka kultuurisfääris esile erimeelsusi. Üheks selliseks küsimuseks, mille juures väljendus Eesti ja Läti erinev suhtumine ja mis mõni aasta hiljem eskaleerus suuremaks diplomaatiliseks arusaamatuseks, oli liivlaste temaatika.

Neil aastail esindas Lätis Eestit saadik Eduard Virgo, kellest loodeti eriti majandusküsimustes Eesti ja Läti vaheliste suhete energilist arendajat.

3.1. Tegevus enne välisteenistust

Eduard Reinhold Virgo, “meremees, ajakirjanik ja diplomaat”,²⁴⁷ sündis 16. oktoobril (vkj 4. oktoobril) 1878 Virumaal Kloodi vallas Päide külas kõrtsmiku ja hilisema karjamõisa rentniku peres. Õppis Paatna vallakoolis, Rakvere saksa rahvakoolis ja linnakoolis, ning peale laevapoisina

²⁴⁵ Medijainen, E. Eesti välispoliitika Balti suund, lk 55–58.

²⁴⁶ Vt: Eesti-Läti esimene laulupäev. – Postimees, nr 171, 28.06.1927; Eesti-Läti akadeemilise sõpruse avaldusi. – Postimees, nr 160, 16.06.1929.

²⁴⁷ Just nii on ennast nimetanud 1937. aastal koostatud lühieluloos Eduard Virgo ise. – RA, ERA.1621.1.2, l. 1.

merel veedetud aastaid ka 1896–1897 Käsmu merekoolis, mis jäi aga tervislikel põhjustel lõpetamata.²⁴⁸

1899–1901 tegutses Virgo vallakirjutajana Järvemaal ja aastast 1901 ajakirjanikuna Teataja toimetuses. Teatajaga jäi Virgo seotuks ajalehe sulgemiseni 1906, olles selle kirjasaatjaks ka õpingute ajal Pariisi vene emigrantide kõrgemas ühiskonnateaduste koolis, École des Hautes Etudes Sociales ja Sorbonne'i ülikoolis. Nimetatud koolides osales Virgo vabakuulajana erinevatel sotsiaalteaduste, ajaloo ja ajakirjanduse loengutel, kuid ülikoolidiplom jäi saamata.²⁴⁹ Eesti biograafilise leksikoni toimetusele saadetud andmetes meenutas Virgo: „Põletav teadmishimu kihutas mu sealt [Teataja juurest] Pariisi, kus kolm aastat vabakuulajana olin. /.../ Eriti harrastasin ühiskonnateadusi, inimühiskonna arenemise ajalugu kõigis tema avaldustes. Kuulasin eriti Aulard'i, Seignaboisi, Espinasi, Leroy-Beaulieu'd, Gide'i. /.../ Olin juba sel ajal muutunud põhimõttelikuks eksamite vastaseks ega mõtelnudki mingisugust ametlik-shablonilist kutseharidust omandada, vaid katsusin end võimalikult paremini ette valmistada ajanõuete kõrgusel seisvaks ajakirjanikuks“.²⁵⁰

1906–1907 oli Virgo ajalehtede Vaatleja toimetaja ja Sõnumed vastutav ja peatoimetaja, kuid sunniti seejärel Tallinnast lahkuma ja viibis sõjaseisukorra lõpuni pagenduses Soomes, Prantsusmaal ja Inglismaal.²⁵¹ 1909. aasta lõpul Eestisse naasnuna, tegutses Virgo taas ajakirjaniku ja toimetajana, sedapuhku Päevalehe ja Postimehe juures.²⁵² Aastail 1912–1916 juhatas ta kirjastusühisust „Maa“, toimetas ajakirja Tallinna Kaja ning esindas Soome paberivabrikuid Eestis. Suvel 1916 mobiliseeriti Virgo Vene armeesse ja ta teenis lühemat aega

²⁴⁸ Pihlak, Jaak jt. Eesti Vabaduse Risti kavalerid, lk 839; Vilbiks, Heini. 130 aastat diplomaat Eduard Reinhold Virgo sünnist. – <https://vm.ee/ru/node/2022> (vaadatud 21.04.2021); Ed. Virgo EBL toimetusele 22.01.1928. – EKM, EKLA. F 155, M 5:2, l. 2/4.

²⁴⁹ Virgo esitatud andmed Välisministeeriumile 1922. – RA, ERA.1621.1.3, l. 1.

²⁵⁰ Ed. Virgo EBL toimetusele 22.01.1928. – EKM, EKLA. F 155, M 5:2, l. 2/5. Virgot Pariisis meenutab oma mälestustes Kaarel Robert Pusta: „/.../ [Virgo] oli, nagu ta nüüdki on: ikka kärsitu, *affaire*. Ta kuulas loenguid prantsuse ja vene sotsiaalteaduste koolides, ajakirjanduse erikursustel ja ka Sorbonne'is, kirjutas „Teatajale“ ja vene kuukirjale „Vestnik innostranoi literaturõ“. – Pusta, Kaarel Robert. Kehra metsast maailma. Tallinn: Eesti Päevaleht. Akadeemia, 2010, lk 46.

²⁵¹ Eesti ajalugu. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. V osa. Tartu: Ilmamaa, 2010, lk 373; Oma pagenduses viibitud aastaid on Virgo meenutanud Päevalehe 25. aasta juubelinumbris: Ed. Virgo. Kuidas sattusin Päevalehe toimetusse. Mälestusi ja märkmeid. – Päevaleht nr 343, 16.12.1930, artikli käsikiri RA, ERA.1621.1.210, l. 12–13.

²⁵² Eesti välissteenistus, lk 129.

Keiser Peeter Suure merekindluse telegraafiroodus. 1917. aastal oli Virgo ametis Tallinna toitusvalitsuses.²⁵³

3.2 Algus välisteestuses

Eduard Virgo tee diplomaatiasse sai alguse toitusvalitsuses töötades. Tema edasise saatuse määras ära ta ettevõtlik loomus. Virgo ei jõudnudki toitusinstruktorina mööda maad ringi sõitma hakata, sest enne tuli ta ideele hakata arvukate hangeldajate eeskujul toitusvalitsuse volinikuna kaubitsema Soomega. Virgo ning samuti toitusvalitsuses ametis olnud Kaarel Robert Pusta vahendasid Soome erinevaid kaupu, näiteks suhkrut, lina ja kartulit.²⁵⁴ Soome olude tundjana ja keele oskajana sõlmis Virgo lepinguid ning jälgis Helsingis nende täitmist, samuti oli ta sealseks Eesti tarvitajate ühisuste esindajaks.²⁵⁵ Toitusvalitsuse kirjutusmasinal trükkis Virgo valmis Maanõukogu poolt talle endale ja Jaan Tõnissonile antud volitused, millega neid määrati välisdelegatsiooni kuuluvateks diplomaatilisteks esindajateks. Virgo rõhutas seda fakti edaspidi korduvalt ning aeg-ajalt väljendas pettumustki, et tema teeneid päris vääriliselt ei hinnatud.²⁵⁶

Eduard Virgo kuulus mõlemasse Eesti välisdelegatsiooni. Esimeses, Maanõukogu vanematekogu otsusega moodustatud delegatsioonis jäi talle sidemehe roll erinevatesse riikidesse lähetatud esindajate vahel.²⁵⁷ 1918. aastal viibis ta Kopenhaagenis Jaan Tõnissoni ümber koondunud saadikute grupis,²⁵⁸ väisas lühiajaliselt Roomat, kus saavutas Itaalia valitsuselt ning paavstilt Eesti *de facto* tunnustamise, ning oli hiljem esindajaks Soomes.²⁵⁹ Virgo kuulus ka Pariisi rahukonverentsile läkitatud Eesti delegatsiooni ning oli suvel 1919 lühemat aega Eesti ajutine

²⁵³ Virgo sõjaväeteenistuse kohta on käibel erinevad andmeid. Eesti välisteestuse biograafiline leksikon pakub Virgo mobiliseerimise ajaks 1915 (Eesti välisteestus: biograafiline leksikon, lk 129), Eesti biograafiline leksikon ja Vabaduse Risti kavaleride leksikon paigutavad teenistuse ajavahemikku 1915–1917 (Eesti biograafiline leksikon. 2. tr Eesti Akadeemiline Ajalooselts. 2001, lk 567; Pihlak, Jaak jt. Eesti Vabaduse Risti kavalerid, lk 839). Käesolevas töös on kasutatud Virgo märkmeid, milles ta dateerib enda mobiliseerimise 1916. a suvesse ning täpsustab ka teenimise iseloomu: Peeter I merekindluse telegraafiroodus tuli tal tegeleda lühemat aega ohvitseride majandusühisuse raamatupidamisega. (Virgo, Eduard. Minu esimesed volitused. – Postimees nr 343, 17.12.1927 ja nr 344, 18.12.1927; artikli käsikiri RA, ERA.1621.1.29, l. 30–40).

²⁵⁴ Eesti Toitusameti tunnistus Ed. Virgo volituste kohta Soomes. – RA, ERA.1621.1.100, l. 24.

²⁵⁵ Virgo Jaan Tõnissonile 5.12.1927. – RA, ERA.1621.1, l. 34; Virgo, Eduard. Minu esimesed volitused. – Postimees nr 343, 17.12.1927 ja nr 344, 18.12.1927.

²⁵⁶ Nt: Virgo kiri Fr. Akelile 8.12.1923. – RA, ERA.1621.1.217, l. 4–5; Medijainen, Saadiku saatus, lk 238.

²⁵⁷ Piip, Ants. Tormine aasta: ülevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917.–1918. aasta dokumentides ja mälestusis. [Stockholm]: Vaba Eesti, 1966, lk 99.

²⁵⁸ Aru, Krista. Jaan Tõnisson – rahvajuht ja riigivanem. I osa. Tartu: Rahvusarhiiv, 2019, lk 391–393.

²⁵⁹ Made, Vahur. Eesti välispoliitika 100 aastat. [Tallinn]: Post Factum, 2019, lk 17–18.

esindaja Rootsis.²⁶⁰ 1919. aasta sügisest juhatas Virgo välisministeeriumi juurde kuulunud Eesti Teadeteagentuuri eelkäijat „Estur“. 1919. aasta lõpust määrati ta Tartu rahudelegatsiooni ajakirjandus-sekretäriks.²⁶¹

Alates maist 1920 töötas Virgo välisministeeriumis poliitilise osakonna juhataja ja välisministri abina. Vahepeal, aprillist 1921 – juulini 1922 oli Virgo ametis konsul-asjurina Rootsis, Norras ja Taanis, ning siis tagasi ministeeriumis majandus-juriidilise osakonna juhataja kohusetäitjana ja jaanuarist 1923 kaubanduspoliitika osakonna juhataja kohusetäitjana.²⁶²

1922. aasta alguses ei olnud Virgo oma edasises karjääris välisteestuses kindel. Stockholmist saadetud kirjas Ameerika ajakirjanikule Sadie L. Starkile, kes 1920. aasta suvel käis Ameerika ajalehtede jaoks kajastamas Eesti maareformi,²⁶³ kurtis Virgo, et töötamine väikestes „enamasti provintslikult meelestatud rahvastikuga“ riikides ei ole talle huvitav. Ta eelistaks suurlinnu nagu London, Pariis või näiteks New York. Virgo kirjeldas ennast kui kümnet keelt rääkivat ning nii Euroopa kui ka Venemaa oludega hästi kursis olevat inimest ja palus uurida võimalust kirjasaatjatööks mõne suure Ameerika ajalehe või telegraafiagentuuri juures.²⁶⁴ On huvitav vastuolu, et hiljem, kui Virgole pakuti välisesindaja kohta Ameerika Ühendriikidesse, tõi küll, vaid peakonsuli oma, siis Virgo keeldus kategooriliselt.²⁶⁵

Siiski ei pääsenud Virgo „provintslikest väikeriikidest“. 1. maist 1923 määrati ta peakonsuliks ja asjuriks Rootsis, Norras ja Taanis asukohaga Stockholmis. Rootsi jäi Virgo kuni tööle asumiseni Riiga 1. maist 1928 ning sai Stockholmis oma ülesannetega üsnagi hästi hakkama.²⁶⁶ Virgost jäi Stockholmi maha igati toimiv, tema initsiatiivil 1925 kokku kutsutud Eesti–Rootsi Ühing, tema tegevuse tulemusel elavnes riikidevaheline kaubavahetus. Üks mälestusmärk soojenenud Eesti ja Rootsi suhetest on suuresti Virgo algatusel püstitatud Gustav II Adolphi monument Tartu Ülikooli peahoone taga. Monumendi avamise ajaks 27. juunil 1928 oli

²⁶⁰ Pihlak jt. Eesti Vabaduse Risti kavalerid, lk 839; Medijainen, E. Saadiku saatus, lk 59–60.

²⁶¹ Pihlak jt. Eesti Vabaduse Risti kavalerid, lk 839.

²⁶² Eesti välisteestus: biograafiline leksikon, lk 129; Pihlak jt, Eesti Vabaduse Risti kavalerid, lk 839.

²⁶³ Ameerika ajakiri Eesti maareformist. – Tallinna Teataja nr 13 (17.01.1922).

²⁶⁴ Virgo Ms Starkile 4.02.1922 – RA, ERA.1621.1.23, l. 83.

²⁶⁵ Virgo Pustale 3.02.1925. – RA, ERA.1621.1.33, l. 15.

²⁶⁶ Medijainen, E. Saadiku saatus, lk 72–73.

Virgo küll juba ametis saadikuna Lätis, siiski jälgis ta sündmusi hoolega ning tegi omapoolsed ettepanekud, et kõik monumendi loomise juures olnud isikud saaksid väärikalt autasustatud.²⁶⁷

Virgot nii tema Stockholmi perioodilt kui ka hilisemast ajast on oma mälestustes meenutanud toonane saatkonna sekretär Oskar Öpik. Virgo oli Öpiku hinnangul „originaalsemaid mehi meie välisteenistuses“.²⁶⁸

Stockholmi aeg ei olnud Virgole rahulik ja stabiilne tööperiood, sest pidevalt kummitasid võimalikud ümberkorraldused välisteenistus. Juba detsembris 1923 uuris Virgo välisminister Fr. Akeli käest, kas kuuldused, et teda tahetakse Stockholmi kohalt vabastada, vastavad tõele.²⁶⁹ Jaanuaris 1924 kinnitas Virgo kirjas Akelile, et „mina ei ripu Stockholmi koha küljes“, kuid uue koha puhul peaks kindlasti arvestatama tema seniseid teeneid, vastasel juhul lahkub ta teenistusest.²⁷⁰ 1925. a alguses K. R. Pustale saadetud kirjast võib välja lugeda, et Virgole on pakutud peakonsuli kohta Ameerika Ühendriikides. Virgo keeldus, arvates, et ta midagi vähemat kui iseseisva esindaja kohta vastu ei saaks võtta ning pakkus Pustale omakorda, et tema, Virgo, ja Oskar Kallas võiksid kohad vahetada ja hoopis tema võiks minna Kallase asemel Londonisse. Samuti avaldas Virgo huvi esindaja koha vastu Rahvasteliidu juures.²⁷¹

Eduard Virgo edasise teenistuskäigu jälgimiseks ja mõistmiseks tuleb pöörata tähelepanu tema ja Jaan Tõnissoni vahelistele suhetele. Ilmselt just välisdelegatsiooni perioodil süvenes Ed. Virgo ja Jaan Tõnissoni juba Tartus Postimehe toimetuses alanud tutvus pikemaajalisemaks suhtluseks.²⁷² Tõnissoni toetust Virgole on nimetatud senises kirjanduses arusaamatuks,

²⁶⁷ Virgo Varmale 5.06.1928. – RA, ERA.1621.1.204, l. 9.

²⁶⁸ Oma esimeses mälestusteraamatus andis Öpik Virgole tema kui „endise desperaado „tühja kah“ suhtumise eest niisugustesse tähtsusetas asjadesse nagu maa kombes ja protokolliküsimused“ ning tema järsu juhtimisstiili eest kaunis hävitava hinnangu (Mamers, Oskar, pseud. Kahe sõja vahel. Stockholm: EMP, 1957, lk 61–69). Järgmises köites oli Öpik üllatunud, et Virgo temaga 1938 välisministeeriumis kokku puutudes ei teinud nende kunagisest alluvusvahekorra numbrit, vaid tunnistas uue välisministri abi autoriteeti probleemideta (Mamers, Oskar, pseud. Häda võidetule. Stockholm: EMP, 1958, lk 29). Virgo oli Öpikul veel aastakümneid hiljemgi meeles ning mainides Elmar Kirotarile oma mälestuste kirjastamist, lisas Öpik väikese muigega: „olen nüüd nii, kui Virgo seda oli oma nooruses, desperaadoks hakanud“ (Velliste, Anne, koostaja. Sajandi Eesti perekond. Kirju Oskar Öpiku arhiivist. Tallinn: Aade, 2017, lk 477–478).

²⁶⁹ Virgo Akelile 8.12.1923. – RA, ERA.1621.1.217, l. 4–5.

²⁷⁰ Virgo Akelile 26.01.1924. – RA, ERA.1621.1.217, l. 6–7.

²⁷¹ Virgo Pustale 3.02.1925. – RA, ERA.1621.1.33, l. 15–16p.

²⁷² Aru, Krista. Üks kirg, kolm mõõdet. Peatükke eesti toimetajakesksest ajakirjandusest: K. A. Hermann, J. Tõnisson, K. Toom. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2008, lk 169.

„kummaliseks toetuseks“²⁷³ ja kindlasti ei olnudki nende suhted võrreldavad Jaan Tõnissoni ja Oskar Kallase vahelise pikaajalise sõprusega. Tõnisson jäi Virgole ikkagi *sheff*-iks – kunagiseks peatoimetajaks ja välisdelegatsiooni juhiks, kellega kirjutati „teie“ vormis. Ometi hindasid mõlemad ettevõtliku loomuga mehed teineteise tegutsemisjulgust ja toimekust ning püüdsid ka edasistes ametites teineteist toetada. Kahte meest sidusid ka perekondlikud sidemed – Virgo oli Tõnissoni Kopenhaagenis sündinud poja Lembit Reinu ristiisa²⁷⁴ – ning nii Virgo Stockholmi kui ka Riia perioodil vajasid Virgo abi ja korraldamist Tõnissoni arvukad äriasjad.²⁷⁵ Kindlasti oli Virgo ja Tõnissoni vaheline suhtlus mõlemale poolele kasulik. Virgo palus sageli Tõnissonilt välisesindustesse puutuvat informatsiooni,²⁷⁶ Tõnisson omakorda toetas Virgot vankumatult nii Riigikogu väliskomisjonis kui ajakirjanduse veergudel ning kutsus lõpuks Riias pressi turmtule alla sattunud Virgo ära 1931. aastal välisministeeriumisse loodud väliskaubanduse osakonna juhataja kohale. Tõnissoni toetus Virgole torkas silma ka kaasaegsetele. 1930 kirjutas välisminister Jaan Lattik saadikule Riias manitsevalt: „On mõnel korral juhtunud, et Teie, herra minister, pöörasite isiklikult herra Riigivanema poole ühe või teise väikese küsimusega kas telefoni teel ehk kirjalikult. Neist küsimusist kuulusid ühteteist ikka meie ametialale, sellepärast palun Teid hra minister niisuguseid asju meie endi vahel läbi rääkida ja arutada, et mitte asjata tülitada hra Riigivanemat“.²⁷⁷

3.3 „Kui Riiga, siis Riiga“²⁷⁸

1927. aastal hakkasid taas liikuma kuuldused muudatustest välisesindustes. Kirjades Jaan Tõnissonile teatas Virgo, et ta kardab, et järjekordne valitsusevahetus toob kindlasti kaasa

²⁷³ Medijainen, Eero. Saadiku saatus. Välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997, lk 241.

²⁷⁴ Aru, Krista. Jaan Tõnisson – rahvajuht ja riigivanem. – Tartu: Rahvusarhiiv, 2019, lk 393.

²⁷⁵ Näiteks vahendas Virgo Tõnissoni venna jaoks Rootsist tõupulle, otsis „Postimehe“ jaoks välisinvestoreid ja püüdis Tõnissoni värvata loodavasse vabamüürlaste looži. Vastutasuks ootas ta informatsiooni võimalike välisesindustesse puutuvate muudatuste suhtes. (Virgo Tõnissonile 7.06.1927 (RA, ERA.1621.1.28, l. 28–30).

²⁷⁶ Ikkagi ei olnud Tõnissoni huvi Virgo edasise diplomaatilise käekäigu vastu võrreldav Tõnissoni huviga Oskar Kallase saatuse suhtes. Tõnissoni ja Kallase vahelises kirjavahetuses Tõnisson hoiatas Kallast kui selle Londoni koht järjekordselt ohus oli või soovitas talle koha vastuvõtmist Helsingisse (nt: Jaan Tõnissoni kirjad Oskar Kallasele 1891–1936. Tartu: Ilmamaa, 2018, lk 375–377).

²⁷⁷ J. Lattik saadikule Riias 2.05.1930. – RA, ERA.1621.1.38, l. 22-23.

²⁷⁸ Virgo tsitaat kirjast M. Martnale 13.03.1928. – RA, ERA.1621.1 34, l. 76–76p.

muudatusi ning palus Tõnissonil nendest endale aegsasti teada anda.²⁷⁹ Tõnisson paluski Anton Jürgensteinil Virgot puudutada võivate korralduste kohta välisminister Fr. Akeli käest järgi uurida ning edastas A. Jürgensteini kirja Akeli üsnagi kriitilise arvamusega Virgole.²⁸⁰ Jürgenson vahendas Akeli mõtteid: „/.../ Tema [Akel] hindab väga Virgo tööd, mis ta senini teinud. V. [Virgo] olla kohusetruu, /.../, kuid ministrina ei võivat ta teda omale siiski ette kujutada. Selleks olla tema isiklik ülesastumise kaal ja tema poliitilised talitused siiski sarnased, et nad kõrgemates sfäärides tema kui terve Eesti esitaja mõõtu ikka hästi välja ei andvat“. Virgo ärakutsumine Rootsist olla temal küll mõttes, aga ainult siis, kui temal sünnis asemik kusagilt selgub. Praegu ei olla ühtki teada ja võivat Virgo rahulikult edasi olla ja oma rahalisi ressursse mõned kuud korraldada. Asendaja leidmise korral nimetaks Akel Virgo esindajaks Leetu, kus „Virgo ärilisi asju paremini ajab, kui nii mõnigi teine, selles ta ei kahtle“. ²⁸¹ Solvunud Virgo tuletas Tõnissonile meelde oma teeneid Eesti riigi loomisel ning lisas, et „Kaunase perspektiiv ei huvita mind palju. Mina olen, nagu Teie teate, rohkem Lääne-Eurooplane kui Idamaa mees ja olen harjunud töötama diplomaatilisel alal teiste metoditega kui seda on tarvis Idas, milleks ma loen Leedut, niipalju kui seda tunnen, m.s. ka oma isikliste muljete järgi.“²⁸²

Jutud eesootavatest muudatustest välisesindustes sagesid ajakirjanduses 1928. aasta veebruaris.²⁸³ Asjaosaliste omavahelises kirjavahetuses tundusid küsimused otsustatud olevat juba märtsi keskpaigaks. Riigikogu abiesimees Mihkel Martna kirjutas Virgole, et riigivanem Tõnisson on „Stockholmi asjadega väga rahul. Herra T. [Tõnisson] näeks Teid meeleldi kauemaks seal. Aga R. [välisminister Hans Rebane] olla omalt poolt – ilma T. teadmata dr. A-le [Fr. Akel] kindla lubaduse andnud, mida vist mitte murda võimalik ei olla. Hr. T. arvab, et Teie esiotsa R-ga [Riiga] minna võiksite, kuni hr. Akel omalt kohalt kusagile mujale saaks... T. loodab koguni, et Teie töökus R-s kasulik võiks olla. T. hindab Teie töökust Stockholmis väga“.²⁸⁴ Virgo vastusest võib välja lugeda, et vastumeelselt küll, kuid ta on siiski otsusega leppinud, tehtagu see vaid ära: „Kirjutasin neil päevil välisministrile, et tema minu ümbernimetamisega kiirustaks. Pole

²⁷⁹ Virgo J. Tõnissonile 24.02.1927. – RA, ERA.1621.1. 29, l. 15–15p; Ed. Virgo J. Tõnissonile 9.3.1927. – RA, ERA.1621.1.28, l. 36; Ed. Virgo J. Tõnissonile 7.04.1927. – RA, ERA.1621.1.28, l. 37.

²⁸⁰ Virgo J. Tõnissonile 7.06.1927. – RA, ERA.1621.1.28, l. 28–32.

²⁸¹ Samas, l. 31.

²⁸² Samas, l. 29.

²⁸³ Kavatsesitavad muudatused välisesindustes – Vaba Maa nr 35, 11.02.1928; Muudatused välisesindustes – Sakala nr. 18, 11.02.1928; Kus tulevad muutused. – Päevaleht nr 42, 12.02.1928; Kes saavad uuteks välisesindajateks? – Kaja nr 36, 12.02.1928.

²⁸⁴ Martna kiri Virgole 6.03.1928. – RA, ERA.1621.1.38, l. 21–21p.

vähematki himu enam siia jääda kuna kogu presse ja „ringkonnad“ mind juba siit minema on saatnud ja Akeli asemele pannud. Kui Riiga, siis Riiga, kuid tehtagu seda ajaviitmata. Mina ise küll ei arva, et ma Riias samasugust tööd võin teha, kui siin või mujal Läänes, kus meil on vaja arendada majanduslisi suhteid ja kultuurilisi vahekordi ning teha propagandat Eestile.“²⁸⁵ See viimane tsitaat on kõnekas – Virgo ei ütle küll otse välja, et Läti on sarnaselt Leeduga tema arvates üks „idamaa“ – teisejärguline riik, siiski võib sellist võrdlust aimata. Samuti koorub siit välja Virgo arusaam saadikutöö olemusest – saadikul tuleb arendada majandus- ja kultuurisuhteid ning tutvustada Eestit.

J. Seljamaa kirjast Virgole selgus, et tema märtsi lõpul tehtud järelepärimisel Virgo kandidatuuri suhtes, ei tekkinud lätlastel sellega mingisugust probleemi.²⁸⁶ Ka kirjalik *agrément* saabus õige pea – aprilli alguses. Siiski ei kujunenud saadikute vahetus kuigi sujuvaks. Viivitus tekkis Laretei Moskvast äratulemisega, millepärast ka teiste saadikute kohtadele sõitmine viibis, ning seetõttu Virgo ja Seljamaa Riias ei kohtunudki.²⁸⁷ Virgo palus, et Seljamaa jätaks tema jaoks saatkonda mõned näpunäited Läti kohta (kas Seljamaa nii ka toimetas, pole teada),²⁸⁸ kuid ehk enam kui Seljamaa nõuandeid ootas Virgo Tõnissoni omi. Veel Stockholmist saadetud kirjas riigivanemale tähendas Virgo: „ /.../ eriti tahaksin saada lähemaid suusõnalisi instruktsioone töötamise kohta Riias.“²⁸⁹

Läti ringkonnad võtsid Virgo asumise Riia saadiku kohale lihtsalt teadmiseks. Pikaajaline Läti saadik Eestis Jānis Seskis raporteeris vaid Riiga, et toimub saadikute ümbertõstmine.²⁹⁰

Ilmselt lahkus Virgo Stockholmist segaste tunnetega. Riiga minek, ehkki edenemine karjääris, sest Stockholmis oli Virgo peakonsul-asjur, aga Riias ootas saadikukoht, tundus talle kindlasti pealesunnituna. Seda eriti just siis, kui Stockholmis oleks saanud hakata nautima oma töö vilju.²⁹¹

²⁸⁵ Virgo kiri Martnale 13.03.1928. - RA, ERA.1621.1.34, l. 76–77.

²⁸⁶ Seljamaa kiri Virgole 27.03.1928. - RA, ERA.1621.1.200, l. 24–25.

²⁸⁷ Seljamaa kiri Virgole 12.04.1928. - RA, ERA.1621.1.200, l. 22–23.

²⁸⁸ Virgo kiri Seljamaale 24.04.1928. – RA, ERA.1621.1.200, l. 26–26p.

²⁸⁹ Virgo kiri Tõnissonile 1.05.1928. – RA, ERA.1621.1.28, l. 45–45p.

²⁹⁰ Seskise raport Riiga 8.05.1928. – LVVA.2575.8.29, l. 50.

²⁹¹ Ettevalmistusel oli riigivanema visiit Rootsi ning kirgliku suvitajana oli Virgol 1928. aasta suvel plaanis tutvustada eestlastele lihtsalt kokkupandavaid ja odavaid Rootsi suvemajakesi, et hakata seeläbi arendama aedlinnade ehitamise võimalusi Eesti kuurortlinnade juures. Esimene selline suvemaja sätitigi suveks Tallinnas Vene turu juurde püsti, kuid Virgo energiata ei saanud ettevõtmisest asja (Skandinaavia sümpaatia Eestile. – Päevaleht nr

Volitused esitas Virgo president Gustavs Zemgalsile 18. mail. Samal päeval riigivanem Tõnissonile ja välisminister Rebasele saadetud kirjas teatas Virgo et kõik sündis „hariliku tseremoniaga“.²⁹² Saadik kandis ette välisministeeriumist saadetud kõne, millele president Zemgals vastas omapoolse kõnega. Rõhutati huvide ühtsust ja koostöö tähtsust ning tunnustati J. Seljamaa teeneid suhete arendamisel. Peale ametliku osa lõppu vestluses presidendi ja välisminister Antons Balodisega andis Virgo neile teada enda kavatsusest asutada Läti–Eesti sõprusühing ning palus Läti presidendil hakata loodava ühingu patrooniks. Jääb mulje, et välja pakutud idee oli Virgol Tallinnaga kooskõlastamata, sest alles peale lätlaste arvamust, et sel juhul peaks Eestis tegutseva Eesti–Läti ühingu patrooniks samuti Eesti riigivanem olema, küsis ta Tõnissoni toetust oma ideele.²⁹³

Peale kombekohaseid visiite Läti riigitegelaste ja Riias resideerivate saadikute juurde, kirjutas Virgo juuni alguses riigivanemale ja välisministrile kokkuvõtvalt oma muljetest. Virgo kokkusaamiste kirjeldustest kumab eelarvamusi ning halvustamistki Läti ja lätlaste aadressil: „Pean tunnustama, et senistest Läti tutvustest mulle kõige rohkem meeldib sõjaminister Kalnin [Eduards Kalniņš], kellega olen kahel puhul pikemalt juttu ajanud. Lätlase jaoks on tema haruldaselt tagasihoidlik ja erapooletu oma arvamistes ning kogu tema esinemine avaldab lääne-euroopalikku mõju. /.../ Minu esimesed muljed Lätist pole kõige paremad. Vene vaim ja ülebürokratiseerimine näib siin olevat palju suurem kui Eestis. Ametnikkudega asjaajamine näib olevat raske, kuna lätlased ei tunne skandinaivialikku sõnapidamist ja korrektsust, millega olen olnud seni harjunud. Nad on raskepärased ja laisad või mugavad ja üldiselt umbusklikud meie vastu, mis raskendab mõttevahetust. Pealtnäha on ju kõik väga kena. Tehakse nägu, et meile sümpatiseeritakse, kuid mul pole usku selle otsekohesusse.“²⁹⁴

Ajakirjanduse reaktsioon Virgo Riiga asumisele oli üsna neutraalne. Aprilli keskel 1928 puhkes sotsiaaldemokraatide häälekandjas Rahva Sõna ja Eesti Tööerakonna ajalehes Vaba Maa välissaadikute ümberpaigutamise teemaline debatt. Rahva Sõna kiitis Virgo senist tööd Stockholmis ja leidis, et saadikut ei tohiks vastu tema tahtmist Riiga lähetada.²⁹⁵ Vaba Maa

128, 12.05.1928; Suvekolooniade liikumine ka Eestisse. – Maa nr 251, 15.05.1928; Ehitage odavaid suvemaju. – Kaja nr 133, 12.06.1928).

²⁹² Virgo kiri J. Tõnissonile ja H. Rebasele 18.05.1928. - RA, ERA.1627.1.139, l. 31–31p.

²⁹³ Samas l. 31p.

²⁹⁴ Virgo kiri J. Tõnissonile ja H. Rebasele 2.06.1928. - RA, ERA.957.11.724, l. 16–20.

²⁹⁵ Eesti välisesitus ja välispoliitika. – Rahva Sõna nr 82, 13.04.1928, lk 4.

seevastu kinnitas, et Virgo Riiga saatmine ei ole degradatsioon, nagu Rahva Sõna arvab. „Ta on aga just vastuoksa – meie poliitika nõuete kohaselt – eriti keskealisele, liikuvale ja väga vilunud diplomaadile nagu Ed. Virgo seda on – ilmkahlemata kõrgendus. Riia on meie üks kõige tähtsamatest saatkondadest.“²⁹⁶

Paraku algas Virgo karjäär Riias koos suurema segadusega läti pressis. Läti ajalehtedes kõlas Virgo, kui Seljamaa asendaja nimi juba märtsi alguses.²⁹⁷ 7. mail Stockholmist Riiga saabunud aurikult maha astunud Virgo jagas Läti ajalehtedele esimesed intervjuud. Järgmise päeva ajalehtedes ilmunud usutlused Virgoga aga ei meeldinud lätlastele.²⁹⁸ Virgole heideti ette, et ta Eesti ja Läti suhteid puudutamata keskendus hoopis Baltimaade ja Skandinaavia riikide lähendamise vajalikkusele. Saadiku sõnadest loeti välja Eesti jahenenud suhtumist Balti liitu ja küsiti ka otse, et „Kas Eesti ignoreerib Lätit?“²⁹⁹ Koos Läti välisminister Antons Balodisega 8. mail Tallinnasse Eesti ja Läti välisministrite kokkusaamisele saabunud Virgo püüdis Eesti ajakirjanduses asja siluda väites, et enne volituste üleandmist Läti presidendile, ei oleks ta saanudki anda poliitilise sisuga intervjuud.³⁰⁰

Teatavast umbusust Läti suhtes hoolimata, oli Virgol plaanis asuda läti keelt õppima. Aleksander Hellati natuke tõgavas toonis küsimusele: „Noh, kuidas nende armsate lätlastega läheb? Niipalju lõbu on Teil igatahes, et üht uut keelt õppida võite“³⁰¹ vastas Virgo, et ta läti keele lubab kolme kuuga ära õppida. „/... / teen seda juba oma meetodi järi – loen lehta, poesilte, pursin chaufföridega ja voorimeestega jne. Loodan tähtjaks vähemalt kõigest aru saada võivat.“³⁰²

3.4 Kohanemine ja majandusküsimused

Uuele Riia saadikule rahulikku kohanemisaega ei antud. Riiaast oodati informatsiooni ja küllap loodeti, et majandusküsimustes vilunud Virgol õnnestub ka omalt poolt suhete parandamiseks ühteist korda saata. Juuni alguse kirjas riigivanemale ja välisministrile tutvustas Virgo enda

²⁹⁶ Välissaadikute jüripäev. – Vaba Maa nr 87, 17.04.1928, lk 4.

²⁹⁷ Kas būs Seljamaas vietnieks Rīgā? – Pēdējā Brīdī nr 50, 2.03.1928.

²⁹⁸ Jaunais Igaunijas sūtnis E. Virgo Rīgā. – Latvis nr 1967, 8.05.1928; Jaunā Igaunijas sūtņa Virgo dzīves gājums. Pirmā intervija ar jauno Igaunijas sūtni. – Pēdējā Brīdī nr 102, 8.05.1928.

²⁹⁹ Vai Igaunija ignorē Latviju? – Strādnieku Avīze nr 107, 18.05.1928.

³⁰⁰ Riia ja E. Virgo intervjuu. – Päevaleht nr 125, 9.05.1928; Mida kõneles E. Virgo Riias? – Päevaleht nr 126, 10.05.1928; Skandinaaviast rohkesti külalisi oodata. – Kaja nr 110, 12.05.1928; Skandinaavia sümpeatia Eestile. – Päevaleht nr 128, 12.05.1928;

³⁰¹ Hellati kiri Virgole 14.05.1928. – RA, ERA.1621.1.217, l. 15.

³⁰² Virgo kiri Hellatile 21.05.1928. – RA, ERA.1621.1.217, l. 14.

majanduspoliitilisi arusaamisi, vajalikke tegevussuundi ja võimalikke takistusi tegutsemisel: „Ma ei taha end veel pidada kuigi kompetentseks Läti olude tundjaks, kuid mulle paistab, et pearaskus meie poliitikate kokkukõlastamises seisab majanduslikes orientatsioonid, milles seni on väga suured lahkuminekid. Kuna meie vähemalt teoreetiliselt peame tarvilikuks isoleeruda Venest ja rajada endi majanduslist iseseisvust Lääne turgudele, näib Lätis see püüe – majanduslike prosperiteedi saavutamise on ühendatud võimalusega pidada Venega lähemat kontakti. Eriti rõhutavad seda tarvidust Läti sotsialistid. Kuna ilma majanduslike orientatsioonid kooskõlata on raske, kui mitte võimata saavutada kooskõla poliitilises orientatsioonid, paistab mulle, et peaülesanne siin peaks seisma nii-öelda majanduslike lääneorientatsioonid kasulikkuse suggerimises. Seda tööd raskendavad mitmed asjaolud: lätlaste latentne ja kade iseloom, sotsiaaldemokraatide erakonnapoliitika, Riia linna püüded tagasi võita endist hiilgust ja majanduslist domineerimist Baltikumid, venelaste majanduslike penetratsioonid ja selle korrumpeeriv mõju, Saksamaa kahepaikne poliitika ja Balti sakslaste püüded nõrgendada Balti riike iga hinna eest paremate tulevikuperspektiivid suhtes.“³⁰³ Kokkuvõtteks leidis Virgo, et Riias tuleks tegutseda väga ettevaatlikult ning on võimalik, et lätlaste arvamus NSV Liidu suhtes muutub aja jooksul ise.³⁰⁴

Mitmed asjaolud saatkonna ja ministeeriumid vahelises kirjavahetuses viitavad sellele, et Virgo kohanemine Riias võttis aega. Juulis 1928 hakati Läti initsiatiivil ette valmistama endiste riigipeade Konstantin Pätsi ja Kārlis Ulmanise salajast kohtumist, et püüda lahendada erimeelsusi tolliuniooni osas.³⁰⁵ Virgo leidis, et kokkusaamise osas tuleks lätlastele vastu tulla, kuid ilmselt oli ta olnud vestluses Läti välisminister Antons Balodisega liiga avameelne.³⁰⁶ Osa nendevahelisest vestlusest jõudis läti ajakirjandusse ning välisminister H. Rebane manitses Virgot oma mõtteavaldustega edaspidi ettevaatlikum olema.³⁰⁷ Sellega saadiku ja välisministri vahelised arusaamatused ei lõppenud. Oktoobris kui arutlusel oli A. Balodise võimalik sõit Tallinna,³⁰⁸ heitis Rebane Virgole ette lätlastele olulise ajutise kaubalepingu täiendamise punkti lubamist kõnelustele

³⁰³ Virgo riigivanemale ja välisministrile 2.06.1928. RA, ERA.957.11.724, l. 19.

³⁰⁴ Samas l. 20.

³⁰⁵ Välisministri abi A. Schmidt saadikule Riias 20.07.1928. – RA, ERA.957.13.134, l. 67.

³⁰⁶ Virgo välisministrile 22.07.1928. – RA, ERA.957.13.134, l. 68–69.

³⁰⁷ Rebane Virgole 31.07.1928. – RA, ERA.957.13.133, l. 50–51.

³⁰⁸ Virgo Rebasele 10.10.1928. – RA, ERA.957.13.133, l. 71.

ja nõustumist Läti sooviga tolliunioonis kokku leppida.³⁰⁹ Virgo selgitas küll, et ta tõlgendas vaid Eesti seisukohti, kuid lubas siiski olla edaspidi vaoshoitum.³¹⁰

1928 jõudis Virgo ajakirjanduse veergudele enamasti oma saadikukohustuste täitmise tõttu. Mitmel korral saatis ta ühe või teise maa välisministrit visiidil. Läti välisminister A. Balodis käis kahel korral Eestis³¹¹ ja H. Rebane viibis augustis Riias.³¹² Samuti augustis toimus Tallinnas välissaadikute nõupidamine, millest ka Virgo osa võttis.³¹³ Oktoobris 1928 puhkes aga taas Virgo nimega seotud väike skandaal. Segadus ja viivitus tekkis välisriikide esindajate lätlaste sõjaväemanöövritele kutsumisega. Postimees kirjutas, et Eesti sõjaväelised esindajad said küll kutse, aga vahepeal jõudis saadik Virgo esitada protesti kutsumata jätmise kohta.³¹⁴ Tegelikult Virgo protesti ei avaldanud, nagu nii Eesti kui Läti lehed selle kindlaks tegid.³¹⁵ Aasta lõpus jõudis ajakirjandusse ka Virgo ja välisministeeriumi vaheline klaarimine ja riigikohtu otsus välissaatkonna-aegsete päevarahade osas. See, et üks välisesindaja oma ministeeriumi vastu kohtusse läks, oli ebaharilik ja seda kajastati põhjalikult.³¹⁶

Probleeme tekkis ka info liikumisega saatkonna, välisministeeriumi ning kaubandus-tööstusministeeriumi vahel. Kaubandus-tööstusministeerium vajab ülevaateid Läti ja NSV Liidu vahelise kaubavahetuse kohta ning nii, nagu Virgo vastusest võib välja lugeda, jõudis septembris 1928 saatkonda ministeeriumi etteheite Riias ülevaadete mittesaamise kohta.³¹⁷ Vähemalt

³⁰⁹ Rebane Virgole 12.10.1928. - RA, ERA.957.13.133, l. 73.

³¹⁰ Virgo Rebasele 16.10.1928. - RA, ERA.957.13.133, l. 74.

³¹¹ Täna saabub Balodis. – Postimees nr 124, 8.05.1928; Järjekorraline rääkimine lätlastega. – Sakala nr 58, 10.05.1928; Välisministrite nõupidamine lõppes. – Kaja nr 108, 10.05.1928; A. Balodise sõit Tallinna. – Päevaleht nr 100, 14.04.1928; Läti on pessimistlik. – Päevaleht nr 301, 4.11.1928; Balodis jõuab Tallinna teisipäeval. – Postimees nr 303, 6.11.1928; Läti välisminister Tallinnas. – Sakala nr 136, 8.11.1928.

³¹² Välisminister Riias. – Kaja nr 191, 17.08.1928; H. Rebane Riias. – Päevaleht nr 222, 17.08.1928; Nõupidamised Riias. – Kaja nr 192, 18.08.1928; H. Rebane Kuramaal. – Järva Teataja nr 65, 21.08.1928.

³¹³ Täna välissaadikute nõupidamine. – Päevaleht nr 214, 9.08.1928; Välissaadikud nõu pidamas. – Päevaleht nr 215, 10.08.1928; Välissaadikud esinesid aruannetega. – Kaja nr 185, 10.08.1928.

³¹⁴ Saadik E. Virgo esitas protesti. – Postimees nr 285, 19.10.1928.

³¹⁵ Eesti saadiku protest Lätile? – Kaja nr 247, 20.10.1928; Virgo pole protesteerinud. – Kaja nr 250, 24.10.1928; Ed. Virgo Läti siseoludest. – Vaba Maa nr 249, 26.10.1928; Nepareiza un provocējoša informacija. – Pēdējā Brīdī nr 240, 21.10.1928.

³¹⁶ Saadik Virgolt nõutakse tagasi 296 kr. 10 senti. – Päevaleht nr 322, 25.11.1928; Saadik välisministeeriumiga kohtus. – Kaja nr 238, 9.10.1929; Riia saadik sekeldab. – Sakala nr 14, 4.02.1930.

³¹⁷ Virgo kaubandus-tööstusministeeriumile. – RA, ERA.957.13.21, l.49–50; kirjavahetusest selgus, et Riia saatkond oli saatnud oma majandusülevaated välisministeeriumile arvates, et seal need trükitakse ümber ning edastatakse kaubandus-tööstusministeeriumile. Välisministeeriumis omakorda arvati, et kuna Riias ei saadetud koos majandusülevaatega ka ülevaate ära kirja, mis oleks tulnud vastavasse ministeeriumisse edasi toimetada, siis küllap Riia saatkonnast saadeti ülevaade otse majandusnimestele. Välisministeeriumi kirjas lubati, et edaspidi Riia

augustis oli Virgo siiski saatnud otse kaubandus-tööstusministeeriumi kaubandusosakonda ühe taolise ülevaate Läti kaubavahetusest Nõukogude Venega.³¹⁸ Selles andis ta ülevaate kaubavahetusest kolme aasta lõikes enne Läti–NSV Liidu kaubalepingu jõustumist ning prognoosis edasisi arenguid. Virgo hindas, et kuigi 1928. aasta alguseni kandis Läti väljavedu Venemaale juhuslikku iseloomu, siis Läti äriühingud on kaubavahetusest väga huvitatud ning see kindlasti suureneb.³¹⁹

Jaanuaris 1929 paluti Virgol uurida, kuidas on olukord Läti ja NSV Liidu vahelise kaubalepingu täitmisega³²⁰ ja Virgo saatis ministeeriumile kokkuvõtte enda selleteemalisest vestlusest Läti rahandusminister Ansis Petrevicsiga. Probleeme oli tekkinud Vene poolt tellitud kaupade väljaveoga, kokkulepitud kaubanomenklatuurist kinnipidamisega ja venelaste krediteerimisega (esines fiktiivseid kviitungeid, venelased nõudsid pikka krediitiperioodi jne). Kokkuvõttes sedastas Virgo, et leping on mõjunud Läti majandusele positiivselt, aga mitte sellisel määral, nagu ennustasid läti vasakpoolsed.³²¹ On huvitav, et juulis 1929 ministeeriumisse saadetud väga põhjaliku Läti–Vene kaubalepingu analüüsi on koostanud hoopis konsul Jaan Mölder.³²²

Virgol avanes Riias olles võimalus koguda andmeid ka oma lemmikteema, laevanduse, kohta. Seoses aruteludega eelarve ja Eesti laevanduse toetuste osas, palus välisministeerium Virgolt võrdlusmaterjali Läti kohta. Sooviti informatsiooni nii üldise Läti kaubalaevastiku arendamise poliitika kohta, aga eriti huvituti sellest, kuidas see, et lätlased olid välismaa laevade Läti lipu alla toomise väga lihtsaks teinud, oli mõjutanud Läti kaubalaevastiku juurdekasvu.³²³ Virgo teatas, et Läti on riigieelarvest suurte summadega toetanud kaubalaevastiku arendamiseks laenude andmist. Samuti sooviti välismaa laevade Läti lipu alla võtmist. Virgo soovitas Eestil Lätiga sarnaselt kaaluda kaubalaevastiku ulatuslikumat toetamist, eriti, arvas ta, tuleks kaaluda

saatkond kaubandus-tööstusministeeriumile ülevaadete ära kirja saadab „kas otseteel ehk välisministeeriumi kaudu“ (Välisministeerium kaubandus-tööstusministeeriumile 3.11.1928. - RA, ERA.957.13.21, l. 147–148).

³¹⁸ Ed. Virgo kaubandus-tööstusministeeriumi kaubandusosakonnale 6.08.1928. - RA, ERA.957.13.133, l. 61–61p.

³¹⁹ Samas l. 61–61p.

³²⁰ Välisministeeriumist Virgole 10.01.1929. - RA, ERA.957.13.133, l. 96.

³²¹ Virgo välisministri abile 12.01.1929. - RA, ERA.957.13.133, l. 97.

³²² J. Mölder välisministeeriumile 8.07.1929. - RA, ERA.957.13.133, l. 88–95.

³²³ Välisministri abi saadikule Riias 19.11.1929. - RA, ERA.957.13.279, l. 59; Välisministri abi riigivanemale 19.11.1929. - RA, ERA.957.13.279, l. 60.

moodsate külmutusseadmetega auriku soetamist Eesti–Inglise liinile ning ka Tallinn–Stockholmi liinile võiks soetada moodsama laeva.³²⁴

1929. aasta jaanuaris püüti tolliliiduga seonduvat patiseisust välja tuua ja komisjon alustas läbirääkimistega tollitariifide ühtlustamiseks.³²⁵ Postimees tunnustas tolliliidust kirjutades ka Virgo rolli: „Meie nüüdne saadik E. Virgo on mullu Riia kohale asudes katsunud Eesti–Läti vastastikkust majanduslikku läbikäimist õhutades kaasa mõjuda, et mõlema maa omad saadused tollivabalt liikuma pandaks, kui mitte muidu, siis vastastikkuste erikokkulepete alusel üksikute toodete hulgas“.³²⁶

Virgo arvas jaanuari ülevaates välisministeeriumile, et segakomisjoni³²⁷ koosolekul oli rahuldav tagajärg ning lootis, et põhiküsimuse – omamaa toodete vahetuse – juurde tullakse märtsi alguses Tallinnas.³²⁸ Aga kui juba veebruaris selgus, et lätlastel on „tehnilistel põhjustel võimata“ märtsis Tallinna tulla, tõdes Virgo, et „Nähtavaste hakkab Lätis tolliuni [tolliuiooni] teostamise mõtte oma populariteti kaotama, mida võib järeldada mitmest Läti kaupmeeste ja töösturite ringkonnast tehtud väljendusest.“³²⁹ Segakomisjoni töö jäigi 1929. aasta jooksul soiku ja 1930 tunnistati, et tolliunioon sellisel kujul ilmselt ei täitu.³³⁰

1933. aasta mais kirjutas Virgo huvitava visiooni Eesti ja Läti tolliliidust.³³¹ Pealkirjata kirjatöö puhul on võimatu öelda, kas tegemist on ettekande või artikli mustandiga, kas jutt jäigi paberile või kanti ehk kusagil ette. Virgo leidis selles, et Eesti jaoks on Prantsusmaa ja Inglismaaga sõlmitud kaubalepingud olulisemad kui Eesti ja Läti tolliunioon. Eesti ja Läti peaksid lähtuma oma kokkulepetes Inglismaa nõuetest ja püüdma kooskõlastada ja ühtlustada omavahel tariifnimekirjad Inglismaaga kauplemisel. Tolliliit ei peaks kehtima kohe kõikide kaupade suhtes, sest Lätti on sisse veetud palju väliskaupa, mis siis Eesti turule paisataks. Lõpuks seadis Virgo tolliliidu sõlmimise võimalikkuse üldse kahtluse alla: „Olen olnud Lätis kolm-pool aastat saadikuks ja

³²⁴ Virgo välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 15.11.1929. – RA, ERA.957.13.279, l. 58; Virgo välisministeeriumile 22.11.1929. – RA, ERA.957.13.279, l. 61.

³²⁵ Medijainen, E. Eesti välispoliitika Balti suund, lk 55; Tolliuiooni segakomisjon Riias koos. – Päevaleht nr 19, 20.01.1929; Eesti–Läti segakomisjoni istungitelt. – Postimees nr 20, 21.01.1929.

³²⁶ Eesti – Läti tolliuniooni ettevalmistuse segakomisjoni koosoleku töö tulemustest. – Postimees nr 24, 25.01.1929

³²⁷ Eesti–Läti segakomisjoni kuulusid Eesti poolelt näiteks Riigikogu liikmed Karl Kornel ja Rudolf Penno, saadik Virgo komisjoni tööst osa ei võtnud.

³²⁸ Virgo välisministeeriumile. – RA, ERA.957.13.149, l. 251.

³²⁹ Ed. Virgo veebruari ülevaade välisministeeriumile. – RA, ERA.957.13.149, l. 317.

³³⁰ Medijainen, E. Eesti välispoliitika Balti suund, lk 56–57.

³³¹ Virgo ettekande või artikli mustand 24.05.1933. – RA, ERA.1621.1.79, l. 12.

tunnen tegelikke raskusi, mis seni seisnud Eesti–Läti tolliuniooni teostamise ees. Minu arvates on need ülepääsmatud senikaua kui meil mõlemil ei ole sääraseid tugevaid rahvuslisi valitsusi, kes ei arvesta oma maa tööstusliste ja kaubandusliste huvidega, vaid peavad silmas mõlema vabariigi ühist tulevikku. Sääraseid valitsusi ei võimalda meie praegused konstitutsioonid. Niipalju kui ma aru saan, võib tõsine tolliunioon Eesti ja Läti vahel maksta ainult siis, kui Eesti ja Läti on föderatiivselt ühinenud, kus juures majandusliste ja poliitiliste küsimuste otsustamiseks peaks olema loodud ühine kõrgem organ või teiste sõnadega: ühine föderatiiv-vabariikide valitsus.³³²

3.5 Seltsi- ja hõimutegevus

Kuna Eesti ja Läti vahelistes majandusküsimustes kokkuleppimine kulges vaevaliselt, leidis Virgo avaramaid tegutsemisvõimalusi kultuurivaldkonnas. Intervjuus Postimehele rääkis ta, et suure keelte erinevuse tõttu tunnevad eestlased ja lätlased teineteise kultuuri veel väga vähe. Rahvaste lähendamiseks võiks korraldada raadios loenguid, mängida teatrites läti või eesti näidendeid, vahetada kunstinäitusi, tõlkida kirjandust ja anda välja Läti ja Eesti teemalisi raamatuid. Toimida võiksid ka hariduskontaktid, kus ilma eksamiteta saaksid lätlased tulla õppima Tartus arstiteaduskonda ja eestlased minna Riiga õppima tehnika- ja majandusteadusi.³³³

Riiga asumisel välja käidud sõprusühingute mõtte teostamiseni jõudis Virgo juba 1928. aasta sügisel. Eesti–Läti Ühingu asutamisega alustati oktoobris ja sellega loodeti valmis jõuda novembri keskpaigaks, et siis pidulikult tähistada Läti riigi 10. aastapäeva. Nii, nagu initsiaator Virgo ajakirjanikele rääkis, loodi ühing süvendamiseks Eesti ja Läti rahvaste vahelist sõprust ja arendamiseks kultuurilist ja majanduslikku läbikäimist. Põhikirja koostamisel võeti aluseks Rootsi–Eesti Ühingu põhikiri, mida natuke kohendati. Ühingu juhatusse valiti August Rei, Hans Rebane, Artur Uibopuu, Karl Kornel ja Georg Meri. Esimeseks auliikmeks valiti riigivanem J. Tõnisson.³³⁴ 14. novembril esitasid Artur Uibopuu, Leo Sepp ja Karl Kornel siseministrile palve Eesti–Läti Ühingu põhikirja registreerimiseks.³³⁵ Luba ühingu registreerimiseks saabus alles 1932. aastal.³³⁶

³³² Samas l. 12.

³³³ Eesti ja Läti lähenemine. Postimehe kaastöölise kõnelus Eesti saadik Virgoga Riias. – Postimees nr 319, 22.11.1928.

³³⁴ Eesti–Läti sõprusühing asutatud. – Postimees nr 296, 30.10.1928.

³³⁵ A. Uibopuu jt. Välisministrile 14.11.1928. – RA, ERA.14.11.35, l. 1; Ühingu põhikirja registreerimisavaldus lükati tagasi põhjendusega, et ühingute, seltside ja nende liitude registreerimise seaduse kohaselt ei tohi juhatuse liige olla välismaalane, aga Eesti–Läti ühingu põhikiri seda varianti ei välista (Siseministeriumilt A. Uibopuule jt. – RA, ERA.14.11.35, l. 2).

³³⁶ Kohtu- ja siseminister A. Anderkopp Vabariigi Valitsusele 19.07.1932. – RA, ERA.14.11.35, l. 7–9.

1940 augustis, kui ENSV Siseasjade Rahvakomissariaat palus ühingu juhatusel edastada andmeid ühingu koosseisu kohta, oli ühingul 148 liiget.³³⁷

Läti–Eesti Ühingu põhikirja aluseks võttis Virgo omakorda Eesti–Läti ühingu põhikirja, selles siin-seal Tallinna asemel Riia kirjutades.³³⁸ Sellepärast võib kindlasti väita, et mõlemad ühingud tegutsesid täpselt samadel alustel. Läti–Eesti Ühingu loomisel võeti sihiks Eesti Vabariigi aastapäev. Ühingu asutamiskoosolek peeti 16. novembril 1928 Eesti saatkonnas. 35 kogunenud seltskonnategelast valisid ühingu juhatusse Läti välisminister A. Balodise, välisministeeriumi Balti osakonna juhataja Vilhelms Muntersi, saatkonna sekretär J. Mölder, Seimi spiiker Pauls Kalniņš, välisministeeriumi peasekretär Hermanis Albatsi, advokaat A. Antonsi, Seimi saadik Arveds Bergsi, F. Cielēnsi ja tööstur Fricis Lasmansi. Seltsi esimeheks valiti Arturs Alberings. Virgo annetas alustavale ühingule 250 latti.³³⁹ Ühingu pidulik asutamiskoosolek leidis aset 27. jaanuaril 1929 Riia Mustpeade majas.³⁴⁰

Nii Eesti kui Läti ajalehtedes kirjutati Virgost seoses ühingute asutamisega. Eesti–Läti ja Läti–Eesti ühingute loomine leidis mõlema maa ajakirjanduses palju positiivset kajastamist.³⁴¹ Samuti jaanuaris leidis aset Eesti–Läti Ühingu asutamiskoosolek, millest kirjutati nii Eesti kui Läti ajalehtedes.³⁴²

Mõlemad Virgo initsiatiivil asutatud ühingud osutusid elujõulisteks ja tegusateks organisatsioonideks. Lisaks kultuurivahetusele, majandusteemaliste loengute korraldamisele ja mõlema riigi tähtpäevade ühisele tähistamisele suudeti alustada ka laiemat koostööga – 1938 koondusid Eesti–Läti ja Läti–Eesti ühingud koos Leedu vastava ühinguga Balti sõprusühingute

³³⁷ ENSV Siseasjade Rahvakomissariaadi Juriidiliste Isikute Büroo juhataja Eesti–Läti Ühingu juhatusel 26.08.1940. – RA, ERA.14.11.35, l. 16; Eesti–Läti Ühingu sekretär J. Sikkar ENSV Siseasjade Rahvakomissariaadi Juriidiliste Isikute Büroo juhatajale 17.09.1940. – RA, ERA.14.11.35, l. 20–25.

³³⁸ Virgo loodud Läti–Eesti Ühingu põhikirja mustand. – RA, ERA.1621.1.215, l. 1.

³³⁹ Latvias–Igaunijas Biedrības protokolu grāmata. – LVVA.2243.1.2, l. 28-29; see, kas Virgo annetas isiklikust rahakotist või andis üle välisministeeriumi eralduse, artiklist ei selgu (Eesti–Läti lähendamisühingu nurgakivi panek Riias. – Postimees, nr 315, 18.11.1928).

³⁴⁰ Virgo kutse Eesti–Läti Ühingu juhatusel. – RA, ERA.1621.1.215, l. 5.

³⁴¹ Vt nt: Eesti–Läti sõprusühing loomisel. – Päevaleht nr 292, 26.10.1928; Eesti ja Läti rahvas õpivad üksteist tundma. – Postimees nr 292, 26.10.1928; Nodibināta Latviešu–Igaunu tuvināšanās biedrība. – Pēdējā Brīdī nr 247, 30.10.1928; Igaunu–Latviju draudzības biedrība. – Priekules Ziņas nr 10, 2.11.1928; Igaunijas tuvināšanās savienības dibināšana. – Pēdējā Brīdī nr 262, 17.11.1928.

³⁴² Eesti – Läti lähendamisühingu avamiskoosolek. – Postimees nr 23, 24.01.1929; Eesti – Läti lähendamisühingu pidulik avamine Riias. – Postimees nr 27, 28.01.1929; Eesti – Läti sõpruse edendamine. – Päevaleht nr 28, 29.01.1929; Läti Eestile lähenemas. – Järva Teataja nr 9, 29.01.1929; Latvju - Igaunu tuvināšana. – Latvijas Sargs nr 4, 28.01.1929.

koostöö-bürooks, koos peeti koostöökongresse ning Balti nädalaid.³⁴³ 1940 jõuti hakata välja andma ühist ajakirja „Revue Baltique“.³⁴⁴

Virgo jõudis Riiga ajal, mil jätkus veel liivlaste taasärkamise – viis aastat Liivi Seltsi loomisest – tähistamise järellainetus³⁴⁵ ja Eestis püüti soomlastega võidu midagi liivlaste heaks ära teha. Eesti–Soome–Ungari Liit esimees K. Pätsi isikus annetas Liivi rahvamaja ehitamiseks 2000 krooni, mille Virgo liivlasteni toimetas.³⁴⁶ Virgo lubas kirjas riigivanemale jälgida, et raha saaks sihtotstarbeliselt kasutatud ja ka edaspidi liivlastega kontakti pidada ning leidis, et oma valla saamine oleks liivlastele ülioluline. Ka arvas ta, et liivlaste kalasaagi turustamiseks oleks väga vajalik uute tollipunktide loomine Kolka ninas ja Sõrvel.³⁴⁷ Ilmselt tajudes oma ambivalentset rolli kavatses Virgo lätlastele liivlaste probleeme serveerida nutikalt: „Mõlemi küsimuse [nii oma vald kui tollipunktid] kohta kavatsen kõnelda Läti valitsuse liigetega ja presidendiga kui seks esineb paras juhus. Asja tuleb lätlastele esitada selles mõttes, et liivlased on neile ainuke hädaohuta vähemusrahvus, mis – nagu Rootsi vähemusrahvus meil – on seks ühendavaks lüliks Läti ja Eesti ning Soome vahel, mis neile poliitiliselt ainult kasulik võib olla, kuna see aitab nii Soomes kui Eestis ülal pidada elavat huvi Läti vastu.“³⁴⁸

3.6 Arvamused, ettepanekud ja ideed

1929. aasta kevadel tõstatas Virgo Riia saatkonna esinduskulude teema väites, et olemasolevate esindussummadega ei tulda Riias toime ja selleks, et kõiki kohustusi täita, tuleb saadikul enda isiklikust rahakotist juurde maksta.³⁴⁹ Tõendamaks oma väidet esitas Virgo välisministeeriumile saatkonnas võõrustatud külaliste nimekirja, mis annab hea ülevaate saadiku suhtlusringkonnast. Aprillist juulini 1929 viibis saatkonnas pidulikel õhtusöökidel või lihtsamatel kostitamistel külalisena kokku 91 inimest, nende hulgas Läti valitsusringkondadest president Gustavs Zemgals, peaminister Hugo Celmiņš, põllutööminister ja Läti–Eesti ühingu esimees Arturs Alberings, välisminister Antons Balodis, Seimi spiiker Pauls Kalniņš, diplomaatilise korpuse esindajad, äriringkondadest nahavabriku direktor ja Eesti aupeakonsul Herbert Rosenfeldt, ringreisil viibinud

³⁴³ Rämmel, Algo. Haritlased ja Balti kultuurikoostöö 1920.–1930. aastatel. - Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis 40, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016, lk 55–78.

³⁴⁴ Uus tähis Balti rahvaste koostööle – Postimees nr 52, 23.02.1940.

³⁴⁵ Viis aastat Liivi ärkamisaega. – Postimees nr 97, 11.04.1928.

³⁴⁶ Eesti kingitus liivlastele. – Postimees nr 238, 2.09.1928.

³⁴⁷ Ed. Virgo Eesti–Soome–Ungari Liidu esimehele K. Pätsile 31.08.1928. – RA, ERA.1627.1.140, l. 11–11p.

³⁴⁸ Samas l. 11p.

³⁴⁹ Virgo välisministrile 27.04.1929.- RA, ERA.957.13.279, l. 33.

Estonia ooperi koor ja mitmeid ajakirjanikke, näiteks ETA direktor Jaan Lintrop ja LETA direktor Rihards Bērziņš.³⁵⁰

1929. aasta lõpus palus Virgo tungivalt kaaluda Riia saadiku palga tõstmist, sest, mainis saadik: „niipalju kui ma tunnen olusid meie saatkondades, on tarvidus eriti esitamise järgi Riias suurem kui üheski teises meie välissaatkonnas“.³⁵¹ Virgo arvas, et see peaks olema samal tasemel Riias resideeruvate Soome ja Leedu saadikute omadega ning võiks olla sama suur Eesti Varssavi saadiku omaga.³⁵² Siiski tuli Virgol esinduskulude suurendamise teemal uuesti kirjutada, nüüd tuues põhjenduseks Läti Tallinna saatkonna esinduskulude tõstmise.³⁵³ Koos kirjaga oli saadetud ka saatkonnas võõrustatute nimekiri. Juulist 1929 kuni märtsini 1930 sisaldas see umbes kuutsada (näiteks Eesti sõjalaevastiku Riias viibimise puhul korraldatud õhtusöögil, ametlikel pidusöökidel, 24. veebruaril 1930 korraldatud vastuvõtul jm väiksematel kohtumistel viibinud) isikut.³⁵⁴

Saadikukohustuste kõrval (ja võibolla kohati ka nende asemel) tegeles Virgo just temale endale vajalikuna tunduvate teemadega. Sellistest, mingit pidi küll laiemat huvi, kuid hetke poliitiliste oludega vastuolus olevatest teemadest oli Virgo võimeline väga visalt kinni hoidma.

Üheks selliseks küsimuseks, mis Virgo arvates lahendamist vajas, oli välismaalaste teenete eest Eesti riigi ees ordenite andmine. Virgo põrkus probleemiga, et õieti ei saagi välismaalaste jaoks ühtegi ordenit annetada, riigivanem Tõnissoni visiidi ajal Stockholmi 1928 ja Rootsi kroonprintsivi visiidi eel ja järel 1932. Virgo arvas, et sellistel juhtudel võiks kasutada Eesti Punase Risti mälestusmärki või Kaitseliidu Kotkaristi. Välisminister H. Rebane vastas Virgo vastavale ettepanekule, et Kotkaristi annetamine ei sobi, sest seda antakse ainult kaitseliitlastele.³⁵⁵ Virgo soovitas asja veelkord kaaluda, sest tema teada Kotkaristi põhikiri ikkagi lubaks märke ka välismaalastele anda.³⁵⁶ Peale valitsuse vahetust püüdis Virgo uue välisministriga ordenite asja edasi ajada. Kirjas välisminister J. Lattikule pakkus ta välja kaks varianti: kas rääkida Kaitseliiduga läbi ja annetada edaspidi välismaalastele Kotkariste või asutada uus orden.³⁵⁷ Tuleb öelda, et

³⁵⁰ Virgo välisministrile 1.07.1929. – RA, ERA.957.13.279, l. 34–34p.

³⁵¹ Virgo välisministrile 16.12.1929.- RA, ERA.31.4.307, l. 26.

³⁵² Samas.

³⁵³ Virgo välisministrile 31.03.1930. – RA, ERA.957.13.279, l. 45.

³⁵⁴ Samas l. 46–47.

³⁵⁵ H. Rebane Virgole 31.07.1928. – RA, ERA.957.13.279, l. 50–51.

³⁵⁶ Virgo välisminister H. Rebasele 4.08.1928. – RA, ERA.957.13.133, l. 52.

³⁵⁷ „Viimast moodust olen mina suggererinud juba ammu ja Teie eelkäijale hr. Rebasele isegi saatnud „Pro Esthonia“ ühingu põhikirja ning märkide kavad, kahjuks pole aga asi seni edasi nihkunud. Ei sünni see, olen mina

tegemist ei olnud ainult Virgo probleemiga – nii Fr. Akel Stockholmist kui ka K. R. Pusta Pariisist pöörasid samuti olukorra lahendamise vajalikkusele tähelepanu.³⁵⁸ Virgo oli ka üks Välisministeeriumi ametkonnale annetatava välissteenistuse mälestusmärgi idee autoritest.³⁵⁹

Teine teema, millega Virgo Riias olles tegeles, oli Türgi saatkonna asukoha küsimus. Türgi teema oli Virgot paelunud juba mõnda aega, vähemalt 1913. aastast, mil ta tõlkis soome keelest Alfred Jotuni raamatu „Türgimaa ja Balkani rahvad“.³⁶⁰ Diplomaadina tuli Virgol türklastega kokku puutuda Stockholmis. Eesti ja Türgi sõpruslepingu ratifitseerimisega Türgi Suures Rahvuskogus tekkis viivitus ning eestlased olid lepingu staatuse suhtes teadmatutes ja täiendavat infot püüti hankida nii Stockholmist kui Berliini kaudu. Virgo kaudu jõudis Eestisse Stockholmist Türgi saadiku ekslik info,³⁶¹ nagu oleks sõprusleping juba ratifitseeritud (tegelikult jõuti selleni 14.05.1927 ja leping jõustus alles 25.12.1927).³⁶² Saadikuna Riias olles tekkis Virgol mõte, et Türgi esindus Baltimaades võiks asuda Riia asemel hoopis Tallinnas. Võimalik, et idee ei olnud Virgo oma ja Eesti valitsusringkondades oli see teema ka varem jutuks tulnud, sest Virgo viitas oma kirjas välisminister Lattikule juba varasematele sel teemal räägitud juttudele.³⁶³ Ometi oli just Virgo see, kes sellest mõttest väga visalt kinni hoidis. Juba 1929. aasta kirjas Lattikule tõi ta esinduse ümbertoomise põhjenduseks pan-turanismi³⁶⁴ liikumise ja selle, et türklaste ei ole Riias veel sobivat residentsi leidnud, leidis et tegutsema peaks kiiresti ning palus sellise idee K. Pätsile kui Fenno-Ugria nõukogu juhatajale edasi anda.³⁶⁵

valmis asja algatama ja ühingu asutama. Mina tean, et märkide andmisest skandinavlastele ripub väga palju selles mõttes, et meie diplomatiatöö seal kergendatakse ja head suhted meile tarvilikkude tegelastega alal hoitakse. (Sama maksab ka pea kõigi teiste maade kohta). Sellepärast arvan, et asjaga enam ei peaks viivitama, vaid see teostatama veel enne Rootsi kuninga vastukülaskäiku Eesti.“ (Virgo välisminister Lattikule 14.02.1929. – RA, ERA.957.13.133, l. 83).

³⁵⁸ Fr. Akel välisministrile 1.04.1931. – RA, ERA.957.7.180, l. 5–6p; K. R. Pusta välisministrile 13.03.1929. – RA, ERA.957.7.137, l. 2–4.

³⁵⁹ Teadaolevalt on vähemalt üks selline mälestusmärk ka välja antud pikaajasele Nõukogude Liidus Moskvas ja Leningradis, Riias ja Berliinis tegutsenud konsulile Jaan Mölderile tema lahkumise puhul välissteenistusest (Eesti välissteenistus, lk 186).

³⁶⁰ Jotuni, Johan Alfred, [autori loaga eestindanud Ed. Wirgo]. Türgimaa ja Balkani rahvad. Tallinn: Maa, 1913.

³⁶¹ Virgo riigivanem J. Tõnissonile 8.01.1927. – RA, ERA.1621.1.29, l. 1–4.

³⁶² Tilgar, Tanno. Eesti–Türgi sõpruslepingu sõlmimise ja ratifitseerimise käsitlus. – Tuna, 2016, nr 2, lk 42–57.

³⁶³ Virgo välisminister Lattikule 11.06.1929. – RA, ERA.957.13.279, l. 31.

³⁶⁴ Pan-turanism ka turaani liikumine oli 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse Türgist lähtuv kõiki türgi keelt või selle sugulaskeeli sh soomeugri keeli ühendada püüdev liikumine (<https://www.britannica.com/topic/Pan-Turkism> (vaadatud 21.04.2021), Eestisse jõudis hõimutegevuse kaudu Ungarist (Seilenthal, T. Fennougristika ja panfennougrism. <http://www.suri.ee/hs/seilu.html>) (vaadatud 21.04.2021).

³⁶⁵ Virgo välisminister Lattikule 11.06.1929. – RA, ERA.957.13.279, l. 31.

Septembris vajas Virgo abi türklastega suhtlemisel ajakirjanik ja kirjanik Jaan Lintrop. Lintrop käis ETA juhina 1929. aasta kevadel Türgis³⁶⁶ ning kirjutas reisil nähtust raamatu, mille jaoks soovis Riias materjale ning millele nõutas Virgo kaudu Mustafa Kemal Atatürgi pühendust.³⁶⁷

1931 võttis Virgo Türgi esindaja Ibrahim Osmani teadmisel ja nõusolekul Türgi esinduse asja uuesti käsile. Virgo kirjutas riigivanem Pätsile valmis Türgi presidendile adresseeritud kirja, milles Eesti soovitas turaani rahvaste lähendamise eesmärgil kaaluda just Tallinna Türgi saatkonna asukohana.³⁶⁸ K. Päts saatiski Virgo koostatud kirja edasi, kuid kahjuks tulemusteta, sest Türgi loobus majanduslikel põhjustel esindusest Baltikumis üldse.³⁶⁹ 1935, mil räägiti võimalusest Türgi saatkonna taasavamiseks, tegi Virgo uue katse protsesse mõjutada. Kirjas välisminister Seljamaale pakkus ta, et võiks uuesti soovitada Türgi valitsusele Tallinna varianti, turaani päritolule lisaks välja tuues, et saatkonna ülalpidamine oleks Tallinnas lihtsalt Riias soodsam.³⁷⁰ Juunis 1935 nimetatigi Türgi saadikuks Balti riikides Nuri Batu ja seda asukohaga Tallinnas.³⁷¹

1929. aasta sügisel ilmus rida artikleid muudatuste kohta välisesindustes, milles viidati, et oma kohalt lahkuvad Karl Menning ning Virgo. Menning tervise tõttu ja Virgo lahkuvat üldse välisestisest.³⁷² Kuulujuttude levitamisse sekkus Jaan Tõnisson, kes leidis, et selline info on sihilikult ajakirjandusse lekitatud, tekitades sellega kahju saadikute tööle ja mainele ja eriti kiites Virgot, kes vaid aastajagu Riias ametis olnud.³⁷³ Intriiigid Virgo vastu jõudsid ka Läti ajakirjandusse.³⁷⁴ Virgo püüdis nii Tõnissoni kui avalikkuse ees end välja vabandada, kuid üha sagedamini hakkasid ajalehtedes liikuma kuuldused Virgo Riias lahkumise teemal.³⁷⁵

³⁶⁶ Türgi 85 – Eesti 90 : sõprus läbi aegade : [näituse kataloog] = Turkey 85 – Estonia 90 : friendship through time. [Tallinn]: Türgi Vabariigi Suursaatkond, [2008], lk 44.

³⁶⁷ J. Lintropi ja Ed. Virgo kirjavahetus. – RA, ERA.1621.1.212, l. 1–8.

³⁶⁸ Ed. Virgo riigivanema vanemkäsundusohvitser Ludvig Jakobsenile 6.03.1931. – RA, ERA.1621.1.212, l. 10–12.

³⁶⁹ K. Pätsi kiri 18.03.1931 on ära trükitud raamatus Türgi 85 – Eesti 90, lk 21.

³⁷⁰ Ed. Virgo välisminister J. Seljamaale 3.07.1935. – RA, ERA.1621.1.228, l. 24–24p.

³⁷¹ Türgi 85 – Eesti 90, lk 22.

³⁷² Suuri muudatusi välisesindustes. – Päevaleht nr 292, 28.10.1929; Kas saadikute tuulutamine? – Sakala nr 130, 29.10.1929; Välisesinduste ümberkorraldamine. – Vaba Maa nr 252, 30.10.1929.

³⁷³ Lubamatu ümberkäimine välissaadikutega. – Postimees nr 295, 30.10.1929.

³⁷⁴ Intrigas Igaunijā pret Igaunijas sūtniem. – Pēdējā Brīdī nr 249, 2.11.1929; Der Gesandte Virgo bleibt. – Rigasche Rundschau nr 246, 29.10.1929.

³⁷⁵ Ed. Virgo J. Tõnissonile 5.03.1931. – RA, ERA.1621.1.30. l. 16. l. 15–16; Miss Eesti ja Riia saatkond. – Päevaleht nr 68, 10.03.1931; Päevalehe artikkel ilmus refereerituna ka Lätis: Igaunijas sūtņa paskaidrojums sakarā ar "Miss Estonia" viesošanas Rīgā. – Latvī nr 2810, 11.03.1931; Saadik E. Virgo ETA direktoriks? – Sõnumed nr 8,

Virgo lahkus Riiast 29. juulil 1931 ja töötas kuni surmani 28. aprillil 1938 välisministeeriumi väliskaubanduse osakonna direktorina.

Järgmise pooleteise aasta jooksul Riias saadikut ei olnudki. Siiski ei toimunud Virgo toomine välisministeeriumi juurde loodud väliskaubanduse osakonna etteotsa Riia saadiku palga arvelt, nagu Tõnisson Menningule kirjutas.³⁷⁶ Saatkonna eelarvete ja eelarve ettepanekute kohaselt jäi saadiku koht lihtsalt vakantseks ning riiklike kulutuste kokkutõmbamise aastatel (näiteks 1931 anti saatkondadele korraldus kärpida kulutusi 7 % võrra) sai saadiku kohusetäitja Jaan Mölder kogunenud ülejääki näidata kui juba saavutatud kokkuvõidu.³⁷⁷

Uut saadikut loodeti Jaan Lattikust, kuid segaduste tõttu talle Läti-poolse *agrément*'i küsimisel ja lõpuks Lätist saadud eitava vastuse tõttu, sai Lattikust hoopis saadik Leedus.³⁷⁸ Saadiku kohustused Riias võttis ajutiselt üle saatkonna esimene sekretär Jaan Mölder ja oktoobrist 1933 senine Berliini saatkonna nõunik Oskar Öpik.³⁷⁹

28.02.1931; Saadik Ed. Virgo lahkus Riiast. – Sõnumed nr 12, 5.03.1931; Rebane või Virgo? – Sõnumed nr 19, 13.03.1931.

³⁷⁶ Tõnisson Menningule 12.01.1932. – EKM, EKLA. F 234, M 3:11, l. 6/15.

³⁷⁷ Välisministeeriumi administratiivosakonna ringkiri saadikutele ja peakonsulaatidele 7.09.1931. – RA, ERA.957.6.763, l. 159; Ajutine esindaja Jaan Mölder välisministeeriumi administratiivosakonnale 28.09.1931. – RA, ERA.957.6.763, l. 164–164p.

³⁷⁸ Saadiku saatus, lk 242–243.

³⁷⁹ Riia Eesti saatkonna päevakäskude raamat. – RA, ERA.957.8.724, l. 47p–54.

4. Karl Menningu Riia-aastad (18. november 1933 – 1. oktoober 1937)

1930. aastate alguses tekkis Eesti ja Läti suhetes väike tõusuperiood. 1933. aasta suvel 23.–24. juunini viibis Läti president Alberts Kviesis külalisena Eesti üldlaulupeol ja Eesti riigivanem Konstantin Päts võttis 18.–19. novembril osa Läti 15. aastapäeva pidustustest. Majanduskriisi tõttu varasematest visiitidest tagasihoidlikumalt peetud külaskäigud märkisid mõlema riigi taht orienteeruda suhete parandamisele.³⁸⁰

1934. aasta alguses, mil täitus kümme aastat 21. veebruaril 1924 ratifitseeritud Eesti-Läti liidulepingust, pikendati seda järgnevas kümneks aastaks. Ühtlasi lisati kokkuleppesse punkt, mis jättis lepingu avatuks kolmandatele riikidele. Seeläbi vihjati, et Eesti ja Läti on huvitatud tihedamast koostööst Leeduga.³⁸¹ Lähenedamisele sundis Balti riike nii muutunud rahvusvaheline olukord, eriti arengud Saksamaal, aga ka riikide avalikkuse nõue. Balti Antandi lepingu tekst töötati välja augustis 1934 Riias toimunud konverentsil. 12. septembril allkirjastati Eesti, Läti ja Leedu üksmeele- ja koostööleping, mis nägi ette vastastikkuse poliitilise ja diplomaatilise abi andmise, märkides siiski, et koostöökohustuse osas võib tekkida ka erandeid. Kuigi Balti Antant ei kindlustanud osaliste julgeolekut, hakkasid lepingu sõlmimise tulemusena regulaarselt toimuma Balti riikide välisministrite konverentsid ja tihenesid kultuurisidemed.³⁸²

Jälje Eesti ja Läti suhetele jätsid 12. märtsil Eestis ning 15. mail 1934 Lätis läbi viidud riigipöörded. Autoritaarsetele režiimidele iseloomulikult ei otsitud edaspidi enam avatud liitlassuhteid, vaid leiti enam sisepoliitilist kasu tõusvat vastandumisest. Taas oli kätte jõudnud 1920. aastate algusega sarnane ajajärk, kus väga kiivalt jälgiti üksteise ajakirjandust, aga näiteks ka kooliõpikuid ja mõlemapoolsed solvumised olid kerged tekkima.

4.1. Eluloolist ja määramine Riiga

Autoritaarkorra algusaastail Riias Eesti saadikuna töötanud Karl Menning sündis 11. mail (vkj 29. aprillil) 1874 majaomaniku ja veovoorimehe peres Tartus. Ta õppis Tartu algkoolides, Tartu Aleksandri gümnaasiumis (1884–1893), Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonnas ja usuteaduskonnas (1893–1902), oli seejärel prooviaastal (1902–1903) Puhjas, Võnnus ja Põlvas ning töötas 1903–1904 Võru praostkonna abiõpetajana. Loobunud vaimulikukutsest, tegutses

³⁸⁰ Haak, K. Läti Vabariigi ja Eesti Vabariigi riigipeade vastastikkused visiidid, lk 29–40.

³⁸¹ Arumäe, H. Kahe ilma piiril, 1979, lk 86–88.

³⁸² Arumäe, H. Eesti ja Soome, lk 375–382; Medijainen, E. Eesti välispoliitika Balti suund, lk 41–43.

Menning ajakirja Linda toimetajana, kuulus ajakirjanikuna Postimehe toimetusse ja õppis 1904–1906 Berliinis saksa lavastaja Max Reinhardti teatristuudio lavastajakursustel. 1906–1914 töötas ta Vanemuise teatrijuhi ja lavastajana, tegutsedes samal ajal (1907 ja 1911–1912) ajalehe „Meie aastasada“ vastutava toimetajana. Menningust sai kutselise Vanemuise teatri nõudlik lavastaja, kes püüdis teadlikult repertuaarist kõrvale jätta rahvalikult kerged tükid ning keskenduda enam kaasaegse realistliku draama ning eesti algupärandite väljatoomisele. Menningu nõudmistele ja repertuaarivalikule ajapikku tekkinud vastuseis viis ta 1914. aastal teatrijuhi kohalt lahkumiseni ja teatri juurde ta enam tagasi ei pöördunud. Ilmasõja aastail oli Menning Päevalehes teatriarvustaja.³⁸³

Diplomaat sai Karl Menningust 1918. aastal, mil ta arvati esimese välisdelegatsiooni koosseisu. Esialgsete plaanide kohaselt pidi Menning asuma Berliini, kuid Saksamaa ei andnud talle sissesõiduluba³⁸⁴, mistap tegutses ta Eesti esindajana Kopenhaagenis (sügisest 1918 märtsini 1920) ja Stockholmis (märtsist 1920 kuni veebruarini 1921). Saksamaale jõudis Menning veebruaris 1921, olles augustini 1923 asjur (lisaks oli ka asjur jaanuarini 1922 Ungaris, juunini 1925 Austrias, oktoobri 1925 Tšehhoslovakkias ja märtsini 1931 Šveitsis) ning seejärel kuni novembrini 1933 saadik (ühtlasi saadik juunist 1925 Austrias ja aprillist 1931 Ungaris). Eesti Vabariigile iseseisvuse saavutamisel osutatud teenete eest annetati Karl Menningule detsembris 1920 III liigi 2. järgu Vabaduse Rist.³⁸⁵

Ehkki selline välisestistes tavaline nähtus nagu rotatsioon ei olnud toona veel valdava põhimõttena juurdunud, hakkasid jutud, et Menning võiks Berliinist lahkuda, kõlama juba 1920. aastate keskel. Saksa saadiku koht oli üks ihaldatumatest positsioonidest välisestistes, teisedki oleksid seda hea meelega täita soovinud ning aina enam hakkas kostma Menningu tegevusega rahulolematuid häáli. Näiteks Berliini Eesti Selts heitis 1925. aastal Menningule ette passiivsust: „Eriti Saksamaal, kus palju Eestile vaenulikku elementi, peab saadik oma otsekohe ülesande – riigi esitamise – kõrval püüdma ja oskama paralüeerida Eestivaenulikku propagandat ja tegevust ning peaks vastavalt tutvustama Eestit. /.../ Kuid selleks ei ole senine saadik oma mitmeaastase tegevuse jooksul midagi ettevõtnud, ega ka isiklikult midagi korda saatnud, vaid järjekindlalt

³⁸³ Eesti Vabaduse Risti kavalerid, lk 463–464; Eesti ajakirjanduse biograafiline leksikon, lk 460; Eesti teatri biograafiline leksikon [koostanud Kalju Haan jt]. – Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus: Eesti Teatriliit, 2000, lk 380, Pesti, Madli. Eesti teatri 100 aastat. - [Tallinn] : Post Factum, c2018, lk 19–22.

³⁸⁴ Made, V. Eesti välispoliitika 100 aastat, lk 17–18.

³⁸⁵ Eesti Vabaduse Risti kavalerid, lk 463.

passiivseks jäänud“ ja tegi ettepaneku, et saadikuks võiks tõusta senine konsul Ants Simm.³⁸⁶ Saadiku tegevusega ei olnud rahul ka välisministeeriumis, kus tehti mitmeid katseid Menningu tagasikutsumiseks: 1924 pakuti talle vahetuskaubaks Helsingi saadiku kohta ja 1927 soovis välisminister Fr. Akel Menningu kutsuda välisministri abi kohale.³⁸⁷ Tõsisemalt tõstatas küsimus 1929. aastal, mil käimas oli Eesti ja Saksamaa vahelise kaubalepingu ratifitseerimine ja Eesti oli kaotamas sealset turgu oma võitoodangule.³⁸⁸ Välisminister Lattik tegi oktoobris Menningule ettepaneku pensioneerumiseks omal soovil, kuid Menning pöördus nõu ja kaitse saamiseks riigivanem O. Strandmani poole ning ehkki abi jäi saamata, õnnestus tal koht säilitada.³⁸⁹ 1931 aasta alguses välisministriks saanud Jaan Tõnissonil ei olnud tema kohalt kangutamisega kiiret. Kirjas Menningule soovitas Tõnisson tal küll Riia kohta vastu võtta, aga kui ta seda ei soovima, võiks ta valida Berliini asemel ükskõik millise teise saadikukohta.³⁹⁰ Põhjused, miks Menning nii visalt Saksa saadiku toolil soovis püsida, olid perekondlikud ja isiklikud. Tema abikaasa Irmgard oli sakslanna, nende kolm poega õppisid Berliini koolides ja isa ei soovinud, et nende haridustee katkeks. Ka tundus Menningule, nii nagu ta kirjas Aleksander Hellatile tunnistas, tagasitulek kodumaale, peale nii pikka äraolekut, hirmutav.³⁹¹

1933. aastaks olid eesootavad muutused siiski juba vältimatud. Adolf Hitleri võimuletulekuga 1933. aasta alguses muutusid poliitilised olud sedavõrd, et demokraatlike valitsuste ja poliitiliste ringkondadega suhtlema harjunud saadik tuli välja vahetada. Omamoodi katalüsaatoriks selles protsessis kujunes asjaolu, et Menningul, kui Berliini diplomaatilise korpuse ühel vanimal liikmel tuli pidada 4. septembril Nürnbergis toimunud Natsionaalsotsialistliku Saksa Töölispartei kongressil vormikohane tänukõne. Eesti ajalehed heitsid Menningule osalemist natside jõudemonstratsioonil ette. Imestati, miks olukorras, kus mitmed suurriikide esindajad

³⁸⁶ Saadiku saatus, lk 173–174; Berliini Eesti Selts Riigikogu esimehele, Riigikogu väliskomisjonile, Riigivanemale 8.05.1925. - EKM, EKLA. F 234, M 11:19, l. 1/1.

³⁸⁷ Saadiku saatus, lk 174.

³⁸⁸ Riigikogu väliskomisjoni koosoleku protokoll 29.11.1929. – RA, ERA.957.18.33, l. 25–26.

³⁸⁹ Lattik Menningule 31.10.1929. – RA, ERA.957.13.273, l. 27; Menning Strandmanile 3.12.1929. – RA, ERA.957.13.4, l. 3; Strandman Menningule 14.12.1929. - EKM, EKLA. F 234, M 3:2, l. 2/3.

³⁹⁰ Tõnisson Menningule 12.01.1932. – EKM, EKLA. F 234, M 3:11, l. 10–12.

³⁹¹ Karl Menning Al. Hellatile 5.04.1932. – Menning, Karl. Teatritegu. [Koostaja Hando Runnel]. – Tartu: Ilmamaa, 2008, lk 433.

oskasid õigel ajal „diplomaatiliselt haigestuda“ meie saadik, ehkki küll mitte Eesti esindajana vaid diplomaatilise korpuse vanemana, siiski osales.³⁹²

Oktoobris 1933 välisministritoolile tõusnud Julius Seljamaa püüdis korruga lahendada kaks probleemi – leida lõpuks keegi peale Virgo lahkumist tühjaks jäänud Riia saadiku kohale ja lõpetada pikalt vinduv Menningu Berliinist äratoomine, ning pani viimasele ette asuda alates jaanuarist 1934 Riiga.³⁹³ Menning kahtles ja tõi esile rea vastuväiteid: „Riia kohta ütleksin, et ma ise ennast mitte just kõige õnnelikumaks kandidaadiks siia ei saa pidada. Kõige päält ei mõista ma läti keelt ja et mina oma nõrga keeleandega ja kaunikesse vanadusega ta jõuaksin ära õppida, on kaunis lootusetu asi. Teiseks olen mina kaua kodust eemal ja mul puuduvad laialisemad tutvused Eesti tegelaste ja seltskonna sees, milleta minu arust Riias kerge pole mõjule peaseda ja viljakalt tegutseda. Kolmas põhjus jäi mul Piipil nimetamata, nimelt see, et minu iseloom mitte sarnane ei ole, et mind just lätlaste juures ja jaoks heaks valikuks teha“.³⁹⁴

Kuigi Menning püüdis oma Berliini aega veelgi pikendada,³⁹⁵ ei pidanud välisminister talle enam võimalikuks vastu tulla. „Meie huvid Riias ei luba seda küsimust lõpmatuseni venitada, eriti praeguse rahvusvahelise olukorra juures ja minu ametisse astumisel sidusin enda nõusolekut tingimusega, et Riia koht kõige kiiremalt täidetakse, sest rääkimata majanduslistest vahekordadest nõuab praegune poliitiline seisukord kõige intensiivsemat koostööd Lätiga. Riia koha täitmine on peaaegu kaks aastat olnud ka avaliku arvamise sõeluda ja kujul, mis väga palju kahju on teinud nii rahvusvaheliselt kui ka sisepoliitiliselt ja teiste saadikute suhtes“ kirjutas Seljamaa.³⁹⁶ Karl Menning kutsuti Berliinist tagasi ja määrati alates 18. novembrist 1933 saadikuks Riiga.³⁹⁷

Ehkki Menningu nimetamine Riiga sooviti igal juhul just Läti Vabariigi aastapäevaks ära vormistada (otsest seost siin riigivanema visiidiga Riiga ei ole, pigem sooviti lihtsalt pikalt veninud ebamäärane olukord lõpetada), ei jõudnud vastne saadik Läti riigi 15. sünnipäeva pidustustele ja

³⁹² Vt nt K. Menning Nürnbergis. – Vaba Maa, nr 207, 5.09.1933; Rahvusotsialismi aluseks tugevama õigus! – Postimees, nr 207, 5.09.1933; Nürnbergi „jõuparaadi“ järelkaja. – Sakala, nr 101, 7.09.1933.

³⁹³ Seljamaa Menningule 29.10.1933. – EKM, EKLA. F 234, M 2:25, l. 2/3.

³⁹⁴ Menning Seljamaale 2.11.1933. – RA, ERA.3821.1.7, l. 114–115.

³⁹⁵ Kahes Seljamaale saadetud kirjas palus Menning enda lähetamise Riiga vähemalt 1934. aasta kevadeni edasi lükata, ka soovis ta saamata jäänud puhkuse veeta Saksamaal (Menning Seljamaale 2.11.1933. – RA, ERA.3828.1.7, l. 115; Menning Seljamaale 15.11.1933. – RA, ERA.3828.1.7, l. 132).

³⁹⁶ Seljamaa Menningule 7.11.1933. – EKM, EKLA. F 234, M 2:25, l. 1/2.

³⁹⁷ Vabariigi Valitsuse otsus 8.11.1933. – RA, ERA.957.8.57, l. 257.

saabus sihtkohta alles jaanuari keskel.³⁹⁸ Volituste üleandmisel president Alberts Kviesisele peetud kõnes 17. jaanuaril 1934 arvas Menning, et mõlemad liitlasrahvad suudavad sõpruse ja ühistunde süvendamise teel kõik ajutised raskused võita ning tema tahab oma tööd just seda põhimõtet järgides teha.³⁹⁹

4.2. Muljeid ja arvamusi

Menningu esimesed Läti-muljed olid kahetised. Kirjas Seljamaale arutles ta, et kuigi vastuvõtt Riias oli olnud sõbralik ja isegi südamlük, tundus talle siiski, et lätlaste head sõnad pole siirad, vaid neist kumas haavumist. Menning, viidates Läti-vastastele pilkerünnakutele Eesti ajalehtedes, küsis: „Mispärast kõlavad sõnad, mis rasked teisel on unustada ja mis enesele vähematki kasu ei anna? Teie olete mulle näpunäited andnud minu tegevuseks siin, ma ühinen kõikidega ja just sellepärast ei tunda ma arusaada, et nii selgel poliitilisel olukorral nii vähe kaaluvalt toimetatakse“.⁴⁰⁰

Taas oli Menning sattunud riiki, kus toimunud poliitilise režiimi muutus tema isiklike demokraatlike vaadetega kokku ei läinud.⁴⁰¹ 3. juulil 1934 välisministeeriumisse saadetud ülevaates Kārlis Ulmanise poolt 15. mail 1934 läbi viidud riigipöörde põhjuseid analüüsid ja selle läbiviimist kirjeldades oli Menningu hinnang ühene: Ulmanis, kes on eriti põllumajandustoodete turustamise eesmärgil saksasõbralik, jagab ka Hitleri vaateid diktatuurile ja tema antisemitistlikke seisukohti. Balti riikide edasist koostööd ja omavahelist lähenemist nägi Menning pessimistlikes toonides. Ta ei uskunud, et Ulmanis näiteks Eesti–Läti tolliuniooni suhtes mingeid samme astuks ja arvas, et tekkinud valitsemisvorm jääb mõneks ajaks püsima.⁴⁰² Riigipöörde esimese aastapäeva tähistamisest kirjutades möönis Menning: „On hulk määrusi väljaantud, milledest ikkagi osa parandusi avalikus elus tähendab. On osavasti väikseid kergendusi loodud, mille taha peitu jääb, et koorem ikkagi veel raske küll. Igatahes ei ole neil, kes rahul ei ole midagi kindlama programmi taolist olemas, vaid rahulolematust muutub meeleoluliseks tusaks,

³⁹⁸ Menning jõudis Riiga 13. jaanuaril 1934 (Riia Eesti saatkonna päevakäskude raamat. – RA, ERA.957.8.724, l. 54p).

³⁹⁹ Menningu kõne [dateerimata]. – RA, ERA.957.8.57, l. 270–270p.

⁴⁰⁰ Menning Seljamaale 29.01.1934. – RA, ERA.3828.1.7, l. 144–144p.

⁴⁰¹ Vt nt käsitlust Menningu hoiakust natsionaalsotsialismi suhtes (Laidvee, Elve. Karl Menning diplomaadina: diplomitöö. Tartu: Tartu Ülikool, 1992. Lk 73–79).

⁴⁰² Menningu 1934. a II veerandi ülevaade 3.07.1934. – RA.ERA.957.14.2, l. 23–25.

ilma et aktiivsust omandaks“.⁴⁰³ Ja tunnistas samas, et väga raske on hiilgavatest ametlikest avaldustest mööda vaadata ja kindlaks teha, milline on tõeline Lätis valitsev majanduse- või rahapoliitiline olukord. Ka kurtis ta, et riigi valitsemises on tunda üleüldist umbusaldust ja selleks, et kõige usaldusväärsemaid kaastöötajaid leida, toimub pidev kohtade ümberpaigutus.⁴⁰⁴

Kõige otsesemalt mõjutas Eesti saatkonda Läti välisministri koha ümber käiv segadus. Aprillis 1936, mil suurejooneliste pidustuste saatel ühendati Läti riigipresidenti amet ministerpresidendi ametiga, jäeti teatamata, kellest saab Ulmanise asemel järgmine välisminister.⁴⁰⁵ Ebamäärasest olukorrast tekkis eestlaste jaoks kohe diplomaatiline kimbatus, sest protokollis kohaselt oli vaja Läti välisministrit teavitada sellest, et saadik Menning on puhkuselt tagasi jõudnud. Noot, millega saatkonda Ulmanise riigipresidentiks tõusmisest teatati, kandis serval märkust „Läti välisminister“ ning Vilhelms Muntersi allkirja. I sekretär Villem Kruus küsis Läti välisministeeriumi protokollülemalt: kas Munters on välisminister? Kellele peaks Menningu tagasijõudmisest teatama, kas Ulmanisele endale? Protokollülem sattus segadusse, lubas, et teadmatus laheneb mõne päeva jooksul ja pakkus välja leidliku lahenduse: Eesti saatkond teatagu saadik Menningu tagasijõudmisest verbaalnoodiga ja nii langeb isikute küsimus hoopis ära Välisministri, kelleks soovis väga saada senine Läti välisministeeriumi peasekretär Vilhelms Munters, nimetamine viibis, sest Muntersi kandidatuuri vastu olid mitmed, teiste hulgas mõjukas kindral ja Läti asepresident Jānis Balodis.⁴⁰⁶ Ajutiselt, kuni Muntersi nimetamiseni 14. juulil 1936, võttis välisasjad enda kanda rahandusminister Ludvigs Ēķis. Munters, tema arvamused, hoiakud ja temaga seotud vastuolud valitsuses, näiteks avalike asjade minister Alfrēds Bērziņšiga, mõjutasid Eesti ja Läti edasisi suhteid suurel määral.

Autoritaarse riigina asus Läti oma ajaloost jutustamist kontrollima ja suunama ning eriti oluliseks kujunes „õige“ ajaloo õpetamine koolides. Vajadusest ajalooõpikuid ümber kirjutama hakata rääkis president Ulmanis Menningule juba 1935. aasta alguses. Nemad ei ole oma kooliraamatutega ja eriti Vabadussõja kujutamise nendes rahul, arvas Ulmanis. Sõja käsitus

⁴⁰³ Menningu 1935. a II veerandi ülevaade [dateerimata, kuid välisministeeriumile V. Kruusi poolt saadetud 26.07.1935]. – RA, ERA.957.14.172, l. 35p.

⁴⁰⁴ Samas, l. 35p–36.

⁴⁰⁵ V. Kruus välisministeeriumi poliitilise osakonna direktorile 16.04.1936. – RA, ERA.957.14.319.

⁴⁰⁶ Muntersi kandidatuuri vastu toodi tema „muulase“ päritolu – Riias tegutsenud eesti kaupmehe Nikolai Munteri ja baltisakslannast ema Auguste Kleinase perre sündinud täisnimega Gotthard Wilhelm Nikolai Munter ei sobinud rahvuslikku valitsusse (<https://enciklopedija.lv/skirklis/118211-Vilhelms-Munters>) (vaadatud 7.05.2021).

peaks olema kontaktis eestlastega süstemaatilisel ja põhjalikul läbi töötatud ja siin võiksid näiteks Tartu Ülikooli professor Hans Kruus ja Läti arheoloog ning egiptoloog professor Francis Balodis koostööd teha, leidis president Ulmanis.⁴⁰⁷

Esimesed uute põhimõtete järgi koostatud õpikud, mis tõsi, ilmusid küll Kruusi ja Balodise kaasabitena, hakkasidki üsna pea ilma valgust nägema. 1936. aasta alguses vaatlus saatkonna I sekretär Villem Kruus neist kolme. A. Grīnsi õpikus „Läti ajalugu“⁴⁰⁸ käsitleti sündmuste käiku Vabadussõjas väga üldiselt, aga eestlaste abi Bermondi vastu kirjeldati kui omakasupüüdlikku – vastutasuks abi eest nõudnud eestlased mitut Läti valda ja kui neid ei saanud, kutsusid ära ka oma soomusrongid. Pēteris Dreimanise juba 1931 ilmunud ajalooõpikus⁴⁰⁹ kirjeldanud autor eestlaste abi lahingutes Bermondi vastu ühe lausega: „Lätlastele sõitsid appi kaks Eesti soomusrongi ja lasksid üle Düüna“. Kõige paremini tasakaalustatud õpik oli Kruusi hinnangul Frīdis Zālītise 1935 ilmunud õpiku korduustrükk.⁴¹⁰ V. Kruus leidis, et koostöö õpikute kirjutamise vallas on siiski oluline, ja pani välisministeeriumile ette, et kui eestlased tahavad oma ajaloo õigesti tõlgendamist, peaksid nad siin ka initsiatiivi haarama.⁴¹¹

4.3. Liivlased ja Oskar Looritsa Lätist väljasaatmine

1937. aasta augustis vallandus suuremat sorti saatkonna-poolset klaarimist vajav skandaal – Läti kuulutas Eesti rahvaluuleteadlase Oskar Looritsa *persona non grata* ja saatis ta maalt välja. Eesti Rahvaluule Arhiivi juhataja Oskar Loorits oli tegelenud liivlastega tudengiaastatest peale. Ta kuulus 1920. aasta suvel Tartu Ülikooli läänemeresoome keelte professor Lauri Kettuse abilisena ette võetud ekspeditsiooni koosseisu, mis tegi kindlaks, kui palju liivlasi peale I maailmasõjast põhjustatud ümberasumiste üldse veel alles on. Loorits jäigi sealt alates siis ligi kolme tuhande liikme suurust rahvakildu uurima ja nende juures käima. Lisaks teadustööle püüdis ta liivlasi toetada hariduse edendamisel, liivikeelse lugemisvara väljaandmisel, oma valla saamise püüdlustel ning tegelikult lootis, et Läti riik võtab temalt need tegevused ühel hetkel üle. Kui nii

⁴⁰⁷ Menning välisministri abile 22.02.1935. – RA, ERA.957.14.11, l. 33–33p.

⁴⁰⁸ Ilmselt Grīns, A[leksandrs]. Latvijas vēsture pamatskolām, papildskolām un pašmācībai : Elementārkurss sastādīts pēc 1935. gada programmas. Rīga : "Zemnieka Doms", 1935 (Läti rahvusbibliograafia andmed).

⁴⁰⁹ Pēteris Dreimanis oli viljakas autor. 1931. aastal ilmus temalt 5 erineva õpiku trükki või taastrükki ja raske on öelda, millisest konkreetsest õpikust on jutt.

⁴¹⁰ Zālītis, Frīdis. Latvijas vēsture pamatskolai. 7. revidēts iespiedums. Rīga : Izd. un iesp. Valters & Rapa, 1935.

⁴¹¹ V. Kruus välisministeeriumi poliitilise osakonna direktorile 30.01.1936. – RA, ERA.957.14.11, l. 29–31p.

ei sündinud, hakkas Looritsa liivlastest kirjutatud artiklitesse üha enam sügenema Lätit liivlaste hooletusse jätmises süüdistav toon.⁴¹²

Esimest korda kurtis Munters Menningule Looritsa liivlaste teemaliste artiklite üle 1934. aasta sügisel.⁴¹³ Ilmselt ärritas lätlasti Looritsa poolt Tartus Eesti-Soome-Ungari hõimupäevade raames peetud kõne, kus ta Lätile juba valmimisjärgus oleva liivi lugemiku koolidesse mittelubamist ja liivlastele oma valla mittevõimaldamist ette heitis, mida suuremad päevalehed ka refereeringutena edasi andsid.⁴¹⁴

Eesti Rahvaluule Arhiivi kolleegium komandeeris Oskar Looritsa 1937. aasta suvel kaheks kuuks Lätti ja Leetu rahvaviise fonografeerima. Loorits pidi ekspeditsiooni vahepeal osalema ka augustis Riias peetaval Balti ajaloolaste kongressil.⁴¹⁵ Teaduslik ekspeditsioon koosseisus Loorits ja geograafid professor Edgar Kant ning tema assistent Rudolf Nõmmeots asusidki 22. juulil autoga Lätimaa poole teele. Hiljem pidi seltskonnaga liituma veel etnoloog Gustav Ränk.⁴¹⁶ Augustis, kui Loorits läks Riia politseijaoskonda nõuetekohast sissekirjutust andma, et osaleda Balti ajaloolaste kongressil, selgus, et tema passis puudusid märkused Eestist väljasõidu ja Lätti sissesõidu kohta. Läti siseministeerium avastas asja edasi uurides toleaege välisministeeriumi peasekretär Muntersi kirja 1935. aastast, millega on otsustatud Loorits oma vaenuliku suhtumise tõttu Läti riiki maalt välja saata. Eesti saatkonna I sekretär Kruus, kes Looritsat juba varasemast tundis, sest kirjeldas teda kui „tasakaalutu ja impulsiivse iseloomuga“ tegelast, soovitas Looritsal oodata Eesti avalikkuse informeerimisega, sest olukorra lahendamine on veel käimas.⁴¹⁷ Loorits aga ei läbenud oodata ja tahtis ise olukorrale lahenduse leida. Ta teavitas Edgar Kanti kaudu Postimeest, millele järgnes suur pahameeletorm Eesti ajalehtedes.⁴¹⁸ Ka püüdis Loorits ära kasutada oma Läti tutvusi ja helistas kahele endisele haridusministrile Ludvigs Adamovičile ning samuti erialalt folklorist Kārlis Straubergsile, et need omakorda mõjutaksid ametis olevat ministrit Augusts Tentelist. Kõik kolm endist ja praegust ministrit tahtis Loorits saata president Ulmanise

⁴¹² Blumberga, Renāte. Oskar Loorits ja liivlased. – <http://www.folklore.ee/tagused/nr24/blumberga.pdf> (vaadatud 7.05.2021).

⁴¹³ Menning välisministrile 25.10.1934. – RA, ERA.957.14.6, l. 131.

⁴¹⁴ Liivi rahva rasked päevad. – Vaba Maa, nr 248, 22.10.1934; Liivi rahva elu ja surma küsimus. – Päevaleht, nr 291, 22.10.1934; Liivlasti püütakse lätistada. – Postimees, nr 289, 22.10.1934.

⁴¹⁵ Rahvaluuleteadlaste välismaasõidud. – Uus Eesti, nr 108, 21.04.1937.

⁴¹⁶ Eesti teadlased teaduslikule ekspeditsioonile Lätti. – Postimees, nr 194, 22.07.1937.

⁴¹⁷ V. Kruus välisministeeriumi poliitilise osakonna direktorile 25.08.1937. – RA, ERA.957.14.468, l. 3–4.

⁴¹⁸ Vt: Läti „sõbralik“ vastuvõtt. – Vaba Maa, nr 191, 23.08.1937; Dr. O. Loorits Lätimaalt välja! – Sakala, nr 96, 25.08.1937; Vahekordades Lätiga on midagi viltu. – Lõuna-Eesti, nr 94, 25.08.1937.

juurde asja selgitama ja Muntersi peale kaebama.⁴¹⁹ Ilmselt jäi see kõik siiski olemata, sest suure meediakära tõttu jõudis Läti Looritsa suhtes üsnagi rangele otsusele – tal lubati sõita Leetu, et jätkata oma uurimisreisi ja pärast läbi Läti ka tagasi kodumaale naasta, kuid edaspidi oleks tema ilmumine Läti ebasoovitav.⁴²⁰

Välisministeerium, Riia saatkond ja saadik Menning püüdsid lahvatanud konfliktis teha Looritsa heaks, mis võimalik. Pika nõutamise peale saadi teada Looritsa väljasaatmise konkreetsetel põhjustel. Nendeks olid tema Eesti Rahvuslaste Klubide Liidu ajakirjas ERK 17. jaanuaril 1935 ilmunud artikkel ja Soomes Kalevala seltsis peetud kõne, mis ilmus seltsi aastaraamatus.⁴²¹ Hiljem lisati Looritsa pattude registrisse ka Päevalehes 16. augustil 1937 ilmunud artikkel,⁴²² mis lätlasi eriti nõrritas: Loorits, kes ise samal ajal viibis Riias ajaloolaste konverentsil, heitis selles Lätile ette ajaloo ja rahvaste omapära ära kasutamist poliitilises võitluses (pärast selgus siiski, et Looritsal ei olnud selle artikliga mingit seost ja initsiaalid O.L tähistasid hoopis ajaloolast ja arhivaari Otto Liivi)⁴²³.

Menning oli Looritsa asjaga päris hädas – Munters viibis välismaal, aga välisministri kohusetäitja Alfrēds Bērziņš ei soovinud ise midagi otsustada. „Ülepea on mul mulje, et ta [Bērziņš] heameelega Looritsa asjast rääkida ei tahtnud. Seletus seisab selles, et mina mitmeti Muntersi seletusele toetusin /.../ ja antagonismuse, mis nende vahel valitseb teda nähtavasti takistas asjasse süvendamast“.⁴²⁴ Ja teisel: „Siin on välisministeeriumis nii iseäraline olukord, et ükski ametnik ilma ministrita mitte midagi ei söanda teha. Munter on niisuguse diktatuuri sisseseadnud, et kõik tema käte läbi peab minema ja tema kõige üle otsustab, isegi iga tühja puru üle. Diplomaatiline korpus kannatab ja kurdab selle imeliku olukorra üle, kuid see pole tema võimuses, midagi muuta. Selle juurde tuleb veel Munteri ja tema kohusetäitja Bersini [Bērziņš] vana rivaliteet, mille tagajärjeks äärmine ettevaatus mõlemilt poolt on, et mitte kuskil nõrka kohta näidata, või kolleegale risti ette sattuda“.⁴²⁵

⁴¹⁹ Loorits välisministeeriumile 13.09.1937. – RA, ERA.957.14.468, l. 35p–36.

⁴²⁰ V. Kruus välisministeeriumi poliitilise osakonna direktorile 25.08.1937. – RA, ERA.957.14.468, l. 3p.

⁴²¹ Miks dr. O. Looritsal keelati Lätis töötada. – Maa Hääl, nr 98, 27.08.1937.

⁴²² Ajalugu ja poliitika. – Päevaleht, nr 220, 16.08.1937.

⁴²³ Damasius Treude välisministri abi asemel saadikule Riias 15.09.1937. – RA, ERA.957.14.455, l. 5.

⁴²⁴ Menning välisministri abi kohusetäitjale 16.09.1937. – RA, ERA.957.14.468, l. 39p.

⁴²⁵ Menning välisministri abi kohusetäitjale 22.09.1937. – RA, ERA.957.14.468, l.42p–43.

Menning püüdis veel oma lahkumisvisiidilgi Ulmanise juures Looritsa teemat siluda. Ulmanis, kelle jutu toon oli sõbralik, leidis siiski, et see olevat Lätile prestiiži küsimus ja otsust Looritsa vastu annulleerida ei saa. Eriti sellepärast, et Looritsa enese tõukel on see teema laialt arutlusel Eesti ja Läti ajakirjanduses ja varsti võibolla ka Soome ja Rootsi omas.⁴²⁶

Oskar Loorits, kes septembri keskel tagasi kodumaale jõudis, võeti Tartu jaamas väga pidulikult vastu.⁴²⁷ Sügisel pidas ta Ants Piibuga leheveergudel mitu vaidlust oma Läti sisenemise korrektsuse teemadel.⁴²⁸ Lätlastelt ootas Loorits „dokumenteeritud satifikatsiooni“.⁴²⁹ Nende poolt 1937. aasta jõulude paiku saabunud pakkumine, millega muudetak스 ära Looritsa ebasoovitava isiku staatus ja ta lubatakse Riiga juhul, kui ta vaid sealt tagasi tulles annaks edasi Läti-sõbralikku informatsiooni, ei rahuldanud teda ja Liivi randa ei sattunud ta enam kunagi.⁴³⁰

1937. aasta augustis jõudis Menninguni välisminister Fr. Akeli soov teda Riia ära kutsuda. Akel kirjutab: „Mitmekordsete kõneluste järel Riigivanemaga, kus tuli puudutada meie saatkondi ja nende koosseise, jõuti otsusele, et Riia Saatkont vajab tungivalt nooremast st tugevõimsamat juhti. On ometi Riia Saatkont oma tähtsuse poolest meil esirinnas ja sealseid olud sedalaadi, et tuleb töötada õige suure initsiatiivi ja jõupingutustega, mida Sinu haiglase tervise juures Sinult kahjuks nõuda ei saa“.⁴³¹ On raske hinnata, kas nüüd maksid Menningule tema varasemad ikka sobival hetkel ette tulnud haigestumised kurjasti kätte, või oli see, et tema tervis on kehv üldteada. Ilmselt ei olnudki Menning enam ka päris terve mees. Näiteks kaebas ta juba 1931. a kirjast Aleksander Hellatile „vanu“ maksavalusid, ka olevat ta sapp haige.⁴³²

Karl Menning toodi riigivanema otsusega alates 1. oktoobrist 1937 Välisministeeriumi käsutusse.⁴³³ Tegelikult lubati Menningul lihtsalt pensioneeruda ja et ta ei peaks mitu korda kolima, siis võis ta ennast ka kohe Tartus sisse seada.⁴³⁴ Vastavalt välisesteenistuse seadusele maksti

⁴²⁶ Menning välisministri abi kohusetäitjale 30.09.1937. – RA, ERA.957.14.468, l. 49–49p.

⁴²⁷ Pidulik vastuvõtt dr. Looritsale. – Postimees, nr 247, 13.09.1937.

⁴²⁸ Olukord sarnaneb maailmasõja-eelsega. – Postimees nr 268, 4.10.1937; Avalik kiri prof. A. Piibule. – Postimees, nr 269, 5.10.1937; Avalik vastus dr. O. Looritsale. – Postimees, nr 270, 6.10.1937; Kuidas ma läksin üle Läti piiri? – Postimees, nr 271, 7.10.1937.

⁴²⁹ Loorits välisministeeriumi poliitilise osakonna idabüroo juhataja Voldemar Ojansonile 1.12.1937. – RA, ERA.957.14.468, l. 51.

⁴³⁰ Blumberga, Renäte. Oskar Loorits ja liivlased. <http://www.folklore.ee/tagused/nr24/blumberga.pdf> (vaadatud 7.05.2021).

⁴³¹ Fr. Akel Menningule 17.08.1937. – EKM, EKLA. F 234, M 1:5, l. 1/3.

⁴³² Menning Hellatile 6.11.1931. – RA, ERA.4388.1.56, l. 25–25p.

⁴³³ Riigivanema otsus 18.08.1937. – RA, ERA.31.3.13881, l. 3.

⁴³⁴ Fr. Akel Menningule 20.08.1937. – EKM, EKLA. F 234, M 1:5, l. 2/3–3/3.

Menningule töötasu kuni 1. maini 1939, siis vabastati ta seoses 65 eluaasta täitumisega välisteenistusest.⁴³⁵ Karl Menning suri Tartus 5. märtsil 1941.

⁴³⁵ Välisminister Vabariigi Valitsusele 15.08.1938. – RA, ERA.957.8.57, I. 309.

5. Hans Rebane – viimane Eesti Vabariigi sõjajärgne saadik Lätis (1. november 1937–29. juuni 1940)

1930ndate aastate lõpp kujunes Eesti ja Läti suhetes vastuoluliseks langusperioodiks, mil omavahelisi ebakõlasid kerkis pea igas valdkonnas.

Eesti ja Soome elavnenud kaubandussuhete taustal torkas vähene Eesti ja Läti vaheline kaubavahetus eriti silma. Majandussuhteid Lätiga halvendas see, et Eesti loobus tihedama kaubavahetuse nimel Soomega 1930. a kokku lepitud kolme Balti riigi vahelisest Balti klauslist, millest lõunanaabrid lugesid välja otsese viite Eesti kaugenemisest tolliliidu ideest.⁴³⁶

Juba sõlmitud kokkulepetest taganeti ja uute lepingute loomisel takerduti ka teistes valdkondades. 1937. a jättis Läti pikendamata 1934 kokku lepitud Eesti ja Läti vahelise koolikonventsiooni, kuni 1940. a varakevadeni kestsid mõlema maa konsistoriumide vahel vaidlused kirikukonventsiooni üle, mis jäigi sõlmimata.⁴³⁷

Kahjuks ei tekkinud ka Eesti ja Läti riigijuhtide vahel soojemaid isiklikke sidemeid. President Ulmanise Eestisse kutsumine, ehkki seda Eesti poolt korduvalt prooviti, ei õnnestunud. See, kas riigivanem Pätsi või president Ulmanise riigivisiit, eraviisiline külaskäik, laulupeo või näiteks Eesti Mängude külastamine oleks Eesti ja Läti suhetes midagi tõeliselt muutnud, jäigi teadmata, sest ühtegi sellist heatahteavaldust aset ei leidnud. Pingeid esines ka kõrgete sõjaväelaste, kindralite Laidoneri ja Jānis Balodise, omavahelises suhtluses ning eestlastes tekitas arusaamatust ja võõristust Läti välisminister Muntersi stiil, mis jättis liiga sageli teised Balti riikidest liitlased infosulgu.⁴³⁸

Teemaks, millega tegelemise surus peale halvenev välispoliitiline olukord, eriti arengud Abessiinias, Tšehhoslovakkias ning Austrias, ja milles Eesti, Läti ja Leedu leidsid harvaesineva üksmeele, oli neutraliteedi küsimus. Balti riigid kuulutasid ennast Põhjamaade eeskujul erapooletuteks ning fikseerisid 1938. a lõpul ning 1939. a alguses kõigis kolmes riigis vastu võetud seadustes, selle, millised tingimused ja kohustused on ühel neutraalsel riigil meresõja

⁴³⁶ Medijainen, E. Eesti välispoliitika Balti suund, lk 44–45.

⁴³⁷ Poliitilise osakonna direktor N. Kõstner haridusministeeriumile 14.04.1937. – RA, ERA.957.5.965, l. 3; Rohtmets, Priit. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu kiriku välissuhted aastatel 1919–1940: magistritöö. Tartu, 2006, lk 87–91

⁴³⁸ Arumäe, Heino. Ühist ja erinevat Eesti ja Läti välispoliitikas esimesel iseseisvusperioodil. – Eestlased Lätis. I raamat. Tallinn: Välis-Eesti, 2007, lk 235–236.

tingimustes.⁴³⁹ Sügisel 1939 alanud II maailmasõda sundis Eesti ja Läti omavahelisele tihedamale infovahetusele. Koordineeritum koostöö ei tulnud siis küll kahjuks enam segaste olude tõttu välja.

5.1 Varasem elukäik ja määramine Riiga

Viimaseks Eesti riigi poolt sõjajärgsel perioodil Riiga lähetatud saadikuks oli Hans Rebane.

Hans Rebane, ajakirjanik, poliitik ja diplomaat, sündis 24. detsembril (vkj 12. detsembril) 1882 vallategelase ja taluomaniku peres Pärnumaal, Vana-Kariste vallas Ärna talus. Õppis 1891–1893 Halliste kihelkonnakoolis, 1893–1903 Pärnu gümnaasiumis ja 1903–1908 Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas (seda lõpetamata) ning kuulus 1921. a kevadsemestril Berliini ülikoolis poliititeadusi. Oli 1906 ja 1911–1918 Postimehe toimetuse liige, sh aastatel 1913–1914 ja 1916–1917 lehe vastutav toimetaja ning 1918–1921 Päevalehe vastutav toimetaja ja 1922–1927 Päevalehe peatoimetaja.

Rebane oli Põllumeeste Kogude esindajana III Riigikogu liige 1926–1929, kus kuulus väliskomisjoni. Ta oli välisminister Jaan Tõnissoni kolmandas valitsuses (9. detsember 1927–4. detsember 1928). Juhatas mais ja juunis 1929 Nõukogude Liitu lähetatud Eesti kaubanduskoja delegatsiooni. Oli Eesti saadik Soomes (10. aprill 1931– 20. oktoober 1937).⁴⁴⁰

Kui pikalt Helsingis saadikuna tegutsenud Rebane 1937. aastal sealt erinevatel põhjustel lahkuma pidi, võis ta oma saavutuste hulka lugeda regulaarselt toimuma hakanud nii eraviisilised kui ka ametlikud Eesti ja Soome riigipeade vastastikused külaskäigud ning Helsingisse ehitatud uue saatkonnahoone.⁴⁴¹ Rebaselt, kes Soome saadiku ülesannetest vabanedes eelistas ametnikutöö asemel välisministeeriumis jätkata saadikuna sel hetkel ainukesel vakantsel sihtkohal Riias, oodati Lätis sarnaseid tulemusi. Oma paguluses ilmunud mälestusteatiklis ja Voldemar Kuresse poolt vahendatud jutukatkes meenutas Rebane, et just riigivanem Päts lootis väga, et tal õnnestuks Ulmanist mõjutada tulema visiidile Eestisse.⁴⁴²

⁴³⁹ Ilmjärv, Magnus. Diplomaatiline taust, lk 73–84.

⁴⁴⁰ Töötan ustavaks jääda... : Eesti Vabariigi Valitsus 1940–1992 [koostanud ja toimetanud Mart Orav ja Enn Nõu]. - Tartu : Eesti Kirjanduse Selts, c2004, lk 1631–1633; Eesti välisministeeriumi biograafiline leksikon, lk 98; Riigihoidja otsus saadik Rebase ära kutsumise kohta Helsingist ja määramise kohta Riiga 20.10.1937. – RA, ERA.31.3.14202, l. 2.

⁴⁴¹ Medijainen, E. Saadiku saatus, lk 101–103; E. Medijainen on osutanud ka sellele, et need visiidid tegelikult Eesti ja Soome suhetele soovitud mõju ei avaldanud, pigem oli nende mõju hoopis negatiivselt uinutav, sest tõelistele julgeolekuprobleemidele ei jagunud enam tähelepanu (Medijainen, E. Maailm prowintsionu peeglis, lk 33).

⁴⁴² Rebane, Hans. Iseseisev Eesti oma naabrite keskel. – Eesti Üliõpilaste Seltsi album XII. Stockholm, 1955, lk 90; Kures, Voldemar. Seitsme lukuga suletud raamat. I kd. – Tartu: Ilmamaa, 2006, lk 141.

Mis puudutab saatkonnale uue maja ehitamisesse, siis selles tegevuses oli Rebane märksa edukam – ta leidis sobiliku krundi saatkondade rajoonis Andrejs Pumpursi ja Antonija tänava nurgal ning algatas ka eduka arhitektuurikonkursi. Kahjuks enne sõda saatkonnahoone ehitamiseni siiski ei jõutud.⁴⁴³

Lätlaste *agrément* Hans Rebasele viibis ja kui see 20. oktoobril 1937 Läti saadiku Eestis Edgars Krieviņšī kaudu saabus, vormistati Rebase saatmine Riiga 1. novembrist ka samal 20. oktoobril riigihoidja K. Pātsi otsusena ära.⁴⁴⁴ See, kas Rebase puhul häiris Lätit tema kunagine tegevus peatoimetajana, tema välisministri periood või peitus põhjus hoopis Eesti ja Läti jahenenud suhetes, ei selgugi.⁴⁴⁵ Välisminister Akel pani imeks Läti saadiku külma tooni nõusolekust Rebast Riias saadikuna näha teatamisel, eriti arvestades asjaolu, et Krieviņš ja Rebane olid Pärnu gümnaasiumi aegsed koolivennad.⁴⁴⁶

Hans Rebane jõudis Riiga 10. novembril 1937.⁴⁴⁷ 17. novembril toimunud volituste üleandmisel president Ulmanise, presidendi asetäitja kindral Balodise ja peaministri asetäitja Margērs Skujenieksiga peetud vestlustes avaldasid kõik valmidust ajutistest arusaamatustest Eesti ja Läti vahel üle olla ning naabritevahelisi suhteid parandada. Rebane edastas Ulmanisele kohe ka kutse külaskäiguks Eestisse, mille president siiski ebamäärasesse „kui loodus jälle rohelisemaks läheb“ aega edasi lükkas.⁴⁴⁸

5.2 Eesti kui Nikaragua ja Läti kui Panama⁴⁴⁹

Kõrgete riigitegelaste peokõnedes tehtud avaldused soovist naaberriikide vahelisi suhteid parandada, realiseerusid visalt. Põhjuseid, miks suhete soojendamine ebaõnnestus, oli mitmeid: palju komplitseeritumaks muutunud välispoliitiline olukord, Eestis ja Lätis aina süvenev

⁴⁴³ Hallas–Murula, Karin. Eesti saatkonna ehitamisest Riiga 1938. aastal. – Sirp, nr 4, 1.02.2008; Medijainen, E. Saadiku saatus, lk 236–237.

⁴⁴⁴ Medijainen, E. Saadiku saatus, lk 245; Fr. Akeli jutuaamine Läti saadiku Krieviņšīga 20.10.1937. – RA, ERA.957.14.446, l. 5p; riigihoidja otsus 20.10.1937. – RA, ERA.31.3.14202, l. 2.

⁴⁴⁵ Näiteks tuli Rebase nimi teiste ajakirjanike seas esile 1929, mil Läti ajakirjandus süüdistas eesti ametivendi suhete rikkumises Lätiga (Läti otsib „hädä tooni“ – Sakala, nr 147, 7.12.1929).

⁴⁴⁶ Fr. Akeli jutuaamine Läti saadiku Krieviņšīga 20.10.1937. – RA, ERA.957.14.446, l. 5p; vähemalt oma paguluses ilmunud mälestustes meenutab Krieviņš koolivend Rebast, „veendunud vaikijat juba kooliajal“, küll soojade sõnadega (Krieviņš, Edgars. Viņas dienās: atmiņas, apcerējumi un laika biedru suminājumi. Melburnā: Austrālijas Latvietis, 1966, lk 49).

⁴⁴⁷ Riia Eesti saatkonna päevakäskude raamat. – RA, ERA.957.8.724, l. 59p.

⁴⁴⁸ Rebane välisministrile 29.11.1937. – RA, ERA.957.14.443, l. 9.

⁴⁴⁹ Võrdlus illustreerimaks Eesti ja Läti kaugenenud suhteid pärineb H. Rebase kirjast välisministrile 9.01.1939. – RA, ERA.957.14.439, l. 104.

umbusklik ja kapseldunud autoritaarne režiim ning selleks hetkeks mõlema riigi meedias välja kujunenud ebasõbralik ja tihti naabrit naeruvääristav stiil.

1938. aasta alguses tõstatus Balti riikide ette välispoliitiliselt tundlik teema – kuidas suhtuda juba 1936 toimunud Itaalia agressiooni Abessiinias. Seni olid Eesti, Läti ja Leedu omavahelise kokkuleppe alusel ja suurriikide eeskujul püüdnud Itaalia ülemvõimu tunnustamist Abessiinias vältida. Nüüd kerkis probleem uuesti, sest 19. jaanuaril 1938 tervitas Läti välisminister Munters, kes oli Itaaliasse sõitnud, et sõlmida konkordaat suhteliselt arvukat katoliiklikku elanikkonda omava Läti ja Püha Tooli vahel, Itaalia välisminister Galeazzo Ciano auks peetud õhtusöögil riigipea Vittorio Emmanuele III, kui Itaalia kuningat ja Abessiinia keisrit. Ehkki Itaalia agressiooniga leppimine oli rahvusvaheliselt päevakorral niikuinii ja ka Leedu ning Eesti tunnustasid Abessiinia vallutamist Itaalia poolt mais 1938, vallandas Muntersi käitumine Eesti ja Leedu meedias tõelise pahameeletormi.⁴⁵⁰ Saadik Rebane, kellel tuli poole veebruarini vahendada Tallinna ja Riia vahel Muntersi Itaalias käigu diplomaatilisi nüansse, arvas, et Läti välisministri poolt oli tegu teadlikult tehtud sammuga, selleks et ennast ja Lätit välispoliitilisel areenil esile tõsta.⁴⁵¹ Eesti ajalehtede reaktsioone kommenteerides märkis Rebane aga, et „pilkepildid ja iroonia võiks siiski ära jätta“.⁴⁵²

1938. a alguses püüti Läti, täpsemalt rahandusminister Ludvigs Ēķise initsiatiivil, edasi liikuda ka tupikusse sattunud Eesti ja Läti vahelise kaubalepingu teemaga. Ēķis pani ette korraldada enne ametlikke kohtumisi Eesti majandusministriga eraviisiline kohtumine, et omavahel lepingu põhimõtted kokku leppida.⁴⁵³ Rebane, kes veebruaris oli sunnitud raporteerima välisministeeriumile: „Vahekorras Lätiga ei saa esialgu konstateerida mingit sammu paranemise poole. Läti endiselt ei taha alustada rääkimist kaubanduslike vahekordade jaluleseadmisest, mille tõttu kaubanduslepingu peatsel kustumisel 15. mail s.a. jääks meil püsima vaid tavaline enamsoodustus“, soovitas välisministeeriumil seda mõtet igati kaaluda.⁴⁵⁴ Kaubalepingu teemal edasi liikumist siiski ei saavutatud, sest rahandusminister Ēķis lahkus ootamatult ametist ja uueks

⁴⁵⁰ Made, Vahur. Külalisena maailmapoliitikas. Eesti ja Rahvasteliit 1919–1946. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999. Lk 245–251.

⁴⁵¹ Rebane välisministrile 28.01.1938. – RA, ERA.957.14.443, l. 29.

⁴⁵² Rebane välisministrile 1.02.1938. – RA, ERA.957.14.443, l. 32.

⁴⁵³ Rebane välisministrile 2.03.1938. – RA, ERA.957.14.443, l. 12

⁴⁵⁴ Rebane välisministrile 23.02.1938. – ERA.957.14.445, l. 15p; Rebane välisministrile 10.03.1938. – RA, ERA.957.11.724, l. 33.

ministriks sai Alfrēds Valdmanis. Ehkki rahandusministri lahkumise ametlikuks põhjuseks oli siirdumine diplomaatilisele tööle Varssavisse, siis Rebase arvates peitus põhjus muus: „Mulle paistab aga tõenäolisemana versioon, et kas Ekis siiski mitte liiga iseseisev ei olnud. Koosneb ju Läti valitsus peamiselt värvita isikutest. Arendatakse ju siin ikka rohkem juhi kultust, mille kujukamaks näiteks oli praegu lõppenud laulupidu. Kuigi Waldmanist peetakse heaks juristiksi, on ta ikkagi peamiselt sõnakuulelikuks ametnikuks“.⁴⁵⁵

Lootust Eesti ja Läti majanduslike suhete paranemisele suurendas Eesti majandusminister Leo Sepa sõit Riiga juulis 1938.⁴⁵⁶ Rebane nägi mõlema maa majandusjuhtide kohtumises soodsat võimalust midagi päriselt ära otsustada ja arvas, et uut sarnast hetke ei pruugi niipea tekkida.⁴⁵⁷ Ega ei tekkinudki. 1938. a lõpul süüdistas välisminister Munters Eestit kaubalepingu suhtes juba kokkulepitud seisukohtadest taganemises ja Lätit Soomega võrreldes halvemasse positsiooni panemises.⁴⁵⁸ 1939. a alguses nentisid Munters ja Rebane omavahelises vestluses, et Eesti ja Läti suhted on halvad, kaubavahetus on kokku kuivanud ning puuduvad ideed, kuidas seda elavdada. Rebane edastas välisminister Karl Selterile: „Mõttevahetuse Eesti-Läti vahekorra üle lõpetas Munters väga kibedal ja haavunud toonil, et sarnane vahekord, nagu see jällegi on kujunenud nüüd Lätil Eestiga, võiks Lätil olla vahest Nikaraaguaga... Mulle tuli selle juures meelde meie välisministri tähendus, et Eesti võiks sarnaseid asju, nagu need on Balti konverentsil, harutada näiteks Paanamaga“.⁴⁵⁹

Rebane arvas, et Eesti ja Läti suhteid võiks parandada riigipeade tihedam vastastikune läbikäimine. Ta oli Läti kohtupalee avamisel 1938. a detsembris püüdnud taas president Ulmanist Eestisse visiidile kutsuda ja sai järjekordse keeldumise osaliseks. Muntersi kaudu püüdis ta veel kord olukorda mõjutada, kuid ka välisminister jäi seisukohale, et kuniks kõik tülikäsimused ei ole lahendatud, ei saa Ulmanise külaskäik Eestisse kõne alla tulla.⁴⁶⁰ Aprillis 1939 välisministeeriumile Läti sisepoliitilist olukorda kirjeldades, jõudis Rebane järeldusele, et Ulmanis ei hakkagi pooldama tihedamat läbikäimist Eestiga. Ulmanise jäiga seisukoha peapõhjus peituvat

⁴⁵⁵ Rebane välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 20.06.1938. – RA, ERA.957.14.439, l. 56.

⁴⁵⁶ Majandusminister Sepp sõitis Riiga. – Postimees, nr 191, 18.07.1938.

⁴⁵⁷ Rebane välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 20.07.1938. – RA, ERA.957.14.569, l. 61p.

⁴⁵⁸ Rebane välisministrile 19.12.1938. – RA, ERA.957.14.439, l. 96p.

⁴⁵⁹ Rebane välisministrile 9.01.1939. – RA, ERA.957.14.439, l. 103–104.

⁴⁶⁰ Samas, l. 105.

Rebase arvates Eesti liiga kaalukas rollis Läti vabastamisel Vabadussõjas, mida Läti president tõlgendavat isikliku auhaavamisena.⁴⁶¹

5.3 Iga teema muutub poliitiliselt tundlikuks

1938. a suvel jõudis saadik Rebase töölauale Vabadussõjas Põhja-Lätis Strenči lähedal langenud kapten Anton Irvele mälestussamba püstitamisega seotud probleemistik. Ideega, et Eesti ühele kõrgemas auastmes langenud Vabadussõja juhile, soomusrongide divisjoni ülemale peaks tema hukkamiskohas mälestussammas püstitatama, tuli Kapten Irve Soomusronglaste Selts välja juba 1936. aastal. Siis saadi Irvele monumendi rajamise mõttele ka Läti sõjaväejuhtide ning maanteede eest vastutava Läti Maanteede departemangu nõusolek, korraldati edukas rahakorjandus ja mälestusmärgi kavandite võistlus. Aga kui konkursi võitnud kujur Ernst Jõesaare kavand vajab Läti-poolset kinnitamist ja mälestussamba rajamise üksikasjad kokkuleppimist, alustasid lätlased venitamisega ning lõpuks taganesid mälestussamba püstitamise lubamisest hoopis.⁴⁶² Lätlased põhjendasid keeldumist sellega, et neil endil on plaanis kõigile Läti pinnal langenud Eesti sõduritele ühine mälestussammas rajada, eraorganisatsioonidele ja välismaalastele Lätis sellist luba niikuinii ei antaks ja seetõttu ei saa kapten Irve puhul kuidagi mingisugust erandit teha.

Hans Rebane, kes patiseisu jõudnud jagelemise mälestussammaste teemal endale lahendada sai, arvas, et seda asja oleks tulnud algusest peale saatkonna kaudu ajada ja lootis lätlastelt ikkagi mingisugust erandlikku luba saavutada.⁴⁶³ Otsuse, kas eestlastele oleks võimalik vastu tulla, tegemine pendeldas Läti välisministeeriumi ja kindralstaabi vahel mitu kuud. Lõplik luba anti alles novembris 1938.⁴⁶⁴ Ilmselt kujunes loa saamisel saadiku tegevusest otsustavamaks Eesti välisministeeriumi viisakalt vormistatud ähvardus teemaga ajalehtede poole pöörduda ning tõdemus, et senine asjaajamine ning Läti keeldumine hakkaks varjutama eelseisvaid Läti Vabariigi 20. aastapäeva pidustusi.⁴⁶⁵ Ausamba rajamise ettevalmistustöödega alustati suvel 1939 ning kuigi

⁴⁶¹ Rebane välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 24.04.1938. – RA, ERA.957.14.704, l. 214.

⁴⁶² Kapten Irve Soomusronglaste Selts välisministeeriumi poliitilise osakonna direktorile 16.07.1938. – RA, ERA.957.14.328, l. 46–50; välisministri abi O. Öpik saadikule Riias 19.07.1938. – RA, ERA.957.14.328, l. 55.

⁴⁶³ Rebane välisministri abile 22.07.1938. – RA, ERA.957.14.328, l. 56–56p.

⁴⁶⁴ Rebane välisministri abile 10.11.1938. – RA, ERA.957.14.328, l. 68.

⁴⁶⁵ Välisministri abi O. Öpik saadikule Riias 10.11.1938. – RA, ERA.957.14.328, l. 67.

see planeeriti avada septembris, jõuti siis valmis vaid mälestussamba aluse valamisega.⁴⁶⁶ Kujur Jõesaare kavandite järgi püstitatud ausammas Anton Irvele jäigi püstitamata.⁴⁶⁷

Selliste pikalt lahendamata ja nagu selgus, ka omavahel seotud probleemidena kerkisid esile ning vajasid saadiku sekkumist ka Āluksne Eesti Haridusseltsile maja soetamise ja Riia eesti koguduse kirikuõpetaja elamisloa pikendamise küsimus.

Suurimas Läti eestlaste asunduses Āluksnes, kuhu juba 1906 oli asutatud eesti kool ning kus tegutses aktiivne Āluksne Eesti Haridusselts, soovisid eestlased oma haridus- ja kultuuritegevuse jaoks ühist seltsi- ja koolimaja leida.⁴⁶⁸ Esialgu oli seltsil plaan ehitada ise sobiv hoone, selle tarbeks oli juba soetatud ka krunt, kuid 1937. a. avanes soodne võimalus ära osta Āluksnes müügile tulnud maja. Notari juures ostu–müügi tehingut sõlmides tekkis ootamatu takistus, sest selgus, et juba mõnda aega kehtib Lätis kord, et kõik kinnisvara üleminekuga seotud tehingud vajavad kohtuministeeriumi luba. Maja ostuks vajaliku taotluse esitanud haridusseltsile aga oktoobris 1937 Läti ametivõimude poolt luba ei antud.⁴⁶⁹

Āluksnes kerkinud probleem jõudis saatkonda juba novembris, Läti-poolse keeldumise tegelikud põhjused selgusid välisministrite omavahelises vestluses detsembris Tallinnas peetud Balti välisministrite konverentsil. Välisminister Muntersi selgituste kohaselt rääkinud Āluksne Eesti Haridusseltsi taotluse vastu mitmed asjaolud. Seltsil oli juba krunt; vastavalt Eesti ja Läti vahel sõlmitud koolikonventsioonile, oleks tulnud Läti võime eelnevalt teavitada soovist eesti kooli uutesse ruumidesse viia; antud selts olevat liiga väikesearvuline ja selle liikmed ebalojaalsed Läti riigi suhtes; üldse kavatseb Āluksne linnavalitsus maja endale osta ning sellega tuleb küsimus lugeda lõpetatuks.⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ Rebane välisministri abile 10.11.1938. – RA, ERA.957.14.328, l. 63; Vt nt: Kaptan Irve mälestussambale planeeriti tema langemiskohal Lätis 400 m suurune väljak. – Uus Eesti, nr 134, 18.05.1939; Eestlased Lätis kapt. Irve mälestussamba asukohta valimas. – Päevaleht, nr 134, 18.05.1939; Vabadussõja soomusronglastega Lätis. – Uus Eesti, nr 136, 20.05.1939.

⁴⁶⁷ Uus, ettevõttes ARS-Monumentaali raiutud punasest graniidist ausammas Anton Irvele avati Eesti Sõjahaudade Hoolde Liidu eestvedamisel 27. aprillil 1994, 75 aastat pärast kaptan Irve hukkamist (Krillo, Ain; Pihlak, Jaak; Strauss, Mati; Viljat, René. Vabadussõja mälestusmärgid. 2. kd. Keila : M. Strauss, 2005, lk 216).

⁴⁶⁸ Kruus, Karl; Veber, Karl. Eestlased Āluksnes. – Eestlased Lätis. I raamat, lk 29–31; Utno, Leili. Āluksne Eesti Haridusselts. – Eestlased Lätis. I raamat, lk 33–36.

⁴⁶⁹ Välis–Eesti Ühingu Valga osakonna esimees A. Raudsepp Vabariigi Valitsusele 22.11.1937. – RA, ERA.957.14.437, l. 2–3.

⁴⁷⁰ Välisministeeriumi poliitilise osakonna büroo juhataja V. Ojansoon saatkonnale Riias 23.11.1937. – RA, ERA.957.14.437, l. 4; Välisministeeriumi poliitilise osakonna büroojuhataja V. Ojansoon saatkonnale Riias 17.12.1937. – RA, ERA.957.14.437, l. 7.

Välis-Eesti Ühing püüdis Āluksne Eesti Haridusseltsi maja ostmise teemat edasi arendada, pöördudes küsimuses jaanuaris 1938 Eesti välisministri ja sama aasta oktoobris peaministri poole.⁴⁷¹ Novembris laekus välisministeeriumist Riia saatkonnale korraldus, teha kindlaks põhjused, mis ei luba Läti poolel Āluksne haridustegelaste palvele vastu tulla ja kas ei ole võimalik saavutada nende palve rahuldamist.⁴⁷² Saadik Rebasele, kes vestluses Läti välisministriga jaanuaris 1939 veel kord Āluksne eestlaste probleemi tõstatas, teatas Munters, et Āluksne küsimuses ei ole neil võimalik Eestile rohkem vastu tulla kui Eesti Läti Laura koguduse asjas tulnud on. Rebane teatas seepeale välisministeeriumile: „Diplomaatilisel teel ei saa siis selles asjas kaugemale. Ma arvan, et nii Aluksne kui Laura ehk veel muudki küsimused kogu kompleksis mõlema riigi ministrite omavahelisel nõupidamisel harutusele peaksid tulema, sest vaevalt neid üksikult harutades palju edasi saab“.⁴⁷³ Tüliküsimuseks muutunud maja jäigi seltsi poolt ostmata. 1939. soetati Eesti riigi toel seltsile hoopis Āluksne keskuses asuv hoone, kus seni oli üürnikena tegutsenud eesti kool.⁴⁷⁴

Lauras, mille eestlastest ja lätlastest koosneva koguduse lahendamata küsimusele Munters viitas, oli kogunenud mitmeid probleeme. Lätlastes tekitas rahulolematust Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku konsistooriumi poolt 1935. a tehtud otsus eemaldada sõna „Läti“ seni Laura Läti ev. lut. usu koguduse nimetuse all tegutsenud koguduse nimest. Samuti ei olnud lätlased rahul kogudusele eestlasest õpetaja Felix Johannes Buschmanni määramisega. Lauras tekkinud vastuolusid ei suutnud lahendada ka sõlmimisel olev Eesti ja Läti kirikute vaheline konventsioon, sest selle üks punktidest nägi kogudustele ette võimaluse mittesobivuse korral teisest rahvusest õpetajast vabanemiseks. Otsustati, et Lauras tuleks registreerida erandlikult kaks kogudust, kuid vaatamata pikkadele läbirääkimistele tulemusteni ei jõutud.⁴⁷⁵

Probleemid Eesti kagunurgas põhjustasid ahelreaktsioonina muresid ka mujal ning saadik Rebasel tuli tegeleda Valgas ja Riias kirikuõpetajatele antud ajutiste töölubade küsimusega.

⁴⁷¹ Välis-Eesti Ühingu Valga osakonna esimees A. Raudsepp välisministrile 12.01.1938. – RA, ERA.957.14.437, l. 10–12; Välis-Eesti Ühingu esimees Jakob Kirstelstein peaministrile 2.10.1938. – RA, ERA.957.14.588, l. 6–7.

⁴⁷² Välisministeeriumi poliitilise osakonna büroo juhataja N. Kaasi saatkonnale Riias 24.11.1938. – RA, ERA.957.14.588, l. 5.

⁴⁷³ Rebane välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 7.01.1939. – RA, ERA.957.14.588, l. 9–10.

⁴⁷⁴ Utno, Leili. Āluksne Eesti Haridusselts, lk 39; Vabariigi Valitsuse otsus 17.08.1939. – RA, ERA.957.14.588, l. 15; tänapäeval on igal huvilisel võimalik ka kunagises eestlaste seltsi- ja koolimajas Jänkalna tänaval ööbida, sest hoones asub hotell Bahnhofs.

⁴⁷⁵ Rohtmets, Priit. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu kiriku välissuhted, lk 87–91.

Selgus, et peale seda kui Eesti oli andnud Valga koguduse õpetaja Edgars Jundzisele tööloa terveks aastaks, andis Läti omakorda Riia Peeter Pauli koguduse õpetajale Otmar Pellole tööloa vaid kolmeks kuuks. Läti kirikuvalitsus kasutab Eesti õpetaja tööloa küsimust surveabinõuna, arvas Rebane. Ja pakkus välja, et siis tuleks ka Eestil Valga kirikuõpetaja luba tühistada.⁴⁷⁶

Sekeldused õpetaja Pello tööloaga jätkusid veel 1940. a kevadel, mil teda Riias lätlaste poolt loa asjus piiskopi juurest siseministeeriumisse ja siseministeeriumist välisministeeriumisse jooksutati ning lõpuks teatati, et ta tööloa ei saa enne, kui Laura küsimus on lahendatud. Rebane, kes oli kindlaks teinud, et tööloa mitteandmine ikkagi Läti välisministeeriumi poolne otsus on, arvas, et ministeerium ajab asjata selle küsimuse nii teravaks: „Siin tehakse sellest poliitiline küsimus, kuigi sildiks võetakse kirikuvalitsus“.⁴⁷⁷

5.4 Vaatlusi ja tähelepanekuid

Hans Rebane oli saadikuna pigem vaatleja ja info vahendaja kui aktiivselt sündmustesse sekkuja. Võib-olla oli siin lisaks Rebase sõnaahtrale loomule põhjuseks ka teatavasse infosulgu jäämine – juba 1938. a lõpul lahkus saatkonnast ja välisestistusest üldse läti keele oskaja Villem Kruus⁴⁷⁸ ja 1939. a aprillis tunnistas Rebane välisministeeriumile, et saatkonna koosseisus ei ole enam kedagi, kes kohalikku keelt räägiks.⁴⁷⁹

Oma saadiku-perioodil varasemates välisministeeriumile tehtud kokkuvõtetes jälgis Rebane huvi ja kogenud ajakirjaniku pilguga Läti sisepoliitikas toimuvat. Eriti tähelepanelikult vaatles Rebane Läti riigi valitsemise juures toimunud arenguid. Ulmanise autoritaarne režiim oli Rebasele ebasümpaatne. Iseseisva Läti Vabariigi 20. aastapäeva pidustusi kirjeldades arvas ta: „Ma olin kümne aasta eest Eesti esitajana Läti 10. aastasel juubelil ja oli võimalus ka nüüd 20.-dat juubelit kaasa elada. Ja kui ma rahvusoperis nägin etendust, mis kõrge ja siiski õõnsa paatosega pidi vaid ülistama juhti, kuna üldse muid avaldusi sel tähtsal päeval ei olnud peale presidendi kõne, siis paistis silma siiski see suur vahe nüüdse ja endise vahel. /.../ On selge, et presidendil on suured teened viimastel aastatel aga teisest küljest ei ole ka see ringkond väike, kes ütlevad, et sisemine rahu on ju liiga kalliks läinud, et selle all pikapeale siseelu võib kängu jääda“.⁴⁸⁰ Lätis loodeti, et

⁴⁷⁶ Rebane välisministri abile 11.07.1939. – RA, ERA.957.14.704, l. 22–22p.

⁴⁷⁷ Rebane välisministrile 16.02.1940. – RA, ERA.957.14.732, l. 2–4.

⁴⁷⁸ V. Kruusi lahkumiseine Riias. – Postimees, nr 332, 7.12.1938.

⁴⁷⁹ Rebane välisministri abile 22.04.1939. – RA, ERA.957.1.786, l. 10–10p.

⁴⁸⁰ Rebane välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 22.11.1938. – RA, ERA.957.14.439, l. 87.

Ulmanis teeb riigipöörde viiendal aastapäeval 15. mail 1939 teadaande uue põhiseaduse vastuvõtmise ja riigis kehtinud üleminekuaja lõpetamise kohta. Et seda siis ikkagi ei juhtunud, arvas Rebane, et ilmselt ei ole Ulmanise poolt tehtavaid samme niipea ka oodata.⁴⁸¹

II maailmasõja puhkemise ehmatus sundis Eesti ja Läti asuma mingisuguselegi koostööle. 4. septembril 1939 kohtus Rebane välisminister Muntersiga, et arutada Eesti ja Läti edasise tegevuse paremat koordineerimist. Leiti, et Läti välisministri abi Mārtiņš Nukša poolt juhitud ministeeriumide vaheline komitee ning sarnaste ülesannetega Eesti komitee peaksid vajadusel kohtuma ja kogemusi vahetama.⁴⁸² Munters arvas, et oleks tarvis nimetada mõlemas riigis ka erilised nn sideministrid, kes aitaksid korraldada infovahetust ja koostööd. Levinud kuulduste kohta, nagu oleks Saksamaa ja Venemaa sõlminud salaleppe Ida-Euroopa jagamise suhtes, teatas Munters, et mõlema suurriigi esindajad on seda temale kategooriliselt eitanud.⁴⁸³ Rebane teavitas omaltpoolt välisministeeriumi: „Ametlistest dementidest hoolimata ei taha [jutud] aga vaibuda, nagu oleks siiski Vene ja Saksa vahel veel mingi salalepe Ida-Euroopa jagamisest. Neid liigub siin ka eriti Poola ja Jaapani esinduste ringeis. /.../ Need [kuulujutud] on nii kaugele edenened, nagu oleks kohalikele sakslasile korraldus antud esiteks võimalikult palju tagavarasid muretseda ja siis katsuda lõunapoolle Düünat asuda kuna salaleppe põhjal Saksa okupeerida maad lõunapool ja Vene põhjapool Düüna jõge...“⁴⁸⁴

Rebase selleaegsed aruanded muutusid kiire infovahetuse eesmärgil Riia olukorda kirjeldavateks ja kuuldusi edastavateks teadeteks. Olud Riias läksid kitsamaks, kehtestati kütuseliimid, oktoobrist 1939 alates hakkasid Lätist lahkuma sakslased.⁴⁸⁵ 1940. a alguses tegi NSV Liidu välisasjade rahvakomissari esimene asetäitja Vladimir Potjomkin Läti Moskva saadik Fricis Kociņšile etteheide, et Lätist sõidab rohkelt Poola sõjapõgenikke Rootsi kaudu Soome võitlema ja NSV Liidu saadik Riias Ivan Zotov uuris, esialgu küll eraviisiliselt, kas Läti ei kutsuks ära oma saadikut Soomest. Balti riikidel tuli sellises surveolukorras otsustada, kuidas suhtuda Rahvasteliidu ettepanekusse Soome abistamise osas. Rebase teate kohaselt arvati, et vastus peaks

⁴⁸¹ Rebane välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 16.05.1939. – RA, ERA.957.14.704, I. 216.

⁴⁸² Seda, millist Eesti komiteed Munters silmas pidas, ei selgu. Võimalik, et jutt käis Riigikogu välis- ja riigikaitsekomisjonist.

⁴⁸³ Rebane välisministrile 5.09.1939. – RA, ERA.957.14.704, I. 228–229.

⁴⁸⁴ Rebane välisministri abile 12.09.1939. – RA, ERA.957.14.704, I. 230.

⁴⁸⁵ Samas, I. 230; Rebane välisministrile 8.10.1939. – RA, ERA.957.14.704, I. 353.

olema ühine ning selle andmisega tuleks viivitada nii palju kui võimalik.⁴⁸⁶ President Ulmanise veebruaris peetud raadiokõne, milles ta manitses elanikke kokkuhoiule ja arvas, et raskemad ajad võivad alles ees olla, tekitas Riias rahutust. Kuulujutte tekitas kindral Balodise ootamatu puhkus ja räägiti, et ta olevat uut konstitutsiooni nõudes Ulmanisega vastuollu läinud, vahendas Rebane.⁴⁸⁷ Kui kindral aprillis sõjaministri ja hiljem ka ministrite nõukogu abiesimehe kohalt lahkuski, tõdes saadik: „Nii siis, reshiim süveneb, 15. mai kaardivägi, Balodis, Gulbis, Einbergs, Ekis jne on läinud. Mitte üksi revolutsioon, vaid ka reshiim sööb omad lapsed. Kindlalt püsivad vaid Munters ja noor Berzins, viimase aja muutusi loeb seltskond nende võiduks, kuigi näiteks Balodise lahkumisel olid omad sügavamad ja mitmekesisemad põhjused“.⁴⁸⁸

Punaarmee hõivas 17. juunil 1940 Eesti ja Läti. Ametisse seati nukuvalitsused, mille peaministriteks sätiti Lätis mikrobioloog Augusts Kirhenšteins ning Eestis arst ja luuletaja Johannes Vares. Millegipärast ruttas Rebane end uuele valitsusele ja välisminister Nigol Andresenile näitama kui lojaalset ametnikku. Oma esimeses okupeeritud Eestisse saadetud aruandes õnnitles Rebane uut võimu ohtrasõnaliselt ja refereeris pikkade lõikude kaupa Läti töölistkonna nõudmisi uuele valitsusele.⁴⁸⁹ Oma järgmistes aruannetes jäi Rebane Läti olusid kirjeldades samuti üsna referatiivseks, kuigi võibolla püüdis kohati järgi aimata uude reaalsusesse sobivaid vormeleid: näiteks Läti krediitpanga juht oli Rebase sõnul olnud „majanduslikeks diktaatoriks eelmise režiimi juures“ ja Läti loetavaim leht Jaunākās Ziņas oli ta omanik Benjamiņšide perele olnud „erakordselt suureks tuluallikaks“.⁴⁹⁰

Hans Rebane saatis oma viimase Riia saadikuna läkitatud teate välisministeeriumisse 29. juunil 1940.⁴⁹¹ Samal päeval kutsuti ta ühe esimesena mitesobivate saadikute reas Riias tagasi ja määrati välisministeeriumi käsutusse.⁴⁹² 10. juulil lahkus Rebane ka välisministeeriumi teenistusest vormiliselt „omal soovil“.⁴⁹³ Ilmselt oli tema lahkumisega kiire, sest juba 12. juulil

⁴⁸⁶ Rebane välisministrile 4.01.1940. –RA, ERA.957.14.704, l. 239–240; Rebane välisministrile 25.01.1940 – RA, ERA.957.14.704, l. 48.

⁴⁸⁷ Rebane välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 13.02.1940. – RA, ERA.957.14.704, l. 248.

⁴⁸⁸ Rebane välisministri abile 3.05.1940. – RA, ERA.957.14.818, l. 61.

⁴⁸⁹ Rebane välisminister Andresenile 25.06.1940. – RA, ERA.957.17.5, l. 144.

⁴⁹⁰ Rebane välisminister Andresenile 27.06.1940. –RA, ERA.957.17.5, l. 142.

⁴⁹¹ Rebane välisminister Andresenile 29.30.1940. – RA, ERA.957.17.5, l. 140

⁴⁹² Hilpus, Arti. Eesti välisesindused 1940–1941. – Sõja ja rahu vahel. II [köide], Esimene punane aasta: okupeeritud Eesti julgeolekupoliitiline olukord sõja alguseni. [peatoimetaja Enn Tarvel ; II köite toimetaja Meelis Maripuu]. [Tallinn]: S-Keskus, 2010, lk 583.

⁴⁹³ Medijainen, E. Saadiku saatus, lk 246.

määrati Riia saadikuks uuele võimule sobivam isik – Aleksander Renning.⁴⁹⁴ Rebane arreteeriti 16. augustil 1941 ja vangistati, kuid ta pääses vange Leningradi transportinud laevalt „Jaan Teär“ põgenema.⁴⁹⁵ Rebane lahkus septembris 1944 Rootsi, kus oli tegev Eesti Rahvusfondis (1949–1951 esimees), Eesti Vabade Ajakirjanike Ühingu ning Eesti Põllumeeste Kogude Eesti Rahvsnõukogusse kuulunud osas. Hans Rebane oli 15. jaanuarist 1945 – 24. juunini 1949 Eesti eksiilvalitsuse minister pea- ja välisministri ülesannetes.⁴⁹⁶

Paguluses oma saadikupäevi meenutades olevat Rebane tehtud valikuid siiski kahetsenud. Ajal, mil tal tema enda jutu järgi oli saadikukohti jalaga segada, oleks ta võinud teha läbimõeldumad valikud. Ta oleks võinud vastu võtta saadikukoha Nõukogude Liidus või tagantjärele tarkusena eriti Stockholmis, sest siis sujunuks paguluses kõik lihtsamini, arutlenud Rebane. „Aga näe – mugavuse pärast olin Helsingis ja viimati Riias, kust oli tore Apja sõita“, vahendas V. Kures.⁴⁹⁷

Hans Rebane suri 16. detsembril 1961 Stockholmis.

⁴⁹⁴ President K. Pätsi teadaanne president K. Ulmanisele A. Renningu ametisse asumise kohta 12.07.1940. – RA, ERA.957.8.57, l. 361.

⁴⁹⁵ Nõukogude okupatsioonivõimu poliitilised arreteerimised Eestis. Kõide 3. Tallinn : Eesti Represseeritute Registri Büroo, 2005, lk 658.

⁴⁹⁶ Tootan ustavaks jääda... lk 1632; Eesti välisteenistus: biograafiline leksikon, lk 98–99.

⁴⁹⁷ Kures, V. Seitsme lukuga suletud raamat, 1. kd, lk 116–117.

Kokkuvõte

Eesti riigi esindajateks Riias olid perioodil 1919–1940 kuus väga erineva diplomaatilise töö kogemuse või poliitilise taustaga meest. Eesti algusaegade diplomaatiale on iseloomulik, et saadikuks satuti üsna juhuslikult, mõnikord ka tutvuste või suguluste abil, sest riigina alustati ju nullpunktist ja kust olekski pidanud pädev väljaõppega kaader tekkima? Kõik see kehtis ka Riia puhul. Teiste sihtkohtadega võrreldes oli erandiks vaid see, et peokõnedes või volikirjade üleandmisel Eesti ja Läti suhteid kõrgele seadnud ning Riia saatkonna olulisust rõhutanud saadikud enamasti koteerisid seda kohta väga madalalt. Paremad kohad olid mujal, Kesk-Euroopas, Skandinaavias, Soomeski. Lätist veel kehvemalt suhtuti vaid saadikukohta Nõukogude Venemaal.

Esimeseks Eesti diplomaatiliseks esindajaks Riias sai juba kohapeal kirikuõpetajana töötav tegus ja aktiivne Theodor Tallmeister (18. juuli – 28. detsember 1919). Tema esindajaks olemise periood langes keerulisele sõjaajale, mil tuli edasi saata tõelisi rindeteateid. Suhted naaberriikide vahel olid lahendamata piiriküsimuse ja mõlema riigi pretensioonide tõttu sõjakahjude osas pingelised. Tallmeister, ehkki teades, et tema töö diplomaadina on ajutine, püüdis omalt poolt Eesti ja Läti suhete parandamiseks teha nii palju kui võimalik. Kui oli vaja esindada Eestit, julgus Tallmeister võtta initsiatiivi, ootamata otseseid korraldusi. Tema isiklikud suhted Läti riigijuhtidega olid head, mõningaseks takistuseks ülesannete täitmisel kujunesid hoopis suhted Eesti sõjaväeesindajaga Riias.

Järgmine, esialgu esindaja, aga veebruarist 1921 saadik Riias oli Aleksander Hellat (4. oktoober 1920 – 11. jaanuar 1922). Tema, Eesti sisepoliitikas karastunud mees, oli varem mitmed aastad Riias advokaadina tegutsenud. Riiga sattus ta kõigepealt Eesti-Läti piirikomisjoni liikmena ning juhuste kokkulangemisel jäigi saadikuks Lätti. Hellati aega jäi välisriikide *de iure* tunnustuse saabumise õhina tõttu kahe riigi suhete lühike paranemisperiood. Hellatile Riias meeldis. Ta pidas eriti tähtsaks tööd võimalikult laia Balti riikide liidu sõlmimisel, siiski jäi tema aeg Läti saadikuna liiga lühikeseks, et midagi olulist korda saata.

Kõige pikemalt esindas oma riiki Lätis Julius Seljamaa (11. jaanuar 1922 – 1. mai 1928). Tema oli Riias õppinud ja töötanud, hiljem tegutses Eestis ajakirjanduses ja poliitikas. Seljamaa varasem Läti-kogemus, kui just Riia ja tema olude tundmise tõttu ehk kergem sisseelamisperiood välja arvata, teda diplomaaditöös väga ei aidanud. Tal jäi isegi läti keel venekeelses koolis õppides

omandamata. Seljamaa saadiku-aastate algusperioodil tuli tal palju sekkuda piiri ja sellega seotud segaasustusega alade probleemidesse. Siis kujunesidki tegutsemiseks soodsamad võimalused, sest Lätis olid võimul Eesti suhtes positiivselt meelestatud poliitikud. Seljamaa võitles südikalt Läti poole jäänud eesti rentnike õiguste ja Ruhnu Eestile jäämise eest. Hiljem võtsid saadiku põhitähelepanu tolliliidu läbirääkimised, mis peale Läti ja Nõukogude Venemaa poolt sõlmitud kaubanduslepingut 1927. a ähvardasid suisa katkeda. Seljamaa koostöö Läti vasakpoolse valitsusega ei sujunud. Ta leidis, et Lätist võib kujuneda tema valitsuse tegevuse tõttu Eestile julgeolekurisk ning hoiatas Eestit isolatsiooni jäämise ohu eest.

Pärast Seljamaad võttis Riia saadikukoha vastu endine ajakirjanik Eduard Virgo (1. mai 1928 – 29. juuli 1931). Virgo, kes eelistanuks välisesindajana töötada näiteks Londonis või Rahvasteliidu juures, sattus Riia saadiku kohale vastu tahtmist. Kogenud diplomaadi ja majandusasjades pädeva isikuna adus ta, et tegutsemisvõimalused Riias on ahtad. Eesti ja Läti vahelised tolliliidu sõlmimise läbirääkimised vindusid ning jõudsid 1930 aasta lõpuks suisa ummikusse. Majandusvaldkonnas tegutsemisvõimalusi leidmata, saavutas Virgo enam kultuurisfääris. Virgo algatusel loodud Eesti–Läti ja Läti–Eesti sõprusühingud osutusid elujõulisteks organisatsioonideks. Ehk võib väitagi, et Eduard Virgo oli oma loomult rohkem ideede autor ja algataja, kui nende lõpuleviija? Siiski oli Virgo mõnda oma teemat valitsusringkondades läbi surudes harukordselt visa. Kahjuks, kui sõprusühingute loomine välja arvata, ei leidnud ta Lätist ühtegi sellist päris „oma asja“, mida kirega ajada. Virgo lahkus Riiaast välisministeeriumi väliskaubanduse osakonna juhataja kohale ja Riia saadiku kohta täitis järgnevad poolteist aastat saatkonna sekretär Jaan Mölder.

Ka Karl Menning (18. november 1933 – 1. oktoober 1937), kauaaegne Eesti saadik Saksamaal, tuli Riiga vastu tahtmist. Ta puikles Riiga saatmisele igati vastu, kuid kui valida oli töö vahel välisministeeriumis või saadikukoha vahel Riias, valis ta siiski viimase. Oma üllatuseks leidis natsionaalsotsialistlikult Saksamaalt Riiga sattunud Menning end taas töötamas autoritaarreežiimiga riigis. Üha enam kapselduvas Ulmanise juhitud Lätis olid Eesti ja Läti suhted üsna pinevad. Probleeme tekitasid näiteks Eesti ajakirjanduses ilmunud Läti välispoliitika suhtes vähegi kriitilised artiklid, aga ka ajalooõpikud, mida oli vaja hakata ümber kirjutama. Ootamatult saadeti riigist välja ning kuulutati soovimatuks isikuks liivlasi uurinud rahvaluuleteadlane Oskar Loorits. Menning tegi saadikuna seda, mis oli just hädavajalik. Muus osas toetus ta saatkonna

ametnikele ja eriti palju asjalikule I sekretäri-konsuli-nõuniku ülesannetes olnud Villem Kruusile. Menning kutsuti 1937 Riias tagasi ja mõne aja pärast ta pensioneerus.

Viimane vaba Eesti riigi poolt Riiga läkitatud saadik oli Hans Rebane (1. november 1937 – 29. juuni 1940). Ka tema valikuteks peale Helsingis saadikuna lõpetamist olid töö välisministeeriumis või saadikuamet Riias. Elukogenud ajakirjaniku ja endise välisministrina ei kulutanud ta ennast selleks ajaks üsna habrasteks muutunud Eesti ja Läti suhete parandamise peale just üleliia. Iseasi, et mida olekski ta saanud ette võtta olukorras, kus ükskõik mis valdkonna teema muutus kiiresti poliitiliselt laetuks. Murelike aegade saabumisega 1939. a sügisel muutus ka saadikutöö iseloom. Nüüd läkski vaja pigem info vahendajat kui probleemidesse sekkujat, sest suhete parandamise püüdmisega oldi juba nagunii hiljaks jäänud.

Eesti ja Läti suhted kujunesid keerulisteks, nii Vabadussõja kui ka piiri ajamisega seotud põhjustel. Seega osutus Eesti riigi esindamine Lätis nõudlikuks ülesandeks. Liiga palju mõjutasid Eesti saadikuid mõlemas riigis toimunud sisepoliitilised muudatused. Ka Eesti välisministeerium oleks võinud Eesti esindatuse olulisust Lätis rohkem teadvustada ja kindlasti ei mõjunud suhetele hästi olukorrad, kus saadik Riiga jäi üldse määramata või tuli Läti saadikul samaaegselt täita ka Leedu esindaja kohustusi. Ehkki Eesti saadikud Lätis olid mitmed endised (Hans Rebane) või tulevased välisministrid (Aleksander Hellat, Julius Seljamaa) ja kogenud diplomaadid (Eduard Virgo, Karl Menning, Hans Rebane), suudeti erinevatel põhjustel Läti ja Eesti vaheliste suhete parandamiseks üsna vähe ära teha.

Summary: The role of Estonian diplomatic representatives and envoys in the formation of relations between Estonia and Latvia in 1919–1940

The Estonian representatives in Riga between 1919 and 1940 were six persons with very different diplomatic or political background. It is characteristic for the early Estonian diplomacy that the position of envoy could be reached rather sporadically, sometimes even because of acquaintances or relationship, as the state had to be built from scratch and competent, trained diplomatic staff was simply not available. The same can be said about the Riga legation. In comparison with other Estonian legations, Riga stands out as one regarded rather lowly among the envoys, in spite of the significance given to Estonian-Latvian relations in their festive speeches and during presentation of their credentials. The positions in Central Europe, Scandinavia and even Finland were regarded more highly, only the position in the U.S.S.R. was regarded as inferior to Riga.

The first Estonian diplomatic representative in Riga (18 July – 28 December 1919) was Theodor Tallmeister, a local pastor, an expeditious man by nature. His period in office coincided with the War of independence, so he had to forward actual notices from the front. The Estonian-Latvian relations at the time were strained because of unsolved border issue and the claims of war damages from both sides. Tallmeister, although aware that his position as a diplomat was temporary, tried to foster the Estonian-Latvian relations as much as possible. If he felt a need to represent Estonia, he took initiative without waiting for direct instructions. His personal relations with Latvian political leaders were good, but his work was somewhat hindered by problematic relations with Estonian military attaché in Riga.

The next representative, who was since February 1921 named the first envoy to Riga was Aleksander Hellat (in office from 4 October 1920 to 11 January 1922). He had experience from Estonian politics, and had earlier worked several years as a solicitor in Riga. In 1920, he first travelled to Riga as a member of Estonian-Latvian border commission, and several coincidences meant that he remained as a head of the legation in Riga. As his tenure included the *de iure* recognition of Estonia and Latvia by the Entente, the bilateral relations shortly improved. Hellat liked Riga and considered the work for a Baltic Entente, which should include as many states as possible, of utmost importance. However, his tenure proved too short to achieve results of greater significance.

Hellat was followed by Julius Seljamaa, who held the office for the longest period (11 January 1922 – 1 May 1928). He had studied and later worked in Riga, before acting as a journalist and politician in Estonia. It appeared that his earlier experience in Riga did not help Seljamaa much in diplomatic duties, although he knew the circumstances in Riga. As a graduate of a Russian-language school, he could not speak Latvian. The beginning of his career was dominated by issues related to border and multi-ethnic territories near the borderline. As the Latvian politicians in office were inclined to Estonia, he had favourable conditions for action. Seljamaa stood out for the rights of Estonian manor tenants who had remained in Latvia, and for the island of Ruhnu (Runö) to remain under Estonian rule. His later career was dominated by negotiations to reach Estonian-Latvian taxation union, which were in the risk of disruption after the signing of an economic treaty between Latvia and the U.S.S.R. in 1927. Seljamaa had an uneasy relationship with the left-wing government of Latvia. He felt that because of its government policy, Latvia may become a security risk for Estonia, and warned the Estonia may find itself in isolation.

The next envoy was Eduard Virgo (1 May 1928 – 29 July 1931), who was not eager to come to Riga – he would have preferred working as a representative in London or at the League of Nations. Virgo was an experienced diplomat and had knowledge of economic matters, and he recognised that his possibilities to act in Riga were rather limited. The negotiations regarding taxation union were in a standstill and were deadlocked by late 1930. As economic issues did not offer opportunities for cooperation, Virgo turned to cultural issues. The Estonian-Latvian and Latvian-Estonian Friendship Unions initiated by Virgo turned out to be viable organisations. Perhaps Virgo could be considered more an initiator of new ideas than their implementer? Still, he could persistently push an issue that he found important in the governmental circles, yet it seems that the aforementioned unions were the only Latvia-related topic that he focused on. Virgo left the legation to become the head of the Department of Foreign Trade in the Estonian Ministry of Foreign Affairs and for the following 18 months, the acting head of the legation was Secretary Jaan Mölder.

The next envoy, Karl Menning (18 November 1933 – 1 October 1937), who had been a long-term Estonian envoy in Germany, was opposed to moving to Riga, just like his predecessor. Despite his opposition to the position, he preferred it to that in the Ministry of Foreign Affairs in Tallinn. As Menning arrived from National Socialist Germany, to his surprise, he was again deployed in a state of authoritarian regime, led by K. Ulmanis. Encapsulating Latvia had rather

strained relations with Estonia. Problems might occur from issues such as articles in Estonian press even slightly critical of Latvian foreign politics, or even history textbooks that needed to be re-written. Estonian folklorist Oskar Loorits, who had been studying Livonian people living in coastal Latvia was expelled and declared *persona non grata*. As an envoy, Menning did just as much as necessary, and relied on competent first secretary, consul and advisor Villem Kruus, and other legation employees on other issues. In 1937, Menning was recalled from Riga and soon retired.

The last envoy to Riga sent before the overturn of Estonian government at later occupation in 1940 was Hans Rebane (1 November 1937 – 29 June 1940). Rebane, an experienced journalist and former foreign minister and later envoy to Helsinki, and was given the opportunity to either work in the Ministry of Foreign Affairs, or to take up the position of envoy to Riga. Rebane quickly understood that Estonian-Latvian relations were rather fragile and he did not take too much effort to try to change them. The overall situation did not support any motion, as every topic quickly became politically charged. The uneasy times that appeared in Autumn 1939 changed the duties of an envoy, as a mediator of information was needed rather than a middleman in case of problematic issues. It seems that it was too late to repair the relationship.

The relations between Latvia and Estonia turned out rather problematic, caused by issues created in the War of Independence, and marking the Estonian-Latvian border. Thus the representation of the Republic of Estonia in Latvia turned out a rather demanding task. The Estonian envoys were too much influenced by changes of inner politics in both states. A proper understanding of the role of the Estonian legation in Riga in the Estonian Ministry of Foreign Affairs could have had a positive effect, and situations where an envoy was not appointed for longer periods, or should parallel work in Kaunas, Lithuania, were certainly not beneficial to relations. Although Estonian envoys included former (Rebane) or later foreign ministers (Hellat, Seljamaa) and experienced diplomats (Virgo, Menning, Rebane), for several reasons they had a rather limited influence on improving Estonian-Latvian relations.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv (RA)

RA, ERA 14 – Siseministeerium

RA, ERA 15 – Asutava Kogu Valimiste Peakomitee, Asutav Kogu

RA, ERA 31 – Riigikantselei

RA, ERA 496 – Eesti Sõjavägede Kindralstaap

RA, ERA 957 – Välisministeerium

RA, ERA 1604 – Eesti-Läti Segakomisjoni Eesti Delegatsioon riigipiiri kindlaksmääramiseks looduses

RA, ERA 1621 – Virgo, Eduard-Reinhold

RA, ERA 1622 – Pusta, Kaarel Robert

RA, ERA 1624 – Piip, Ants

RA, ERA 1627 – Tõnisson, Jaan

RA, ERA 2124 – Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjon

RA, ERA 3828 – Seljamaa, Julius Friedrich

RA, ERA 4388 – Hellat, Aleksander-Karl

Eesti kirjandusmuuseumi eesti kultuurilooline arhiiv (EKLA)

EKM, EKLA F 169 – Varia

EKM, EKLA F 155 – Eduard Virgo

EKM, EKLA F 234 – Karl Menning

Läti Riiklik Ajalooarhiiv (LVVA)

LVVA 2243 – Latviešu igauņu biedrība (Läti Eesti Ühing)

LVVA 2574 – Ārlietu ministrijas Politiskais departaments (Läti välisministeeriumi poliitiline osakond)

LVVA 2575 – Latvijas diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības ārzemēs (Välisriikides asuvad Läti diplomaatilised ja konsulaaresindused)

Publitseeritud allikad

Eesti ja Läti suhted 1920-1925 : dokumentide kogumik. [Koostanud: Heino Arumäe, Tiit Arumäe]. Rahvusrhiiv. Ad fontes 7. Tallinn: Umara, 1999.

Eesti suhted Leedu ja Poolaga. Balti konverentsid 1920–1925. [Koostanud Heino Arumäe]. Rahvusrhiiv. Ad fontes 9. Tallinn: Umara, 2001.

Jaan Tõnissoni kirjad Oskar Kallasele 1891–1936. Tartu: Ilmamaa, 2018.

Meie vastus. Eduard Laamani päevik 1922–1940. – Akadeemia 2003, nr 7–12, 2004, nr 1–10.

Kirjandus

Arjakas, Küllo. Eesti politsei 100 aastat. [Tallinn]: Post Factum, 2019, lk 22–26.

Aru, Krista. Jaan Tõnisson – rahvajuht ja riigivanem. I osa. Tartu: Rahvusrhiiv, 2019.

Aru, Krista. Üks kiring, kolm mõõdet. Peatükke eesti toimetajakesksest ajakirjandusest: K. A. Hermann, J. Tõnisson, K. Toom. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2008.

Arumäe, Heino. Eesti ja Soome: sõjast sõjani. Tallinn: Argo, 2018.

Arumäe, H. Kahe ilma piiril. – Tallinn: Eesti Raamat, 1979.

Arumäe, Heino. Piirikonfliktist liidulepinguni. – Looming, 1995, nr 8, lk 1114–1137.

Arumäe, Heino. Võitlus Balti liidu loomise ümber 1919–1925. Tallinn: Eesti Raamat, 1983.

Arumäe, Heino. Ühist ja erinevat Eesti ja Läti välispoliitikas esimesel iseseisvusperioodil. – Eestlased Lätis. I raamat. Tallinn: Välis-Eesti, 2007.

Eesti ajalugu. V osa: Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Tartu: Ilmamaa, 2010.

Eesti ja eestlus Leedus = Estija ir estų bendruomenė Lietuvoje = Estonia and Estonian community in Lithuania [koostanud Merike Ivask]. Giedraičiai - Vilnius : Leedu Eestlaste Selts, 2019.

Hellat, Aleksander. Tallinna raatuses ja Toompeal. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II kd: Vabadussõda 1918–1920, lk 225–275.

Hilpus, Arti. Eesti välisesindused 1940–1941. – Sõja ja rahu vahel. II [köide], Esimene punane aasta: okupeeritud Eesti julgeolekupoliitiline olukord sõja alguseni. [peatoimetaja Enn Tarvel ; II köite toimetaja Meelis Maripuu]. [Tallinn]: S-Keskus, 2010, lk 582–617.

Ilmjärv, Magnus. Hääletu alistumine: Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus. 1920. aastate keskpaigast anneksioonini. Tallinn: Argo, 2010.

Ilmjärv, Magnus. Diplomaatiline taust. – Sõja ja rahu vahel. I [köide], Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. [peatoimetaja Enn Tarvel ; toimetaja Tõnu Tannberg]. [Tallinn]: S-Keskus, 2004.

Jotuni, Johan Alfred, [autori loaga eestindanud Ed. Wirgo]. Türgimaa ja Balkani rahvad. Tallinn: Maa, 1913.

Kaasik, Peeter. Sõda Bermondtiga: Eesti vaatenurk. – Tuna, 2018, nr 3, lk 73–89.

Korjus, Hannes. Riia Eesti Haridus- ja Abiandmisseltsi tegevusest 1924–1939. – Sinu, minu, meie Riia. Koost. Livia Viitol, Karl Kello. Tartu: Vanemuise Selts, 2008.

Krieviņš, Edgars. Viņas dienās: atmiņas, apcerējumi un laika biedru suminājumi. Melburnā: Austrālijas Latvietis, 1966.

Krillo, Ain; Pihlak, Jaak; Strauss, Mati; Viljat, René. Vabadussõja mälestusmärgid. 2. kd. Keila : M. Strauss, 2005.

Krikk, Mai. Eesti kriminaalpolitsei 1920 – 1940. Tallinn, Olion, 2007.

Kruus, Karl; Veber, Karl. Eestlased Äluksnes. – Eestlased Lätis. I raamat. Tallinn: Välis-Eesti, 2007.

Kures, Voldemar. Seitsme lukuga suletud raamat. I kd. – Tartu: Ilmamaa, 2006.

Made, Vahur. Eesti välispoliitika 100 aastat. [Tallinn]: Post Factum, 2019.

Made, Vahur. Külalisena maailmapoliitikas. Eesti ja Rahvasteliit 1919–1946. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999.

Medijainen, Eero. Eesti välispoliitika Balti suund 1926–1934. Tartu: TÜ Ajaloo- ja rahvastikuteaduse labor, 1991.

Medijainen, E. Maailm prowintsionu peeglis : rahvusvahelised suhted ja Eesti välispoliitika karikatuuridel 1918-1940. Tartu : Kleio, 1998.

Medijainen, Eero. Piiritõmbamine Eesti ja Läti vahel. – Kleio, 1988, nr 1, lk 67–71.

Medijainen, E. „Riia ring“, „luurepost“ ja tööjaotus USA esindustes Baltikumis 1920. aastatel. – Tuna, 2012, nr 4, lk 53–70.

Medijainen, Eero. Saadiku saatus: välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997.

Medijainen, E. Üleaedse silmaga: Kaļņiņš, Brūno. Läti riigi rajamine. – Akadeemia 1992, nr 4, lk 799–800.

Menning, Karl. Teatritegu. [Koostaja Hando Runnel]. – Tartu: Ilmamaa, 2008.

Pajur, Ago. *Landeswehr*’i sõja puhkemine: Eesti vaatenurk. – Tuna 2009, nr 2, lk 51–71.

Pello, Otmar. Theodor Tallmeister. – Tallmeister, Theodor. Nõudke jäädavat rooga: valik jutlusi. Uppsala: Eesti Vaimulik Raamat, 1965.

Pesti, Madli. Eesti teatri 100 aastat. [Tallinn] : Post Factum, c2018.

Pihlamägi, Maie. Väikeriik maailmaturul. Eesti väliskaubandus 1918–1940. Tallinn: Argo, 2004.

Piip, Ants. Tormine aasta: ülevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917.–1918. aasta dokumentides ja mälestusis. [Stockholm]: Vaba Eesti, 1966.

Rebane, Hans. Iseseisev Eesti oma naabrite keskel. – Eesti Üliõpilaste Seltsi album XII. Stockholm, 1955.

Rohtmets, Priit. Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917–1934. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 26, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012.

Rosenthal, Reigo. Kes andis käsu „Irboska veretöök“? – Tuna 2008, nr 2, lk 73–78.

Rosenthal, Reigo. Kord ja kohus: Eesti sõjaväejuhtkond Vabadussõja-aegses sisepoliitikas. [Tallinn]: Argo, 2019.

Rämmel, Algo. Haritlased ja Balti kultuurikoostöö 1920.–1930. aastatel. – Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis 40, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016.

Ščerbinskis, Valters. Läti eestlased ja Riia poliitika kahe maailmasõja vahel. – Eestlased Lätis. I raamat. Tallinn: Välis-Eesti, 2007.

Tallmeister, Th. Ei kuradit ega kubeneri. – Jaan Tõnisson töös ja võitluses. Koguteos tema seitsmekümnenda sünnipäeva puhul. Tartu: Jaan Tõnissoni koguteose komitee, 1938.

Tilgar, Tanno. Eesti–Türgi sõpruslepingu sõlmimise ja ratifitseerimise käsitlus. – Tuna, 2016, nr 2, lk 42–57.

Töotan ustavaks jääda... : Eesti Vabariigi Valitsus 1940–1992 [koostanud ja toimetanud Mart Orav ja Enn Nõu]. Tartu : Eesti Kirjanduse Selts, c2004

Türgi 85 – Eesti 90 : sõprus läbi aegade : [näituse kataloog] = Turkey 85 – Estonia 90 : friendship through time. [Tallinn]: Türgi Vabariigi Suursaatkond, [2008].

Utno, Leili. Äluksne Eesti Haridusselts. – Eestlased Lätis. I raamat. Tallinn: Välis-Eesti, 2007.

Valge, Jaak. Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2019.

Velliste, Anne, koostaja. Sajandi Eesti perekond. Kirju Oskar Öpiku arhiivist. Tallinn: Aade, 2017.

Velliste, Tiina. Ernst Jaaksonile. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2000.

Käsikirjalised materjalid

Burget, Meelis. Eesti–Läti piiri loomine: magistritöö. Tartu, 2010.

Haak, Kristhel. Läti Vabariigi ja Eesti Vabariigi riigipeade vastastikkused visiidid 1925. ja 1933. aastal ja nende kajastamine ajalehtedes: bakalaureusetöö. Tartu: 2018.

Laidvee, Elve. Karl Menning diplomaadina: diplomitöö. Tartu: Tartu Ülikool, 1992.

Täht, Kertu. Ruhnu saare küsimus Läti ja Eesti omavahelistes suhetes ning selle kajastamine perioodikas 1917–1927: bakalaureusetöö. Tartu, 2017.

Teatmekirjandus

Anepaio, Toomas. Kohtunikud, kohtu-uurijad ja prokurörid 1918–1940: biograafiline leksikon. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, c2017.

Eesti avalikud tegelased: eluloolisi andmeid. Toimetanud R. Kleis. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1932.

Eesti biograafiline leksikon. Toim. A. R. Cederberg jt. Tartu: Loodus, 1926–1929.

EBL: Eesti biograafiline leksikon, [1]. 2. tr. Saku: Mart Tamberg, 2001.

Eesti teatri biograafiline leksikon [koostanud Kalju Haan jt]. – Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus: Eesti Teatriliit, 2000.

Eesti välisteenistus: biograafiline leksikon. [Tallinn]: Välisministeerium, 2006.

Latvijas ārlietu darbinieki. 1918–1991. Rīga: Zinātne, 2003.

Nõukogude okupatsioonivõimu poliitilised arreteerimised Eestis. Köide 3. Tallinn : Eesti Represseeritute Registri Büroo, 2005.

Pihlak, Jaak, Strauss, Mati, Krillo, Ain (koostanud). Eesti Vabaduse Risti kavalerid. Viljandi : Vabadussõja Ajaloo Selts : Viljandi Muuseum, 2016.

Valitsused ja riigimehed: TEA entsüklopeedia eriväljaanne. [Koost. Madis Maasing]. Tallinn: TEA kirjastus, 2018.

Perioodilised väljaanded

Dorpater Zeitung 1920

Eesti Kirik 1927, 1933

Järva Teataja 1928, 1929

Kaja 1920, 1921, 1923, 1928, 1929

Kratt 1926, 1931, 1933

Latvis 1928, 1931
Latvijas Sargs 1919, 1929
Lõuna–Eesti 1937
Maa 1928
Maa Hääl 1937
Maaliit 1919
Pēdējā Brīdī 1927–1929
Postimees 1910, 1911, 1913, 1917, 1920, 1921, 1923–1929, 1933, 1934, 1937–1940
Priekules Ziņas 1928
Päevaleht 1919–1931, 1934, 1937, 1939
Rahva Sõna 1928
Revaler Bote 1920
Rigasche Rundshcau 1921, 1929
Riigi Teataja 1922
Ristirahva Pühapäevaleht 1914
Saaremaa 1915
Sakala 1928–1930, 1933, 1937
Sirp 2008
Sotsiaaldemokraat 1919, 1921
Strādnieku Avīze 1928
Sõnumed 1931
Tallinna Päevaleht, 1918
Tallinna Teataja, 1915, 1918–1922
Uus Eesti 1937, 1939
Vaba Maa 1919–1921, 1924, 1925, 1928, 1929, 1933, 1934, 1937
Väldibas Vēstnesis 1920

Internetilehed

Blumberga, Renāte. Oskar Loorits ja liivlased. –

<http://www.folklore.ee/tagused/nr24/blumberga.pdf> (vaadatud 7.05.2021).

Encyclopaedia Britannica – www.britannica.com/topic/Pan-Turkism (vaadatud 21.04.2021).

Läti rahvusentsüklopeedia – <https://enciklopedija.lv/skirklis/118211-Vilhelms-Munters> (vaadatud 7.05.2021).

EELK andmebaas – https://eelk.ee/elulood/tallmeister_theodor.html (vaadatud 21.01.2021).

Eesti suursaatkond Riias – <https://riga.mfa.ee/et/eesti-ja-lati-suhete-ajajoon> (vaadatud 28.03.2021).

Seilenthal, T. Fennougristika ja panfennougrism. <http://www.suri.ee/hs/seilu.html> (vaadatud 21.04.2021).

Eesti Välisministeerium – Vilbiks, Heini. 130 aastat diplomaat Eduard Reinhold Virgo sünnist. – <https://vm.ee/ru/node/2022> (vaadatud 21.04.2021).

Viljamaa, Piret (koostaja). I Riigikogu liikmed [võrguteavik]. – Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2019, lk 233. https://www.nlib.ee/eraamat/IRiigikogu_64mb.pdf

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kristhel Haak,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose **Eesti diplomaatiliste esindajate ja saadikute roll Eesti Vabariigi ja Läti Vabariigi vaheliste suhete kujunemisel 1919–1940**, mille juhendaja on kaasprofessor Ago Pajur, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kristhel Haak

15.08.2021